

קונטרס

בעבודתו ינחלוה

ליקוט מדברי הרמב"ן
ומאמרים בביאור דבריו
בענין ארץ ישראל

ירושלים תוכב"א

ה'תשס"א שנת השמיטה

לעילוי נשמת סבי
הרה"ח מנחם מנדל הכהן אדלר זצ"ל
בן הרה"ח אלטר צבי משה
אשר בערה בו אהבת אר"י
וזכה לעלות אליה בשנת תרצ"ו
פעל כל ימיו להנחלת קדושת ארץ ישראל
אשר זכות הישיבה בה
תבוא רק ע"י שמירת תורה ומצוות
גלב"ע ח' טבת תשכ"ג
הונצח ע"י אאמו"ר הר"ר גדליה דוד אדלר

לעילוי נשמת אבינו
הר"ר נחמן הכהן אדלר ז"ל
בן הרה"ח מנחם מנדל
אשר זכה לעלות לאר"י ולהעלות את כל משפחתו
גלב"ע בש"ק פרשת אמור אל הכהנים
יט אייר תשס"א

לעילוי נשמת סבי
הרה"ח אלישע ב"ר אברהם גרוס זצ"ל
גלב"ע ד' מנחם אב תשל"ג
וונתנו מרת כלומא בת ר' יוסף ע"ה
גלב"ע י"ב שבט תש"ג

תוכן המאמרים

- התורה וכיבוש הארץ
 מאמר א - בעבודתו ינחלוה [ירושת הארץ תלויה בקיום המצוות]
 מאמר ב - ארץ ישראל - נחלת השם
 מאמר ג - מורד במלכות בארמון המלך
 מאמר ד - קדושת אר"י וירושלים בימי האבות
 מאמר ה - הודאה לה' בארץ ישראל
 מאמר ו - משוש כל הארץ [מעלותיה הגשמיים של אר"י]
 מאמר ז - לימוד תורה בארץ ישראל
 מאמר ח - ואעשך לגוי גדול [מעלת אר"י לפר"ו]
 מאמר ט - כי לי כל הארץ [הגלות מארץ ישראל]
 מאמר י - התוכחה לפני כניסתם לארץ ישראל
 מאמר יא - מצות ישיבת ארץ ישראל
 מאמר יב - נחלה מבהלת [קדושת עבר הירדן - בני גד ובני ראובן]
 מאמר יג - ארץ ישראל וגאולה
 מאמר יד - ההשפעה לישראל ע"י תורה ומצוות
 מאמר טו - מעלת הקבורה בארץ ישראל
 מאמר טז - תפלה בקברי צדיקים
 מאמר יז - בענין 'דורש אל המתים' בהליכה לקברים
 מאמר יח - בענין מומאת כהנים בקברי צדיקים
 מאמר יט - פינחס זה אליהו
 מאמר כ - ההשגחה בארץ הנבחרת ובגלות

מאמרים מגדולי ישראל

- הג"ר ישראל מאיר הכהן זצ"ל - החפץ חיים
 הג"ר מאיר שמחה הכהן זצ"ל - האור שמח
 הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל
 הג"ר אלעזר מנחם שך שליט"א

מי האיש החפץ חיים

הנה אנו רואים שכל הסימנים והיעודים שנאמרו בחז"ל לפני ביאת משיח צדקינו כמעט שנתקיימו כולם ואין לנו יום שאין קללתו מרוב מתכירו וכלל ישראל סובל צרות ומצוקות, ובלי ספק שימינו אלה המה ימי עיקבתא דמשיחא והצרות והמצוקות האלו נכללים בחז"ל בשם תבליו של משיח, והמה בכחינת חבלי לידה לאשה שקודם הלידה היא סובלת הרבה מכאובים ויסורים. וכאשר נתבונן בחז"ל נמצא עצה אך להינצל מעט מחבלי משיח, והיא: יעסוק בתורה ובגמילות חסדים (סנהדרין צח:), ושני הענינים האלה יש בכוחם להציל את האדם אם רק יעסוק בהם ולא ירפה מהם, וזה נרמז באומרו 'יעסוק' מלשון עסק, וכשם שהאדם בעסקיו מחפש עצות ותחבולות ולא ינוח ולא ישקוט והוא שקוע ראשו ורובו בעסקיו שיעלו מעלה מעלה ויכניסו לו ריות, כן על האדם לעסוק תמיד בשני הענינים האלה ויחפש אופנים שונים כדי שיתרכו זכויותיו שיעמדו לו בעת צרה ומצוקה.

ולכן יראה האדם ללמוד מה שיש ביכולתו ועליו לקבוע איזה זמן בכל יום שילמוד לימודו ולא יעבור עליו אף יום אחד מבלי קביעות לימודו, ואז תגין הרבה עליו תורתו שלומד. וגם יעסוק בחסד כפי יכולתו הן בגופו והן כממונו, ולא יעבור עליו יום אחד בלי שיקיים מצות חסד אם יזדמן לו, דכזה הוא מעורר מדת החסד למלעלה.

גם עלינו לשפוך צערינו ותלאותינו לפני הקב"ה להתפלל לפניו שיושיענו, ואפילו אין האדם כדאי לענותו בתפילתו ולעשות עמו חסד, מ"מ כיון שמתפלל ומרבה בתחנונים הקב"ה עושה חסד עמו. ובימינו אלה מה מאד ראוי ונכון ולתקן לומר איזה מזמורי התהילים בכל יום בבוקר לאחר התפילה, והקב"ה יאזין תפילותינו ובקשותינו ויגאלנו מצרותינו כמהרה כימינו אמן.

חשון תרפ"ח [מכתבי החפץ חיים ג']

יש צורך לקבוע כרורות: "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו". הקושי אינו להיכנס לארץ ישראל אלא לשרוד בה. פעמיים בעבר ישבו יהודים באר"י, אולם נאלצו לעזבה מפני חטאייהם. [כמ"ש מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשן]. ניתן להחזיק מעמד באר"י רק אם שומרים את התורה.

[הג"ר אלחנן וסרמן בשם החפץ חיים].

אחרי פרעות תרפ"ט האיומות בהם שחטו את יהודי חברון, אשר הרעידו את הלב היהודי, היתכן כזאת, בעיר האבות נשחטו הבנים היקרים המסולאים בפו. אסף החפץ חיים את אנשי ביתו ואמר להם. הכתוב אומר "כי אעשה כלה בכל הגויים", ואם מגיע כלה לכל הגויים סימן שכולם אשמים, סימן שלא תתכן שום שותפות בינם ובין ישראל, ומכיון שיש חבר לאומים בעולם ודעת הקהל ואף אחר אינו מגיב על מעשים מתועבים אלו כלפי ישראל בארצם, על מעשי אחיהם השופכים דם ישראל כמים, אות הוא כי כולם חייבים כליה.

אולם הקב"ה הכביחנו "אותך לא אעשה כלה". ופרשה מפורשת היא בתורה להיכן נמלט ביום רעה. "אם יבוא אחד אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה", ופירש רש"י 'בעל כרחו יהי לפליטה', והיינו שעם ישראל מוכמח מפי הגבורה שלא ישלוט בו הכליון. והיכן הוא מקום הפליטה, כא עוכדיה הנביא והכריז בשם ה' "ובהר ציון תהיה פליטה", שמה מקום הפליטה, אולם תנאי יש ברבר 'והיה קודש'! אם כן אנו צריכים בכל עוז להכשיר את ארץ הקודש שתהיה מקום קדוש עבור האומה, כי רק שמה תהיה פליטה לבית ישראל.

[מאיר עיני ישראל ח"ד]

הקדמה

בימים אלו אשר החושך יכסה ארץ, חושך בלבול הדעת, אשר רבים תולים את מצבינו וקיומינו בארץ ישראל, בשלטון זה או אחר, ביחס ההנהגה כלפי אומות העולם, ואיבדו את הידיעה הפשוטה, שורש האמונה, אשר אומרים אנו פעמיים בכל יום "וסרתם ועבדתם אלהים אחרים – וחרה אף ה' בכם".

לכן ראינו צורך השעה בכך, ללקט מדברי הרמב"ן בפירושו על התורה, הוא אשר מנה את הישיבה בארץ ישראל למצות עשה, אשר באהבתו הרבה לארץ ישראל השתוקק אליה כל הימים ובסוף ימיו עלה אליה [בשנת ה' אלפים כ"ז], כפי שכותב בבראשית (לה, טז) "ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלים שבח לאל הטוב והמטיב". ובשמות (ל, יג) "ברכני ה' עד כה שזכיתי ובאתי לעכו", וכ"כ בתפלת הרמב"ן ובדרשתו לראש השנה.

הוא אשר, דוקא מתוך אהבתו הגדולה, חזר ושנה פעמים אין ספור, מהו יסוד קיום עם ישראל בארץ ישראל, וכך לימדנו בפסוק הראשון בתורה "יירשוה עבדי ה' זרע אוהבו כענין שכתוב 'זיתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו', כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכינ בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם".

והנה כל נבואה שלא נצרכה לדורות לא נכתבה (מגילה כז.), וספרי הנביאים פתוחים לפנינו, אשר הרבו להוכיח את העם על רוע מעשיהם שיביאו לחורבן, לעומת נביאי השקר אשר אמרו "שלום יהיה לכם הנה". ונבואות אלו נצרכות שבעתים לדורינו, לבל נלך שולל אחרי דעת ההמון, אשר לצערינו חדרה לקרב מחנינו, ואפילו בטובים שבנו, מנתחים את פעילות השלטון, אם יעשה כך, אם יגיב כך, אז המצב יהיה כך, וע"י דיבורים אלו מסיטים אנו את הדעת משורש האמונה, והבעיה המרכזית עליה יש לזעוק ולהתריע חוזר והזעק, והוא, כל עוד אנו נרפים חלילה משמירת תורה ומצוות כל המאמצים הם לשוא.

ובלימוד והבנת דברי הרמב"ן, יחזק בנו יסוד האמונה, הרפוי בזמנינו, וכמ"ש החת"ס (ח"ו סי' סא) "ובאמת הספר הזה הוא יסוד האמונה ושורש הדת".

ונבואה נזרקה מפיו של האור החיים (ר"פ ראה) לפרש את הפסוק 'ראה אנכי נותן לפניכן היום ברכה וקללה', במתנת הארץ יש ברכה וקללה, אם תשמעון יהיה לכם לברכה, ואם לא תשמעון זו קללה, שבאמצעותה יתקנאו בכם האומות ויאבדו אתכם ממנה בנקמה גדולה. וכך הם גם דברי הרשב"ם (דברים יא, י): צריכים אתם לשמור את מצוות ה' אלקיכם כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות ורעה מכל הארצות ללא שומרים.

ומעתה הבה נקיים בעצמינו "אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' נזכיר", ורק מתוך כך יקוים בנו – "המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד". אך ורק ע"י שנרבה בלימוד התורה וקיום המצוות, בזה נזכה שהארץ תקוים בידינו ולא נגורש ממנה חלילה. ויקוים בנו בקרוב "כי לה' המלוכה ומושל בגויים". ויש להוסיף, כגודל ההשפעה הרוחנית באר"י, כך גדלה התביעה על מי שאינו משתמש בה, מלבד ההימצאות בפלטרין של מלך המחייבת מצד עצמה להתנהגות הולמת כ'בני מלכים'. [וראה במאמר ד].

מטרת הקונטרס היא בירור וביסוס שלושה יסודות אשר עליהם הושתתה ישיבת ישראל על אדמתם. [הדברים הבאים נוסחו ע"פ דברי הגאון רבי יחזקאל אברמסקי זצ"ל, בהקדמתו לקונטרס "ארץ ישראל – נחלת עם ישראל", אשר נדפס בשנת תש"ה, בזמן שדובר על הקמת המדינה בה יהיה 'קייבון גליות' ו'מקלט מדיני' לעם ישראל. דבריו נכתבו בשפה עשירה ומליצית, ויועדו הן לעם ישראל והן לאומות העולם. ונדמ"ח ב'קובץ מאמרים' שלו].

א. הבורא יתברך נתן את הארץ למורשה לאבותינו, אברהם יצחק ויעקב ולבניהם אחריהם, אחוזת עולם.

ב. הקב"ה בכבודו ובעצמו הכניס את אבותינו לאר"י וגירש את הגויים מפניהם. "לא בחרבך ולא בקשתך, ואתן לכם ארץ אשר לא יגעת בה וכו' ועתה יראו את ה' ועבדו אותו בתמים ובאמת". (יהושע כד).

ג. קשר עם ישראל עם ארץ ישראל הוא קשר שמיימי, ולפיכך הוא קשר שלא ינתק לעולם. אולם, דוקא באופן של: עם ישראל, תורת ישראל, ארץ ישראל, חוט המשולש זה, לא ינתק עד עולם, וכל כלי יוצר עליך לא יצלח להפריד בין הדברים פירוד רוחני שסופו יאוש וקרע שאינו מתאחה (שם אות עח). וכמו שכתב היעב"ץ בהקדמה לסידורו "ישראל קרויים נחלת השם, והארץ היא נחלתו, והתורה תלויה בשניהם, בעם השם על נחלת השם, והעוזב אחת עוזב השניה".

"מעת אשר עמנו חדל לשבת על אדמתו והמוניו נפזרו בכל הארצות והלשונויות, מקצה השמים ועד קצה השמים עיני כל ישראל היו נשואות לציון, כולם מכוונים את ליבם אל המקום אשר בחר בו השם לשום שמו שם, ואלה החדשים אשר מקרוב בראו והכריזו ש'התורה לחוד והארץ לחוד' ושאינן להם בציון אלא 'מקלט בטוח' ותכלית גשמית, את נפש עם ישראל גזלו, כאשר שללו ממנו את תכונת הקודש אשר בקרבו, אשר שמתהו עם עז וחסון שיש בכוחו לעמוד בפני כל הסערות אשר תסובבנה אותו, אשר גם פחד מושלים ועריצים לא הצליח להסב את ליבו מאחרי תקותו. זהו 'האופי הלאומי' של עם ישראל, שכאשר מתכחש הוא לתורתו שהיא מקור חייו ותעצומות עוזו, והיה כשמשון, אשר אחרי התגלחו רפה וחלש כאחד האדם".

"קיבוץ גלויות במובנו המקומי והמדיני בלבד, מבלי משים שיהיה גם קיבוץ גלויות במובנו התורני, היא נטע זר על אדמתנו, ואלה אשר עיניהם עדין סמויות מראות נכוחה שהאמניפציה אשר ניתנה ליהודים רוח תעבור ואיננה [ראה משך חכמה בפרשת בחוקותי, הובא לקמן], ומוכי סנוורים עדיין דוחקים הם את עצמם להיכנס אל החברה המדינית כשהם מוותרים על התורה, יבינו את אשר השמיע הקב"ה בפי נביאו "והעולה על רוחכם, היו לא תהיה, אדשר אתם אומרים נהיה כגויים כמשפחות הארצות" (יחזקל כ, לב). ואין מנוחתם של ישראל אלא על נחלתם אמונתם ותורתם". עכ"ד הגר"י אברמסקי.

א. בראש הקונטרס הצבנו את דברי הרמב"ן בפרשת אחרי מות, אשר הם 'אבן פינה' לכל דבריו בשאר המקומות, בענין ארץ ישראל, וחובה לחזור ולשננם.
 ב. בתחילת כל מאמר הובאו דברי הרמב"ן, אשר עליהם נסובו הדברים.
 יש להעיר שפעמים והסברים שונים חוזרים על עצמם, בכל מקום בהקשר אחר, ובכל זאת לא אמנע מלהביאם, מכיון שע"י הכפילות תרבה ההבנה.
 ג. הדפסנו את מאמרו של ה'אור שמח' בענין 'שוב אר"י ותנועת 'חובבי ציון'. [נכתב לר' אברהם יעקב סלוצקי, אולם לא נדפס בספרו 'שיבת ציון', ורשא תרנב]. נדפס ב'קול ישראל' (גליון ט, תרפז) ומשם נדמ"ח בצירוף מראי מקומות בס' תולדות ה'אור שמח', ומשם נדפס בספרינו, ברשות המחבר, הרב אשר ברגמן.
 ד. כמו כן, הדפסנו את מאמרו המפורסם של הגאון רבי אלחנן וסרמן זצ"ל 'אומר איני מעשי למלך', בו זעק בכל כוחו, על היושבים באר"י ואינם מקיימים מצוות. המאמר נדפס מתוך 'קובץ מאמרים' שיצא לאחרונה מחדש, בתוספת מראי מקומות [בשינויי עריכה קלים]. ברשות ראש ישיבת אור אלחנן הג"ר משה מרדכי חדש שליט"א.
 והוספנו מאמר בענין זה, של הגרא"מ שך שליט"א.

אמנם ידעתי שעדיין המקום רחב להתגדר בעניין עמוק זה, אולם 'לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה'. וה' יצילני מכל טעות ויאיר עיני בהבנת ענינים אלו, ויפקח לב תועים לשוב אל אביהם שבשמים, ובמהרה בימינו נזכה לגאולה השלימה ולהשראת שכינתו בתוכינו – לשוב למעלת אבותינו, כלשון הרמב"ן בהקדמה לספר שמות.

זכות היא לי, להדפיס ספר זה העוסק ב'תורת ארץ ישראל', אשר סב סבי, ר' נחמן אדלר, עלה לארץ הקודש בשנת תרס"ו, ובה נפטר בי"ז בתמוז תרס"ח, ונקבר בהר הזיתים. לאחר מלחמת תשכ"ז, נינו ר' נחמן (שנקרא על שמו) טרח וחיפש את מקום קבורתו עד שמצאו ע"פ רשימות הח"ק. המצבה שעל קברו נהרסה ע"י הירדנים, ובהשתדלות ר' נחמן ואחיו ר' עזרא ושאר בני המשפחה הקימו מצבה חדשה על קברו. בנו ר' אלטר צבי משה, שאף כל ימיו לעלות לאר"י וכתב בענין זה לנכדיו שעלו לאר"י "והנה אם יהיה רצון מלפני השי"ת שאזכה לעלות ג"כ אל אר"י ואשיג רשיון ואוכל לקבל איזה סכום מעות מהדירה שלי, אתייעץ את עצמי עם אדמו"ר שליט"א, ואם יסכים על הדבר והשי"ת יתן לי כח ודעת ע"ז, מה טוב ומה נעים לשבת אחים גם יחד". זקני הרה"ח ר' מנחם מנדל הכהן אדלר, ירש מאבותיו השתוקקות זו, והוסיף משלו, בערה בו אהבת ארץ הקדש, ושאף לעלות אליה, לא כמקום 'מקלט מדיני', אלא לקיים מצות ישוב אר"י ומצוות התלויות בה, וכלשון הגר"א באגרתו "ואני תהלה לאל נוסע לארץ הקדושה שהכל מצפים לראותה, חמדת כל ישראל וחמדת ה' יתברך וכל העליונים ותחתונים תשוקתם אליה". ואמנם זכה זקני ובשנת תרצ"ו דרכו רגליו בארץ ישראל, ומאז לא יצא ממנה עד פטירתו בח' טבת תשכ"ג. בהתיישבו בת"א, כאב את כאב השבת המחוללת ובוזיה בראש חוצות ע"י אחים תועים, ונתן אל לבו לגאול את כבודה של השבת ומסר את נפשו לעמוד בפרץ ולהוכיח ללא לאות את מחלליה, וזאת מתוך גישתו שבאר"י מחויבים אנו כפל כפליים לעמוד על משמר התורה.

יש לציין את עזרתו של בנו ר' נחמן, אשר טרח רבות בענין השגת רשיון העליה, וגם דאג להפקיד סכומי כסף גדולים על שם אביו ומכיון שבאותם ימים נדרש שהעולה יוגדר כבעל רכוש. נפטר בשם טוב בש"ק 'אמור אל הכהנים', יט אייר תשס"א, והניח אחריו דור ישרים מבורך.

להבנת השקפתו של זקני, אביא מדבריו ונדפס בס' 'מנחם משיב נפשי', בהקדמתו לקונטרס בו כתב את תולדות ומנהגי אבותיו: מחויבים אנו לעשות זכר לאבותינו ואחינו שנספו בעזה"ר בימי השמד של היטלר ימ"ש בארצות הגולה, ולא זכו לעלות לארצנו לבנות אותה ביחד איתנו. ואנחנו אשר בעזה"י זכינו ועלינו והתיישבנו בארץ חמדה שהנחיל השי"ת לאבותינו ולנו, צדיכים אנו על כל פנים, להזכיר את דרכי אבותינו לדורות הבאים למען ידעו קצת ממעשיהם הטובים וישרות ליבם ותוחלתם אל ה'. ואל יעלה בליבנו לאמור צדיקים אנחנו ולא חטאנו במה שנגררים כמה מאיתנו לדרכי החפשים רח"ל, ואומרים הם שביושר לבכם באו לרשת את הארץ, לא כן הדבר! התורה אומרת "לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את הארץ וכו' רק מאהבת ה' אתכם ולמען אקים את הדבר אשר נשבע לאבותיכם", אשר עבדו את ה' באהבה ויראה, ובזכותם זכינו אנחנו לבוא אל הארץ ולרשתה, ומחויבים אנחנו ללכת בדרכי התורה שהורו לנו אבותינו ליראה את ה' אלקינו לטוב לנו כל הימים לחייתנו כיום הזה.

כתב הרמב"ן בפרשת אחרי מות (יח, כה):

והטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה. החמיר הכתוב בעריות, בעבור הארץ שחטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ, אבל סוד הדבר בכתוב שאמר (דברים לב ח-ט) בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' כי חלק ה' עמו וגו'. והענין כי השם הנכבד ברא הכל ושם כח התחתונים כעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטמגנינות. והו שגאמר (דברים ד יט) אשר חלק ה' אלקך אותם לכל העמים, כי חלק לעולם מזלות בשמים, וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב (דניאל י יג) ושר מלכות פרס עומד לנגדי, וכתוב (שם פסוק כ) והנה שר יון בא, ונקראים מלכים כדכתיב (שם פסוק יג) ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס.

והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים וארוני הארונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שומר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, והו שאמר (שמות יט ה) והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ, וכתוב (ירמיה יא ד) והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים, לא שתהיו אתם אל אלהים אחרים כלל. והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצות להיותם לשמו, ולכך אמר (להלן כ כב) ושמרתם את כל חוקתי ואת כל משפטי ועשיתם אותם ולא תקיא אתכם הארץ, וכתוב (שם פסוק כד) ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים, יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, בתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עונדי ע"ז ומגלים עריות.

והפרשה הזאת הזכירה המולך לכלול עבודה זרה עם זכרון העריות. ועל כולם אמר אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים, ותקיא הארץ את יושביה, וכן אמר בפרשה השניה (להלן כ כו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, שהוא חומר איסור עבודה זרה, ולכך אמר כי מפני שהם מיוחדים לשמו בעבור כן נתן להם הארץ, שנאמר (שם פסוק כד) ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים. והנה בחוצה לארץ, אע"פ שהכל לשם הנכבד, אין טהרה בה שלימה, בעבור המשרתים המושלים עליה והעמים תועים אחרי שריהם לעבוד גם אותם. ולכך יאמר הכתוב (ישעיה נד ה) אלהי כל הארץ יקרא, כי הוא אלהי האלהים המושל על הכל.

והנה השם הנכבד יתברך אלהי האלהים בכל העולם ואלהי ארץ ישראל שהיא נחלת ה', והו מעם ונה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים ל מז), כי האלוהות נכרים בארץ השם ובנחלתו, והו שנאמר (מ"ב יז כו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ וישלח בהם את האריות והם ממיתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלהי הארץ, והנה הכותיים לא היו נענשים בארצם כעברם את אלהיהם לשלח בהם את האריות, ובבואם בארץ השם ועשו שם כמעשיהם הראשונים שלח בהם האריות הממיתים אותם. וכן שנו בספרא (קדושים יא יד). ולא תקיא הארץ אתכם וגו', ארץ ישראל אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עונדי עבירה.

ובספרי (האזינו שמו) ואין עמו אל נכר (דברים לב יב), שלא תהא רשות לאחד משרי האומות לבא לשלוט בכם, כענין שנאמר ואני יוצא והגה שר יון וגו'. והוא מאמר (כתובות קי:) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (להלן כה לה) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים, ואומר (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים.

ואמרו בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ב), הרי הוא אומר (בראשית כה כא) ושכתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים, ואומר לתת לכם את ארץ כנען, כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לאלהים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים, וכן הוא אומר (יהושע ד יג) כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה', ואומר (דהי"א כב יח) ונכבשה הארץ לפני השם ולפני עמו, וכי העלה על דעתך שישראל מככשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכוכשת הא אינם עליה אינה מכוכשת.

ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב מג) ואברתם מהרה (דברים יא יז), אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליהך חדשים. וכן אמר ירמיה (ל כ) הציבי לך ציונים, אלו המצות שישראל מצויינין בהם. והגה הכתוב שאמר (דברים יז יח) ואברתם מהרה ושמרתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא לא-לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה, וכך הוא בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ב). [בדרשה לר"ה: וזה מה שהוציאני מארצי ומלטני ממקומי, עזבתי את ביתי, נמשתי את נחלתי, נעשיתי כעורב על בני, אכורי על בנותי, לפי שרצוני להיות מלטול נשמתי בחיק אמי. וראה ביאור לשון זה במאמר טו אות א].

וזו היא מחשבת הרשעים (סנהדרין קה). שהיו אומרים ליחזקאל, רבינו יחזקאל עבר שמכרו רכו יש עליו כלום, שנאמר (יחזקאל כ לב) והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים ממשפחות האדמה לשרת עץ ואבן. [בדרשה נוסף: כלומר, כיון שיצאנו מארצו הרי אנחנו כגויים שאינו מעניש אותם על ע"ז שלהם].

וזו היא מצות יעקב אבינו לביתו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ (בראשית לה ב) הפירו את אלהי הנכר אשר בתוכםם והטהרו. והשם לו לכרו נתכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותו לא ישב בארץ עם שתי אחיות והיא היתה הנשאת באיסור האחוה, ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל, מפני הענין שהזכרנו.

ואמר הנביא (ירמיה מז יח) ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם על חללם את ארצי, בנבלת שקוציהם ותועבתיהם מלאו את נחלתי. והענין הזה הוא במקומות רבים בכתובים, ותראנו מפורש בהם אחר שפקחתי בו עיניך. [בדרשה: ויראנו כל פתוח עין, אחרי שגילתי את עיניו].

וכתב ר"א בפרשת וילך (דברים לא מז), ידענו כי השם אחד והשינוי יבא מהמקבלים, והשם לא ישנה מעשיו כי כולם הם כחכמה, ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום על כן כתוב את משפט אלהי הארץ, ואמר ביעקב הסירו את אלהי הנכר, והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר, והמשכיל יבין, אלו דבריו ו"ל.

ואל תשיב עלי מפסוק מיכאל שרכם (דניאל י כא) כי הוא שר משרת לבקש רחמים על ישראל, לא שר מלכות וממשלה. וכן היה שר צבא הנראה ליהושע ביריתו (יהושע ה יג), הראה לו כי השם שלחו ללחום מלחמותיהם, כענין בחזקיהו (מ"ב יט לה). וגם שהיה זה בהיותנו בחוצה לארץ.

ואין רשות לפרש בענין הארץ יותר מזה, אבל אם תזכה להבין הארץ הראשונה הנזכרת בפסוק בראשית, והנזכרת בפרשת אם בחקותי (להלן כו מב), תדע סוד נשגב ונעלם, ותבין מה שאמרו רבותינו (תנחומא ויקהל ז) בית המקדש של מעלה מכון כנגד בית המקדש של מטה, וכבר רמזתי לך בפסוק כי לי הארץ (שמות יט ה).

והנה הזכיר הכתוב כי אנשי ארץ כנען נענשו בעבור העריות, ורבותינו אמרו (סנהדרין נו:): שהוזהרו עליהן מעת היצירה לאדם ולנח, שלא ענש אלא אם כן הזהיר, אבל הכתוב לא יזכיר האזהרה אבל יאמר כי הארץ תקיא אותם כי הארץ תתעב כל התועבות האל. והנה לא אנשי ארץ כנען בלבד היו מן המוזהרים, והפרשה הזכיר "כמעשה ארץ מצרים" שהיו גם הם עושים ככל התועבות האלה, ולא תקיא אותם ארץ מצרים ולא שאר ארצות הגוים את גוייהם, אבל הענין כולו למעלת הארץ וקדושתה. ואמר הכתוב "ותקיא הארץ", כי מעת שפקד עונה עליה שנגזר על הכנענים להיכרת כאילו כבר הקיאה אותם, או "ותקיא", למעלה, כענין סר צלם מעליהם (במדבר יד טו).

בדרשה מסיים: הדר העולם - ארץ ישראל. הדר ארץ ישראל - ירושלים. הדר ירושלים - בית המקדש. הדר בית המקדש - קדש הקדשים. הדר קדש הקדשים - מקום הכרובים, ששם השכינה שורה.

התורה וכיבוש הארץ

במקרא בכורים כפר' ויצא). ובוזה יובן היטב הטענה ליהושע שחלל מעסק התורה (ע' מגילה י"ד, עירובין ס"ג), ובס' לב אליהו ביאר דמשום כך המלאך נגלה אל יהושע בדמות שר צבא, כאומרומו בכך, אם בנצחון במלחמה אתם חפצים, לא היה לך לבטל את ישראל מתלמוד תורה.

ולפי המבואר נמצא מקור נפתח למש"כ הרמב"ם בסוף הל' שמיטה ויובל ששבט לוי אינו עורך מלחמה, שהרי כתב הרמב"ם בריש הל' ע"ז ששבט לוי הבדילו יעקב אבינו להורות את העם, והוא לשון הפסוק יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, א"כ בשעת מלחמה נחוצה שבעתיים זכותו של שבט לוי ולימוד התורה למען נצחון המלחמה, ופשוט.

וע"פ המבואר נבין היטב את השייכות של הפרקים משוח מלחמה ועגלה ערופה למסכת סוטה, כיון שבמלחמות ישראל התחדש דין של הירא מעבירות שבידו, שרק ע"י שיצאו למלחמה הצדיקים, בזה תשרה שכינה, וכמו שנא' במלחמה ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, הרי שסילוק שכינה גורם להפסד המלחמה. והנה איחא בסוטה (ג:) קודם שחטאו ישראל היתה שכינה שורה עם כל אחד ואחד, כיון שחטאו נסתלקה שכינה מהם שנא' ולא יראה וגו', וחויינן שעבירה זו גורמת ביותר לסילוק השכינה, ומעתה פשוט דמשום כך פרק משוח מלחמה המדבר בחוזרים מעורכי המלחמה מישך שייך טובא לענין גילוי עריות (סוטה) ושפיכות דמים (עגלה ערופה). ונראה דלכך נצטוו ביותר כמצות ברית לפני כניסתם לאר"י, דאיחא ברמב"ם במו"נ שגורמת למיעוט התאוה, ומאידיך כשחטאו בפרט בזה נסתלקה שכינה מהם. ובוזה יובן מה ששקולה מיתת צדיקים כחורבן ביהמ"ק (מלבד שמיתתם מכפרת ע' רש"י ריש אחרי מות), ללמדנו שחורבן התורה שקול כחורבן ביהמ"ק, שע"י מיעוט לימוד התורה יש מיעוט שפע לכלל ישראל. [וראה במאמר יד].

כתב הרמב"ן כמס' שבת (פח). שעל אר"י אין להם טענת אונס, [כמו לענין קבלת התורה], כיון שאת אר"י קיבלו מראש בתנאי שיקיימו בה מצוות. וראה מש"כ הרמב"ן ריש ס' בראשית להסביר לפ"ז את הפס' ויתן להם ארצות גויים - בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו. כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכינ' בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם.

ובזה יובן מדוע ביום כניסתם לארץ היה נחוצ' מיד להעבירם בכרית בהר גריזים והלכו באותו יום מרחק גדול (ע' סוטה לו), להראותם שעל תנאי זה של קבלת התורה מקבלים הם את הארץ. נתן להם. וכן יהושע מל אותם לפני כניסתם לארץ, והיינו פריעה, ואיחא בזוה"ק (וארא לב:): דבגלל שבני ישמעאל שומרים אותה היא סיבה לאחיותם המועטת בארץ, וכיון שלא ניתנה להם מצות פריעה, אין אחיותם אלא רפויה וארעית (של"ה, לך לך).

ומעתה נבין מה שאמרו חז"ל (ברכות כ.) כל שלא אמר ברית תורה' לא יצא יד"ח ברכת הארץ, והדברים נפלאים, דמתנת הארץ היא בזכות שני אלו (וע' מאירי ברכות מט.) ובשתי מצוות אלו נצטוו עוד קודם שנהיו לעם.

ולא זו בלבד, אלא שיש להגביר את כח התורה, בכל יום, כדי לקיים התנאי, וכמ"ש הכלי יקר בדברים (ד, מ) ושמרת את חקיו ואת מצותיו וכו' על האדמה אשר ה' אלקיך נותן לך, אחז הפסוק לשון הווה לומר לך שלא נתן הקב"ה נתינה אחת ולתמיד, אלא בכל יום ויום הקב"ה נותן לך נתינה מחדש התלויה בתנאי.

וכתב האוה"ח בדברים (יא, ח) שעל ירושת הארץ נאמר ליהושע (א, ו) רק חזק ואמץ כי אתה תנחיל וגו', אבל על התורה נאמר רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה, "הכונה בזה לשלול דעת האומרים לחדול מעסק התורה משום מלחמת הארץ ע"ש. (ובדבריו נראה שמדבר על חולשה ע"י עסק התורה וע' משנ"ת

מאמר א

בעבודתו ינחלוה

ירושת הארץ תלויה בקיום המצוות

כתב הרמב"ן (בראשית א, א): אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם, ומה טעם פתח בבראשית. [והתשובה לכך היא], שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעה גויים הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא ונתנה לאשר ישר בעיניו וברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. וזו אגדה בלשון שכתבה רבינו שלמה בפירושו.

"ויש לשאול בה, כי צורך גדול הוא להתחיל את התורה בבראשית ברא אלקים שהוא שרש האמונה ושאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל. והתשובה מפני שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, לכן אמר רבי יצחק שאין להתחיל התורה צורך בבראשית ברא וכו' התחילה התורה בבראשית ברא אלקים וספור כל ענין היצירה עד בריאת האדם ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת הגליו, וכן ערן שהוא מכתר הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול חטאם גורשו מן העולם כולו והצדיק בהם לכדו נמלט הוא ובניו, וזרעו חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם כגוייהם כפי שנוזמן להם. אם כן ראוי הוא כאשר יוסיף הגוי לחטאו שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלקים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען נתקלל ונמכר לעבד עולם ואינו ראוי שיירש מכתר מקומות הישוב אבל יירשה עבדי ה' זרע אוהבו כענין שכתוב (תהילים קה, מר) "ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חוקיו ותודותיו יצורו", כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם".

וכך משיבים ישראל לאומות - "העולם ומלואו של הקב"ה כשרצה נתנה לכם כשרצה נטלה מכם ונתנה לנו, הריא הוא דכתיב לתת להם נחלת גויים כח מעשיו הגיד לעמו, בשביל לתת להם נחלת גויים הגיד להם את מעשה בראשית".

א. יש לברר ממה נובעת מעלת אר"י ומדוע בעוה"ר בחורבן כיהמ"ק גלינו מארצינו ונתרחקנו מעל אדמתינו זו, אשר כישיבתה יש מעלה כה רבה.

נדירים פא. מי האיש החכם וגו', דבר זה [על מה אבדה הארץ] נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכי השרת ולא פירשוהו עד שפירשו הקב"ה בעצמו דכתיב ויאמר ה' על

ינחלוה ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ" (וע"ע בדבריו ויקרא יח, כה. הובאו לקמן)

ודברים נפלאים בענין זה כתב הרשב"ם (דברים יא, י) צריכים אתם לשמור את מצוות ה' אלקיכם כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות ורעה מכל הארצות ללא שומרים. [וראה בקובץ מאמרים לג"ר אלחנן וסרמן עמ' קנו, קסד בנדמ"ח]. ובמשך חכמה דברים (ו, ג) "כאשר דבר ה' וגו' ארץ זבת חלב ודבש, מרמז כי ברכתה של א"י תלוי בכחירת בניה אם שומעים לקול ה' או תהיה הארץ זבת חלב ודבש".

וכן כתב כס' הכוזרי (ב, יב) ההר הזה שאתם אומרים שהוא מצליח, אילו לא היו נוטעים בו הגפנים ועובדים העבודה הראויה להם, לא היה עושה ענבים ויש לארץ עזר בזה עם המעשים והתורות התלויות בה שהם כעבודה לחרם. נמצא שהמשל הוא, ההר - א"י, החרם - עמ"י, העבודה - המצוות. והא בלא הא לא סגי.

ב. כתב הב"ח (או"ח סימן מז) לכאר את הגמ' בנדרים וז"ל: "ועתה שעברו חק זה שלא עסקו בתורה כי אם לצורך הדברים הגשמיים להנאתם לידע הדינים ולצורך מו"מ ולהתגאות להראות חכמתם, ולא נתכוונו להתעצם ולהתדבק בקדושת ורוחניות התורה ולהמשיך השכינה למטה בארץ כדי שתעלה נשמתם למדרגה גדולה אחרי מיתתם, הנה בזה עשו פירוד שנסתלקה השכינה מן הארץ ועלתה לה למעלה והארץ נשארה לה כגשמייתה כלי קדושתה וזה היה גורם חרכנה ואבידתה". וכתב הפמ"ג במשב"ז שם, מפירושו הבנתי הא דאמרו (גיטין נו). 'ארץ צבי' מה צבי אין עורו מחזיק את כשרו אף אר"י וכו' כי א"י עתה מהלך יום אחד לרחבה ולארכה ששה ימים, והיינו כי באמת

עזבם את תורתו וכו' שלא ברכו בתורה תחילה.

והיעב"ץ בהקדמה לסידורו מסביר דרשה זו, הארץ היינו כפשטה - אדמת אר"י (ולא כפירוש הרגיל שהכונה לאובדן עם ישראל מאר"י), וחידושו של הפס' הוא מדוע אר"י ג"כ סובלת ושוממה, וע"ז עונה הקב"ה "הדין הוא שהארץ תסכול ג"כ עונש בסיבת עזיבת ישראל את התורה כי ניתנה להם בעבור ישמרו חוקותיו והם תלויים זה בזה שאם אין ישראל אין ארץ, ואם אין תורה אין ישראל, ולמי תוציא הארץ יבולה והשפעתה, ואם יחזור ישראל לשם ויעסקו בתורה תשוב הארץ להוציא יבולה וכו' ישראל קרויים נחלת ה' והארץ היא נחלתו והתורה תלויה בשניהם בעם ה' על נחלת ה', והעוזב אחת עוזב השניה".

וכעין כתב אור החיים (ויקרא יט, כג) על הפס' "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" - שלא תהיה הכונה לתיאבון המורגשות, אלא תהיה כונת הביאה אל הארץ לחיבוב ולחשק הארץ הקדושה וכו' הא למדת שמה שהתנה במאמר 'אל הארץ' הוא בכחינת תכלית המחשבה שתהיה למעלת הארץ כמושכלות לא להנאת הגוף. ואולי שרמז כאומרו עץ מאכל על בני תורה שגם הם נקראו נטעים וכו' ויצו ה' שתהיה עיקר ישיבת הארץ לנטוע בה עץ מאכל שהם בני התורה, כי אירא דא"י מחכים ומטהר הנפש. (ע"ש בהסבר המשך הפס').

נמצינו למדים, כל מעלת וקדושת הארץ קיימת כשמירת המצוות ולימוד התורה. ומפורשים הדברים בדברי הרמב"ן כבראשית "אר"י מבחר מקומות הישוב ויירשוה עבדי ה' זרע אוהבו וכו' גירש משם מורדיו והשכין בה עובדיו שידעו כי בעבודתו

התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה שלא היו עוסקין בה לשמה ומתוך כך מזולזלין בברכתה. ונראה דמכיון שלא היתה חשובה בעיניהם היה חסר בעמל התורה שלהם. [וע"ד 'וילחם עם ישראל ברפידים' מלמד שרפו ידיהם מן התורה, רפיון ידים מביא להסרת ההשגחה מעם ישראל, ובפרט באר"ן]. ובהמשך כל הפרק שם "ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יכולה ועץ השדה יתן פריו", ומאידך אם ח"ו להיפך "ואם לא תשמעו בקולי וגו' אף אני אעשה זאת לכם". א"כ הארץ ניוזנת אך ורק מכח לימוד התורה, ובחורבן ביהמ"ק כאשר לא הלכו בה - כלומר לא עמלו בתורה - אבדה הארץ, ושמה מבניה.

ג. כתב הרמב"ן במס' שבת (פטו). דאע"פ שהיה להם מורעה [מענת אונס] על עצם קבלת התורה, דכפה עליהם הר כנגיית, מ"מ לא נתן להם את הארץ אלא על מנת שיקיימו את התורה, כמו שמפורש בתורה בכמה פרשיות, וכתוב (תהלים קה, מד) ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו - בעבוד ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו. ועל זה לא עיכבו בדבר, ולכן כשעברו על התורה עמד והיגלם מן הארץ, ולפיכך כשבאו לארץ בימי עזרא עמדו וקיבלוה מעצמם ברצון שלא יטענו עוד שום תרעומת, והיינו בימי אחשורוש שאז הוציאם ממות לחיים, עכ"ד.

וביאר דבריו במשך חכמה נצבים (כט, כג) עה"פ על מה עשה ככה לארץ, דהשאלה היא מדוע נענשה הארץ בלבד, ולא עם ישראל, והתשובה היא, דהקב"ה שפך חמתו על הארץ בלבד וישליכם אל ארץ אחרת, לא כסדום שאבדו עם הארץ, ואמר "על אשר עזבו את ברית ה'", ואף דישראל היו אנוסים על עצם הברית, אמנם מתנת הארץ ניתנה בתנאי, וכדברי הרמב"ן.

קטנה א"י אבל בזמן שיש השראת קדושה מתרחבת, וכעת שעסקו שלא לשמה אלא לשם גשמי נסתלק הרוחני וממילא נשאר הגשם שיעור קטן, וזהו אבדה הארץ ממש.

ובביאור הדבר נראה, על הארץ נאמר (שמות ו, ח) ונתתי אותה לכם מורשה אני ה', ואף על התורה נאמר (דברים לג, ד) תורה צויה לנו משה מורשה קהילת יעקב - ביטוי זה של מורשה על התורה והארץ הוא לשון יחודית, ורומז לכך שירושת הארץ היא רק ע"י ירושת התורה (וראה שם במשך חכמה). ונמצא, שכפי מידת עמלינו בתורה, תלוי ישוב הארץ.

[ושמעתי לבאר בשם הגר"ש שקופ זצ"ל,

את דרשת חז"ל (פסחים מט:): אל תיקרי מורשה אלא מאורסה, דהן אמנם שלכל אחד מ ישראל יש את חלקו בתורה ע"י מורשה של כלל ישראל וכן מה שהונחל לו מרכותיו ואבותיו, אולם בלעדי ה'מאורסה' שבעצמו ארס את התורה לעצמו - אין חלקו שיהיה לכלום. ועוד נכלל בלשון מאורסה, דמיון לענין האירוסין, דאף בתורה לאדם יש אמנם זכות על התורה כמו על ארוסתו והוא רק צריך לממש זכות זו ולשאת אותה. ונראה דכן הדבר בענין אר"י צריך לעשות בה קנין בפועל ולהתיישב בהם, וכלשון המדרש (ויק"ר כה, ה) לעבוד בה כמכוששים].

ולפי"ז נבאר את המשך הפס' הנ"ל בירמיה "ויאמר ה' על עוזכם את תורתי ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה" - ענין זה של הליכה בתורה כתוב בפר' בחוקותי "אם בחקתי תלכו" ופי' רש"י - שתהיו עמלים בתורה, א"כ נכשלו בזמן החורבן בחוסר ההליכה בתורה, כדברי הר"ן בשם רבינו יונה (נדרים פא.), שזה העוון שלא ברכו בתורה תחילה היינו שעסקו בה אולם לא היתה

מצוות התורה הצריכות לישראל, וזה התנאי הנצרך לדור הנכנס לאר"י (וראה מאמר י).

ד. ולפי המבואר נבין דבר נוסף. מדוע לתורבן ביהמ"ק מתלויים יסורים רבים ונוראים, גלות - במשך כל הדורות. וכן מדוע אין אומרים תחנון בתשעה באב דאיקרי מועד שנא' "קרא עלי מועד לשכור בחוריי", ולכאורה אדרבה זו קביעת זמן לרעה ומהו ה"מועד" של ת"כ.

ויש לבאר בהקדם מאי דאיתא בגמ' בכתובות (סו:) ריב"ז ראה כתו של נקדימון בן גוריון מלקטת שעורים מבין גללי בהמה של ערביים, ככה ריב"ז ואמר אשריכם ישראל בזמן שעושים רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בכם וכשאין עושים רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתם של אומה שפלה. וביאר המהרש"א "אמר אשריכם על שני הצדדים כי באמת שני ההפכיות הם למעלות ישראל, כי כל אומה ואומה יש לה שר בשמים משא"כ ישראל אבל הם חלק ה' - כי יעקב חבל נחלתו, וכשהם עושים רצונו של מקום הם למעלה מכל האומות וכשאין עושים רצונו הקב"ה מסלק שכינתו מהם והרי הם שפלים ונכזים".

והסביר הגר"ח מכריסק את ה'אשריכם' - אמנם ישנה מציאות של יסורים, צעקות ואנחות אולם מתוך כך רואים את היחודיות של כלל ישראל, יהודי אינו גוי ועוד 'תוספת' אלא מהות בפנ"ע וכאשר תסיר מן היהודי את יהדותו גרוע הוא מן הגוי (וכמו חי שכאשר מת אינו יורד דרגה לצומח אלא גרוע הוא מן הדומם ובשרו נסרח), ולכן ירידתו התהומית של עמ"י שהתבטאה במעשה בתו של נקדימון שהושפלה כל כך, ירידה זו מעידה על "אשריכם ישראל" השונים כ"כ במהותם משאר האומות. וז"כ

ובפרשת דרכים (כב) האריך כמו"מ בדעת הרמב"ן, ועפ"ז ביאר את הגמ'

(חגיגה ה:) ג' דמעות הוריד הקב"ה, אחת על מקדש ראשון אחת על מקדש שני ואחת שגלו ממקומן, ואיכא דאמרי על ביטול תורה, כיון שגלו ישראל ממקומן אין לך ביטול תורה גדול מזה, דיש להם טענת מודעה (וראה עוד במאמר ז), וגם ביאר את הפס' (איכה ב, ט) מלכה ושריה כגויים אין תורה, וגם מש"כ הספרי סו"פ עקב 'היו מצויינים במצוות', דאין צ"ל כדברי הרמב"ן כפי עה"ת, אלא כפשוטו, דנהי דכל מצוות שהם חובת הגוף נוהג בין בארץ בין בחו"ל, אבל יש להם טענת מודעה. וז"ב רש"י באיכה (א, ז) שחקו על משבתיה, שהיו ישראל שובתים בגולה בשבתות וימים טובים, והיו אומו העולם משחקים עליהם ואומרים שוטים בארצכם לא שמטתם ועכשיו בגולה תשמטו, בארצכם לא שמרתם שבת ועכשיו בגולה תשמרו, ומבואר לפ"ד הרמב"ן כשבת, באר"י צריכים לשמור כי כעבור זה ניתנה הארץ, ודוקא עכשיו שיש להם טענת מודעה, כיון שגלו מן הארץ, הם שומרים, וז"ב הפס' במיכה (ג, ט) לכן בגללכם ציון שדה תחרש, כיון שנתן להם את אר"י רק כתנאי שישמרו חוקיה, עכת"ד וע"ש שהאריך].

נמצא שמעת כניסתם לארץ הוזהרו על כך שקיומם בארץ תלוי אך ורק בשמירת המצוות. ואר"י ניתנה להם מראש כתנאי של 'בחוקותי תלכו' ונרומז גם לעמל התורה כמ"ש רש"י שם, ובהו יובן היטב לשון הקינה לתשעה באב (ט) "בחללם תנאי אשר חוזי המליכו, ונם אם בחוקותי תלכו. למה תריבו אלי כלכם, חזקו עלי דבריכם, מידכם היתה זאת לכם". כלומר, אין לכם שום 'טענה', כיון שהיה זה תנאי קודם למעשה. והם ביאור דברי הרמב"ן כפתיחה לס' דברים "ביאר בו משה רבינו לדור הנכנס לארץ, רוב

ספר קינות וקרא בו כשהגיע לפסוק זה נפל מידו אמר מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. וכיאר התו"ת שם, ע"פ מדרש שוח"ט (מזמור קכ) שיר המעלות, כשישראל עולים אינם עולים מעלה אחת אלא מעלות הרבה הן עולים וכה"א "אתה תעלה מעלה מעלה", וכשהם יורדים אינם יורדים ירידה אחת אלא "ואתה תרד מטה מטה" וכה"א "השליך משמים ארץ". והכוונה בכל זה, דאילו לא עלו ישראל במעלה היותר גבוהה לא היתה הנפילה גדולה כל כך, אך כעת שהיו ישראל במעלה היותר גבוהה היתה הנפילה גדולה עד מאד. עכ"ד. אולם לפי דברינו יבואר באופן אחר, "השליך משמים" היא עצמה מעלת ישראל כיון שהם מושגחים ישירות על ידי הקב"ה ההתנהגות עמם שונה, ולכן העליה והירידה אינם טבעיים כשאר האומות, ודו"ק.

ה. כענין זה שמצאנו בעמ"י שאינו תחת שר כלשהו אלא הקב"ה בעצמו מושגח עלינו, ולכן שונה טבעו ומהלכו, מצאנו אף באר"י וכדברי הרמב"ן בפר' אחרי (יח, כה): "וחממא הארץ - אבל אר"י היא נחלת ה' ולא נתן עליה מן המלאכים קצין שומר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו וכו' והנה בחו"ל אע"פ שהכל לשם הנכבד אין כה טהרה שלימה בעבור המשרתים המושלים עליה והעמים תועים אחרי שריהם לעבוד אותם והנה הארץ שהיא נחלת השי"ת תקיא כל מממא ולא תסבול עובדי ע"ז וכו' והוא מאמרם ז"ל כל הדר בחו"ל רומה כמי שאין לו אלוה".

עוד כתב הרמב"ן בדברים (ד, טו) "אשר חלק ה' אלקיך אותך לכל העמים, כי לכלם שר כוכב ומזל וכו' ואמר ואתכם לקח ה' כי אתם חלק השם לא תקימו עליכם שר או עוזר וולתו וכו' והנה עשה כל זה כדי שתהיו לו נחלה

והייתם לי סגולה - המיוחדות של כלל ישראל שאין לו חלק במשפחת העמים. ודברים אלו המובאים בשם הגר"ח מצאתי במהר"ל (גבורות ה' פ"ד, נצח ישראל פי"ד. וראה עוד בהעמ"ד ויקרא (יא, מד) ובמסומן שם, הרחב דבר כמדבר (כא, כ), לב אליהו פרשת דברים. וע"ע משן חכמה בראשית יח, כז. דברים י, יב).

וראה עוד במש"כ הגר"ר אלחנן וסרמן (קובץ מאמרים עמ' קסג בנדמ"ח), ההשפלה במכוון אינה באה באופן הרגיל, למען לא יהא מקום לטעות כי מקרה הוא, וכמו אב המייסר את בנו שצריך להודיעו כי אביו מייסר אותו, ואילו היה בא העונש בדרך נקמה ח"ו היה באופן שלא היתה ניכרת ההשגחה כמ"ש כלפי הגויים 'משגיא לגויים ויאבדם'.

ולפי"ז הסביר מו"ר הגר"מ שליט"א, מציאות עמ"י היא רק בשלימותה - על אדמתו ובהמצאות ביהמ"ק, ומשמעות הדברים שעמ"י ללא אר"י אינו במציאותו הרגילה, ואת זה באים להדגיש היסורים העצומים - מצב של חוסר מציאות, של מוות, אין מציאות לעמ"י ללא ה"יושכנתי בתוכם". וזהו ה"מועד" של ת"ב - ה"אשריכם" של ריכ"ז של סגולת עמ"י שנראית דווקא מתוך החורבן והיסורים. וזהו אף הזמן של הולדת משיח בן דוד בתשעה באב, שהרי החורבן הנורא והגאולה הצומחת, שניהם צדדים של אותה מטבע, הממחישה את מהלכו של עמ"י - "והייתם לי סגולה", עכ"ד.

איתא בילק"ש (פרשת בלק) עה"פ הן עם לבדד ישכון, הן כלשון יונית אחד, אינו מחשבין עם אומה אחרת, תדע לך שהוא כן, חשוב כל האותיות ותמצא כולן יש להן זוג ואותיות הן אין להם בן זוג. וע"ע באברנאל ובכלי יקר שם. ואיתא באיכ"ר עה"פ (ב, א) השליך משמים ארץ. רבי אחז

ו. ובוזה יוכן מה דאמרו בסוטה (יד.)
 "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה".
 ובגמ' דרש ר' שמלאי מפני מה נתאוה משה
 להיכנס לארץ וכי לאכול מפריה הוא צריך או
 לשבוע מטובה הוא צריך, אלא כך אמר משה
 הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין
 אלא בא"י אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו
 כולן על ידי.

וכבר נתפלאו המפרשים (ע"ש במהרש"א)
 שלכאור יש כאן ענין של 'שלא
 לשמה'. ולדברינו, הביאור הוא, מה שנתאוה
 משה להיכנס ולקיים מצוותיה, היינו לשם
 שלימותו הרוחנית, וכמ"ש בשערי קדושה
 למהרש"ו (הו"ד בהקדמה לשמירת הלשון
 ולמשנ"ב) ששלימות האדם כאכריו הרוחניים
 היא כפי קיומו את המצוות. וממילא מפני
 קדושתה המיוחדת ששם היא שלימות
 מציאותו של עמ"י, יחד עם ביהמ"ק שהוא
 השיא "וקדושתו גדולה מכולם" - מכל אר"י,
 וכמ"ש הרש"ג באמונות ודעות (מאמר ה פ"ז)
 "והעבודה במקום הנבחר היא יותר חשובה,
 כאשר אמר (יחזקאל כ, מ) 'בהר קדשי בהר
 מרום ישראל שם יעבדוני כל בית ישראל'.
 וראה בכוזרי (ה, כב): ארץ כנען מיוחדת
 לאלקי ישראל, והמעשים לא יושלמו כי אם
 בה, והרבה מהמצוות בטלות למי שאינו דר
 באר"י, והלב והנפש אינם טהורים וזכים כי
 אם כמקום שיודעים בו שהוא מיוחד
 לאלקים, ע"ש.

והוא הביאור בפירוטו של מח"ס הכוזרי, רבי
 יהודה הלוי: "חיי נשמות אויר ארצן".
 כלומר, שני צדדים לדבר, א' החיות באר"י
 היא רוחנית, השהיה בה מקיים מצוה וסופג
 לקרבו מעלות רוחניות. ב' החיות הגשמית
 של אר"י היא רוחנית וממנה היא נזונית.
 ןוכיאר כזה הגר"ש וולבה, החיים במדבר היו
 שלא בדרך הטבע - ענני כבוד, ירידת המן

ותהיו לשמו הגדול סגולה מכל העמים", ועוד
 כתב (ז, ו) "בך בחר ה' להיות לו לעם סגולה
 שאין לך קצין שוטר ומושל בכל מלאכי מעלה
 אבל אתה סגולת ה' החת ידיו".

ומעתה מבואר היטב הקשר המיוחד של
 ישראל עם אר"י, ומדוע צריך
 זהירות יתירה באר"י בשמירת תורה ומצוות
 בכל דקדוקיה, שהרי על שניהם ישנה
 השגחתו הפרטית של הקב"ה, ולכן נקראו
 שניהם בשם נחלת ה' ומורשה, וכמו שעמ"י
 מחמת אותה הנהגה ישירה כשעולה עולה עד
 לכוכבים וכשירוד יורד עד לעפר הארץ, אף
 אר"י מונהגת כך. וזה הביאור "על מה אבדה
 הארץ", כלומר, עבור מה אבדה הארץ - על
 עזובם את תורת.

ולפי"ז ביאור "אבדה הארץ" היינו
 במשמעות כפולה של אר"י
 ועמ"י, כלומר שעמ"י יורד ממעלתו וממילא
 אף אר"י כי זו מעלתה ומיוחדתה, וכפי
 שכתוב בפר' בחוקותי על אר"י שניזונת מכח
 עמל התורה וקיום המצוות בגלל השגחתו
 הפרטית של הקב"ה, להבדיל משאר הארצות
 שמונהגות עפ"י השרים ותלויות בהתנהגות
 הטבעית של אנשי הארץ. וזה כנ"ל הענין של
 אשריכם ישראל. וראה עוד במאמר ב.

ועיין בפתיחה לאיכ"ר (אות ד) דנתי אתכם
 בגירושין ושילוחין כמו אדם הראשון,
 כלומר ישנו מצב שעמ"י הם עדיין באר"י
 (ולא משולחים ממנה) אולם הם מגורשים,
 והיינו ללא ביהמ"ק שאינם במציאות
 הטבעית שלהם ומגורשים ממציות זו. וע'
 רמב"ן במדבר (יא, טז). וראה במאמר יג שכן
 הדבר גם להיפך, יכולים להגיע למעלה
 רוחנית ולהיקרא 'גאולים' גם בהיותם בחו"ל
 וכפי שהיה במדבר.

חיל, ובת"י "יהיב עצה למיקני נכסין". והוא ענין המרגלים שחששו שיהושע מכניסם לארץ שהנהגת משה רבינו במדבר היא למעלה מן הטבע ולא שייכת להתנהגות באר"י שתהיה ע"פ טבע [וע"ע בדברי העמ"ד פר' שלח (פי"ד פס' ז, ט)].

ויה"ר שנזכה לבנין ביהמ"ק, וכדברי הכוזרי (בסיום) ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני"י לה תכלית הכוסף עד שירצו אבניה ועפרה.

וכד' אבל אין זו התכלית, התכלית היא לחיות באר"י ע"פ הטבע, אולם כאמונה של 'למעלה מן הטבע', והוא ביאור לשון "חיי נשמות אויר ארצך", וכדבריו בכוזרי () לפרש ויצא קין מלפני ה' שאר"י נקראת לפני ה' כמש"כ אצל יונה ויברח מלפני ה', עכ"ד. ונתבאר במק"א, שמהלך זה שהאדם כביכול מתנהג בפועלותיו ע"פ טבע, ובכ"ז להאמין שהכל מאת ה', דורש מן האדם דרגה גבוהה יותר, וכמ"ש "כי הוא הנותן לך כח לעשות

מאמר ב

ארץ ישראל - נחלת השם

כתב הרמב"ן בפר' אחרי מות (יח, כה): "והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שומר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, והוה שאמר (שמות יט ה) והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ, וכתוב (ירמיה יא ד) והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים, לא שתהויו אתם אל אלהים אחרים כלל.

"והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצות לדיוחם לשמו, ולכך אמר (להלן כ כב) ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם ולא תקיא אתכם הארץ, וכתוב (שם פסוק כד) ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים, יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, כרתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות.

"והנה השם הנכבד יתברך אלהי האלהים בכל העולם ואלהי ארץ ישראל שהיא נחלת ה', והוה טעם ונהה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים ל טז), כי האלוהות נכרים בארץ השם ובנחלתו, והוה שנאמר (מ"ב יז כו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ וישלח בהם את האריות והם ממיתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלהי הארץ, והנה הכותיים לא היו נענשים בארצם בעברם את אלהיהם לשלח בהם את האריות, ובבואם בארץ השם ועשו שם כמעשיהם הראשונים שלח בהם האריות הממיתים אותם. וכן שנו בספרא (קדושים יא יד), ולא תקיא הארץ אתכם וגו',

ארץ ישראל אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עובדי עבודה. וכספרי (האזינו שמו) ואין עמו אל נבר (דברים לב יב), שלא תהא רשות לאחד משרי האומות לבא לשלוט בכם, כענין שנאמר ואני יוצא והנה שר יון וגו'. והוא מאמרם ז"ל (כתובות קי:): כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (להלן כה לח) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים, ואומר (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים.

"ואמרו בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ב), הרי הוא אומר (בראשית כח כא) ושנתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים, ואומר לתת לכם את ארץ כנען, כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לאלהים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים, וכן הוא אומר (יהושע ד יג) כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה', ואומר (דה"א כב יח) ונכבשה הארץ לפני השם ולפני עמו, וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכובשת, הא אינם עליה אינה מכובשת.

"ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב מג) ואבדתם מהרה (דברים יא ז), אף על פי שאני מגולה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שבעם על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליהך חדשים. וכן אמר ירמיה (ל כ) הציבי לך ציונים, אלו המצות שישראל מצויינין בהם.

"והנה הכתוב שאמר (דברים ז יח) ואבדתם מהרה ושמרתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף בתפילין ומוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא לא-לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה. [וכ"כ בדברים (ד, ה) ראה לימדתי אתכם חוקים ומשפטים וגו' לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לדשתה, ואמר לעשות כן בקרב הארץ, ירמוז כי עיקר המצוות כולן בארץ, כמו שרמזתי כיסוד הארץ]. עכ"ד הרמב"ן.

רשב"י על מקרא שכתוב ומי כעמך ישראל גוי אחד - כארץ".

וביאור הענין שאין ישראל נקראים "גוי אחד" אלא כאר"י, הוא ע"פ מש"כ הרמב"ן בפר' יתרו (יט, ה) כפס' והייתם לי סגולה - כי דבר נחמד לא ימסרנו המלך ביד אחר וכו' ואמר כי לי כל הארץ, כטעם אשר חלק ה' אותם לכל העמים ואתכם לקח ה'. וכפי שכלל ישראל מיוחדים לשמו והיינו 'סגולה', כך גם אר"י וכלשון הרמב"ן (בפר' אחרי מות): "לא נתן עליה מן המלאכים קצין

והנה במאמר א' נתבאר שהקב"ה משיגה בפרטות על עמ"י ועל אר"י, ולכן שניהם נקראו נחלתו, וכלשון היעב"ץ בהקדמה לסידורו "ישראל קרויים נחלת ה' והארץ היא נחלתו והתורה תלויה בשניהם בעם ה' על נחלת ה', והעוזב האחת עוזב השניה" עיי"ש. ובספר חרדים (פרק נט) "הקרוכים והרחוקים אשר חוצה לה, ראוי להם שיהיו נכספים ותאכיס אליה, כי כשם שכתר בהם כך כחר כאר"י ויחד אותה להם ואין נקראין גוי אחד אלא עמה, שכך פירש

מראים גודל אהבתינו למצוא חן בעיני הקב"ה, ואין כאן יאוש מן הגאולה אלא תקווה ותוחלת לחזור מהרה אל בית מלך העולמים.

א"כ עיקר דבקות עמ"י בהקב"ה היא בא"י, ובאר"י הם בכחינת "אשתו של מלך", ונמצאים בנחלת ה'. [והוא ביאור ענין, על ידי לימוד תורה באר"י נעשים מרכבה לשכינה. שנתבאר באריכות במאמר א' ע"פ דברי הרמב"ן והב"ח, וראה במאמר ז].

ובזה יבואר ענין הגלות מאר"י, מכיון שאר"י היא כביכול ארמונו של מלך מלכי המלכים, ודאי שלא תסבול שום מתנגד למלך ולכן תקיא כל מטמא. והגלות היא הרחקה ממלך מלכי המלכים, שאינם מאוכלי שלחנו של המלך, וכעת ניזונים רק ע"י עבדיו המשרתים - הרחקה מהקב"ה ונחלתו שבה עיקר קיום המצוות. וראה במאמר י"א בגדר המצוה ובמאמר ט' בביאור ענין הגלות.

וא"כ השם-תואר 'אלקי הארץ' הוא כפול, מצד הארץ שעליה המושל הוא הקב"ה והיא ארמונו של מלך, ואף מצד הקב"ה שכביכול זו ממלכתו הפרטית, ולפי"ז יובן כל ענין קדושת אר"י, אורא דא"י מחכים, - הימצאות באר"י היא הימצאות בארמונו של מלך, אשר בכל רגע ורגע קיימת הרגשת "מלכות", ומאידך חובה להתנהג בהתאם.

ובזה נבאר את דברי הרמב"ן בפר' מסעי (לג, ג): "והורשתם את הארץ וישבתם בה - זו מצות עשה שישבו בארץ וירשו אותה, כי הוא נתנה להם, לא ימאסו בנחלת ד', וזה שהפליגו חז"ל בישוב הארץ" ע"ש, כלומר מה שהפליגו חז"ל בשבח ישוב הארץ, היינו מכיון שהיא נחלת ה' והאדם הנמצא בה שוכן בארמונו של המלך ומצווה

שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו וזה שאמר 'זהייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ', וכתוב 'זהייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים', עיי"ש בכל דבריו.

והמבואר הוא, השגחת ד' המיוחדת על הארץ ועל ישראל זהו ענין אחד - מכיון שעיקר חיוב המצוות בארץ וא"י היא היחידה מכל הארצות שמושפעת ישירות ע"י קיום התורה ושמירת המצוות כפי שנא' באריכות בפר' בחוקתי, וכלשון הרמב"ן "בתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלקים ונהיה מיוחדים לשמו". כלומר, כאן הקב"ה "יכול" לצוותם על מצוותיו כמ"ש הרמב"ן בפר' יתרו (כ, ב) וטעם מבית עבדים, שהיו עבדים שבויים לפרעה ואמר להם שהם חייבים שיהיה השם הגדול והנורא הזה לאלקים שיעבדוהו כי הוא פדה אותם מעבודת מצרים, כטעם עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים".

ונבנעין השגחה ישירה באר"י, ע"ע תענית י. אר"י משקה אותה הקב"ה בעצמו ואת כל העולם ע"י שליח, וע"ע ביומא נ"ד, מו"ק כה. ילק"ש סכ. ח"ב תוסד, תנחומא ראה ח. מהר"ק שורש קסד. משך חכמה שמות ג, ח. ד, ג. דברים ו, כ. ח.א. כח, ד].

ולכן בא"י, שהיא ארמונו של מלך - חיוב המצוות העיקרי, וקיום מצוות בחו"ל בכחינת הציבי לך ציונים, שנזכור שאנו עבדיו של מלך מלכי המלכים, אף שכביכול בחו"ל אין אנו תחת שלטונו אלא תחת ממשלת שר, והיא הבחינה של 'הציבי לך ציונים'. וראה בפי' הכתב והקבלה (דברים יא, יח) שביאר את המשל 'הוי מקושטת בתכשיטיך כשתחזורי לא יהיו עליך כחדשים', שהרי האשה מחויבת להתקטש לכבוד בעלה המלך ואם תפרוק עדיה מעליה מראה בכך יאוש ממנו שלא תחזור אליו עוד, אף אנו

ביתר שאת כמצוותיו, ויחד עם זאת זוכה כל הזמן להגות מזיו המלכות.

קיום מצוה (כגון ישיבת א"י) ללא כוונת המצוה].

ומעתה נמצא, אשר הזהירות באר"י בקיום תורה ומצוות גדולה שבעתיים, וכפי שאמר יעקב לאנשי ביתו בכניסתם לאר"י (בראשית לה, ב) "הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם".

[והנה הרמב"ן מבאר במקומות רבים את ענין השם נקרא אלקי הארץ, כבראשית (כד, ג). כו,ה. דברים ו, ד. יא, יח. ובפרשת וילך (לא, טז) "אלהי נכר הארץ - גויי הארץ, לשון רש"י. ואיננו נכון אבל האלהים שהוא נכר בארץ הזאת כי השם הנכבד נקרא אלקי הארץ". ובשור"ת הרשב"א (ח"א קלד) כתב בדומה לרמב"ן שאר"י נקראת נחלת השם והוא יתברך נקרא אלקי הארץ ומיחודת לו ולא לשרי מעלה "ועיקר המצוות כולן בארץ עד כי כמה מצוות אין נוהגות כלל אלא בארץ". ובשור"ת הרדב"ז (ב' אלפים קנד) אזהרת "היו מצוינים" אין הכונה שפטורים מן המצוות בחו"ל, אלא הזהירם שאף בדוחק הגלויות יהיו מצוינים במצוות כדי שלא יהיו עליהם לטורח בהזרתם לעשות. ובקובץ שיעורים (סוף מס' קדושין) הסביר, בחו"ל יש ציוויים לקיים מצוות מצד חובת הגוף ולא מדין טעמי המצוות ששייכים רק בארץ, והאבות שעדיין לא נצטוו קיימום רק בארץ, עי"ש. והאריך בזה בס' נפש החיים (א, כא) ועי"ע בהקדמה לשור"ת עונג יו"ט בסופה. ועי"ע בס' דעת תורה (בראשית עמ' קנט). ויעוין בדברי הרמב"ן שם שע"פ זה יישב את ענין יעקב נשא שתי אחיות, וכ"כ גם בפרשת וישב, ועי"ש שהק' התכלת מרדכי הרי שהה י"ח חדשים בסוכות שהיא בא"י, ונתבאר במק"א. ועי"ע במאמר ד' בשם הגר"א באדרת אליהו].

וגם מכואר דאין מצות אר"י מצד עצמה שקולה כנגד כל המצוות, וכמ"ש הרמב"ן במפורש: "והנה הכתוב שאמר (דברים יז יח) ואבדתם מהרה ושמרתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף בתפילין ומוזוות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ. כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא לא-לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה". הרי להדיא דמה ששקולה ישיבת אר"י הוא מצות קיום המצוות כה שהוא כמעלה יותר גדולה מחו"ל שהרי "עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'". ונאמנם, גם מצוות רבות 'תלויות בה' וראה בהערה לאות עז בקונטרס של הגר"י אברמסקי שיש מאה וששים מ"ע וארבעים מל"ת שאינן נוהגות אלא באר"י].

ומכאן תשובה, לאותם האומרים שהיושבים באר"י, אף שאינם שומרי תורה ומצוות, יש להם לכל הפחות 'מצות ישוב אר"י', והנה לפנינו בדברי הרמב"ן שמנה מצוה זו כמצות עשה, שאינה אלא לשם קיום המצוות בה [ולא עוד אלא שסכנה גדולה היא ישיבה באר"י ללא קיום מצוות, וכמשנ"ת במאמר ג, ובשור"ת האלף לך שלמה (אה"ע סי' קכ) כתב שאין כפיה לעלות לאר"י כאשר אינו מתכוין מצוה, ובשור"ת אבנ"ז יו"ד סי' תנד כ' דמשמע משור"ת מהרי"ט (ח"א סי' מז) דגם אם הבעל עולה שלא ככוונת מצוה, מחויבת לעלות עמו, ועי"ע בס' ויא"מ אות כב. ובמק"א נתבאר עוד בענין

חבל נחלתו

כתב הרמב"ן (שמות י, ה) "והייתם לי גולה מכל העמים כי לי כל הארץ - כטעם אשר חלק ה' אותם לכל העמים ואתכם לקח ה' וכו'. וכן ואתם תהיו לי שתהיו אתם ביחוד לי ולא כשאר העמים, וכך אמרו במכילתא ואתם תהיו לי כביכול איני מעמיד ואיני משלי עליכם אלא אני וכן הוא אומר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל".

ומבוארים הדברים ע"פ התנחומא (ראה ח) "חביבה אר"י שכחר בה הקב"ה, אתה מוצא כשברא את העולם חילק הארצות לשרי האומות ובחר באר"י, מנין שכן משה אמר בהנחל עליון גויים וגו', ובחר לחלקו ישראל שנא' כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, אמר הקב"ה יבואו ישראל שבאו לחלקי וינחלו את הארץ שבאה לחלקי". וראה בפרקי דר"א (פרק כד) ובילק"ש (אות סב) "קרא הקב"ה לשבעים המלאכים הסוכבים כסא כבודו ואמר להם בואו ונבלבל לשונם לשבעים גויים ולשבעים לשון והפילו גורלות שנא' בהנחל עליון גויים וגו' ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ועל זרעו שנא' כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו אמר הקב"ה חבל וגורל שנפלה עלי רצתה נפשי בו שנא' חבלים נפלו לי בנעימים".

מדברי המדרש מצאנו מקור למש"כ הרמב"ן בכ"מ שאר"י נקראת נחלת השם, וע"ש בפ"י הרד"ל אות נ, שהוסיף, שהדרש הוא ע"פ המשך הפסוק שהובא 'חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי'.

והראוני מש"כ לבאר ענין זה של שבעים אומות ושרים, בשערי אורה (שער ה דף מח, וע"ע שם שער א דף יג, דף טז) וז"ל: דע כי השרים העליונים יש להם למטה שני חלקים, חלק אחד בארץ באותו מקום שאותו שר מושל, וחלק אחד מן האומות אותה האומה השוכנת באותו המקום, וזהו סוד שבעים משפחות בני נח, שכזמן ההפלגה

נפרדו כל הגויים ללשונותם כרצונם ובאותו זמן נתייחדה כל אומה ואומה לשר שלה, ובאותו זמן לקח כל שר חלקו מן הארץ ומן האומות, והשם יתברך לקח חלקו מן הארץ את ירושלים ומן האומות את ישראל, כאמרו 'בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם' ואומר כי חלק הוי"ה עמו, ולפי היות חלק שם הוי"ה מן הארץ ירושלים וחלקו מן האומות ישראל, נקרא שם הוי"ה על ירושלים ועל ישראל, וזהו סוד כי שמך נקרא על עירך ועל עמך (דניאל ט), וזהו סוד כי לא יטוש הוי"ה את עמו בעבור שמו הגדול (ש"א יב), כלומר, אע"פ שישראל אינם כל כך צדיקים, לא יטוש הוי"ה את עמו, ומה טעם לפי שהם חלק משמו הגדול, עכ"ד. [והמעייץ היטב יבין לפ"ז את ביאור הפסוק 'באמור אליהם עם הוי"ה אלה ומארצו יצאו', שהוא גודל נוראות ענין חילול השם].

וכן כתב הגר"א באדרת אליהו עה"ת (דברים א, ו) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, כי שניהם הם ביחוד [השגחה פרטית] ישראל וא"י, ישראל משבעים אומות וא"י מכל הארצות, וכמו שנקרא אלקי ישראל נקרא אלקי הארץ וכו' ולכן נעשו אפילו גויים מפני שלא שמרו את התורה בארץ כמ"ש (מ"ב יז) לא ידעו את משפט אלקי הארץ, שישראל מצווה על התורה אפילו בחר"ל וכארץ מצווה אפילו גוי, ובאדרת אליהו האזינו (לב, ט) כי חלק ה' עמו - כאשר חילק הקב"ה את העולם כדור הפלגה ותן לכל אחד חלקו, אז לקח את אר"י לחלק שלו ונתנה לישראל עמו, וזהו כי חלק ה' עמו, מה שלקח ה' לחלקו נתן לעמו, יעקב חבל נחלתו, פי' כי ליעקב ובניו נתן חבל נחלתו, ובזה יובן הירושלמי, כל הדר בא"י ומדבר בלשון הקודש ומגדל בניו לתלמוד תורה, הרי הוא בן עוה"ב. שהרי שלושת אלו אר"י, לה"ק, ת"ת, הם 'יחידים' [שהרי על לה"ק נאמר 'שפה אחת'], ודו"ק. וראה עוד במאמר ח.

מאמר ג

מורד במלכות בארמון המלך

כתב הרמב"ן בדרשתו לראש השנה (עמ' רמט), אשר אמרה בעכו [בשנת ה' כ"ח]:
 "נמצא קרובן של ישראל אצל הקב"ה הוא הגורם ריחוקם [כפי שביאר שם לענין יוה"כ, דאחר
 שהודיע הקב"ה להם דין יוה"כ שמכפר בו לשבים, ולכן כל מי שאינו שב, הרי הוא כמורד
 ע"ש] וכל שכן הווכים לישב לפני הקב"ה בארצו שהם כמו רואי פני המלך, אם זהירים בכבוד
 המלך טוב להם ואשריהם, ואם ממרים בו אוי להם יתר מכל הבריות שהם עושים מלחמה
 ומכעיסין את המלך בפלטרין שלו ומוציאן מן הפלטרין, כמו שאמר הכתוב (ישעיה סה, ג) העם
 המכעיסים אותי על פני תמיד, ואומר (הושע ט, ג) לא ישבו בארץ ה', ומהו הענין הזה ארץ
 ה' וכי אין העולם כולו ארץ ה' הכל ברא והכל יצר והכל שלו יסוד הדבר בפסוק שאמר בהנחל
 עליון גיזים [ומאריך כלשונו בפרשת אחרי מות], וכך שנו בספרא ולא תקיא אתכם הארץ וכו'
 ארץ ישראל אינה כשאר הארצות אינה מקיימת עוברי עבירה".

ייעתא דשמיא עליונה לבוא לידי דרגות
 גבוהות בעבודת ה', משה רבינו לאחר מאה
 ועשרים שנות חיים שהגיע בהן לשיא
 האפשרות של עבודת ה' שתתכן לבשר ודם,
 שאף להכנס לאר"י בכדי להגיע לדרגה
 חדשה בעבודת ה' שלא היה יכול לזכות לה
 בחוץ לארץ. אך יש סכנה בכלי אדיר זה,
 עלול הוא להביא לידי חטא, היום אנו רואים
 זאת ותמהים אבל מפורש הדבר בחז"ל,
 כמ"ש רש"י בפרשת עקב (יא, יז) "ואבדתם
 מהרה מעל הארץ הטובה - אגלה אתכם מן
 הארץ שגרמה לכם לחטוא", עכת"ד. [ודברים
 נפלאים בענין זה כתב הרשב"ם (דברים יא,
 י) צריכים אתם לשמור את מצוות ה' אלקיכם
 כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי
 מצוות ורעה מכל הארצות ללא שומרים].

וראה את דבריו הנפלאים של השל"ה (שער
 האותיות דף נה):

"עתה כאתי כמזכיר בדינים הנהוגים בארץ
 ישראל באם תזכו כמוני לבוא לארץ

נמצא שלא זו בלבד שאין 'מעלה' בפני
 עצמה בשיבת אר"י, אלא א"כ
 מקיימים בה מצוות, אלא שסכנה גדולה
 חלילה, בכך שעמ"י באר"י אינו במעלתו
 הראויה, כלשונו "אוי להם יתר מכל הבריות
 שהם עושים מלחמה ומכעיסין את המלך
 בפלטרין שלו ומוציאן מן הפלטרין", וכדברי
 הרמב"ן בפר' אחרי מות: "והנה קידש העם
 היושב בארצו בקדושת העריות וכרובי
 המצוות להיותם לשמו וכו' בתתו לנו את
 הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלקים ונהיה
 מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת
 השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא
 תסבול עוברי ע"י ומגלי עריות".

וכיאר המכתב מאליהו (ח"ב מאמר הכנה
 לאלול, ח"ג מאמר השפעתה של
 אר"י), הפושע מקבל את אותם הכלים של
 סייעתא דשמיא כמו הצדיק, אלא שהצדיק
 משתמש באותם כלים לעליה, ואילו הפושע
 משתמש אותם כלים לירידה - צדיקים ילכו
 כס ופושעים יכשלו כס. קדושת הארץ היא

להביא את עצמו לידי חיוב קיום המצות בא"י, והנה הבא לארץ ישראל והמצוה הבאה לידו לא יקיימנה, חס ושלום.

"אחר זמן אשר שמתי אל לבי הדברים ההם, מצאתים כן בספר התרדים אשר חיבר החסיד הר"ר אליעזר אזכרי ז"ל שכתב וז"ל: וכל הבאים לדור בא"י חייבים להזהר מאד בשמיטה ובכל המצות התלויות בא"י כשם שהיו זהירים לקיימם האמוראים הדרים בה כדאיתא בירושלמי כדי שלא תהא מצות א"י באה בעבירה של ביטול המצות התלויות בה ונמצא הפסדן יותר על שכרן. ואלהי ישראל תעזרנו לקיימן אמר" עכ"ל. השל"ה. [נראה בספר חרדים (פרק נט) "הבאים לאר"י ואינם שמים על לב כי בהיכל המלך הם וכו' לכן כל אדם יחדר בכואו אל אר"י להיות ירא שמים כל כפלים ממה שהוא בחו"ל, וידע כי בבית המלך הוא יושב"].

וידועים דברי הגר"א באגרתו "ובפרט אם נזכה לבוא לא"י, כי שם צריך לילך מאד בדרכי ה'", והוסיף הגר"י סרנא בביאוריו את דברי הכלבו (סימן קכז) שכתב לגבי העולה לא"י "וכלבד שיהיה פרוש מכאן ואילך ויזהר בכל מיני עוון ויקיים כל המצוות הנוהגות בארץ שאם יחטא יענש יותר מאם יחטא חוצה לארץ כי ה' דורש אותה תמיד ועיני ה' בה והשגחתו מיד, ואינו דומה מורד במלכות בפלטיין למורד במלכות חוץ לפלטיין". וכדברי הנביא ירמיה (ב, ז) "ואביא אתכם אל ארץ הכרמל לאכל פריה וטובה ותכואו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה". וע"ע בספר פאת השולחן (סימן א' סקט"ו).

פוק חזי מש"כ רבי חיים כהן מבעלי התוס' (בכתובות קי: ד"ה הוא) דעכשיו אינו מצוה לגור באר"י, כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולים

הקדושה לדור כדי שתדעו מה לעשות ולזרו אתכם שתהיו מאד מדוקדקים בהם לבלתי תחטאו ח"ו. והנה שנה אחת אחר בואי לירושלים עיה"ק תוכ"ב היא שנת השמיטה שנה השביעית, ורבים מיושבי ארץ הקדושה רצו לפטור את עצמם מחמת הדוחק הגדול שהיה ערב שביעית רעב במדינה ולא היה סיפק בידם לאכול דבר יום ביומו, ק"ו להכין איזה עניינים בביתם על שנת השביעית, ואמרו שינויי דחיקי, ואני דנתי עם עצמי וחשבתי בלבבי אני מתויב לקיים יותר מהם ואפילו למכור גלימא דעל כתפאי כי יאמר לי הקב"ה למה באת ממקום שהיית פטור מזה ובאת למקום החיוב ועתה במקום החיוב תעזוב המצוה הזה מדוע באת לטמא את ארצי בשלמא הדרים כבר שמה אין עונשם גדול כל כך.

"ועוד כל הנוסע לארץ הקדושה נוסע כשביל לקדש את עצמו ולקיים המצות אשר שמה כענין שאמרו רז"ל סוף פ"ק דסוטה (יד.) דרש ר' שמלאי מפני מה נתאוו משה רבינו לכנוס לארץ ישראל וכי לאכול מפריה הוא צריך כו' אלא לקיים המצות התלויות בארץ. והענין כי ראוי לאדם להביא את עצמו לידי חיוב מצוה כדי לקיימנה אע"פ שאין מחויב בה יביא עצמו לידי חיוב ומי שאינו עושה כן נענש בעת שהדין שלמעלה מתוח כדאיתא בפ' התכלת (לט.) דא"ל מלאכא לרב קטינא סדינא בקייטא סרבלא בסיתווא ציצית מה תהא עליה אמר ליה אענישתון אעשה א"ל בעידן ריתחא ענשינן, ובפרק כמה מדליקין (לב.) אית ליה לתד תנא דבעון מזוזה בניס מתים דכתיב גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחותרת מצאתים, ופירש"י במחותרת שאין לה פצימין נפטר ממוזוות והיו ראוי אדרבה להביא עצמן לידי חיוב מוזוזה. וזה היה ענין מרע"ה שהיה רוצה

בתי קרקסאות ובתי תיאטרות עומדים על תילם וירושלים הקדושה חרבה, ע"כ מביט לארץ ותרעד. ולפי"ז נ"ל כי צדיק הוא אלקינו וקנאת ירושלים עשתה זאת, כי שם שער השמים, שם הר המוריה, עקידת יצחק, שם שכב יעקב וחלם לו סולם, שם הר בית ה' ותל שכל פיות פונים אליו, ולא זזה שכינה מכותל מערכי. והנה נשכחה ירושלים לגמרי זה מקרוב כמאה שנים, שמו פניהם לצפת כי שם קבר איש אלקים הרשב"י במירון והאר"י בצפת, וכל העולים לא"י לא שמו פניהם אלא לצפת וטבריה וירושלים נשכחה לגמרי והורדה מכבודה, וגם בזה"ז מצוה לעלות לרגל לירושלים כמ"ש בשאילת יעב"ץ ח"א (סי' קכז), ולא שם איש אלא לעלות לצפת להילולא דרשב"י. עכ"ל. [ושם בדף ש"ס בהספד על הג"ר עמרם חסידא, אומר החת"ס שאמר לו שהיה ברצונו שלא להישאר בצפת אלא לעלות לירושלים, וראה עוד בשו"ת חת"ס יו"ד סי' רלג-רלד והכ"ן].

[ולענין עכו, עיין במשנה ריש גיטין ובתוס' שם, עמ' קיא, ובחיבור המיוחס לתלמיד הרמב"ן הנדפס מגכת"י בסוף ח"ב של כפתור ופרח הנדמ"ח], כתב "מדינת עכו היא היושבת על שפת הים הגדול והיא בגבול נחל אשר ואחריה חוצה לארץ, כאשר הדבר ידוע בקבלה עד עתה, ועד פה הוא גבול אר"י". ואמרים שבתחילה הרמח"ל עלה עם בני ישיבתו לעכו, ובשעה שאירעו להם מספר אסונות, תלה זאת במקום מושבם המסופק, אם מאר"י הוא].

להיזהר בהם ולעמוד עליהם. [ובענין זה ראה בשו"ת אבני"ז יו"ד ח"ב סי' תנד, ובאגרות חזו"א א, קעה]. ובשו"ת מהרי"ט (יו"ד סי' כח) האריך שדברי התוס' אינם אלא הגהת תלמיד ולא סמכא היא כלל, והחיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סי' נב) הרבה להשיב עליו, וכתב בתו"ד: גם ר"ח כהן סבר שיש מצוה לדור בזה"ז באר"י, אלא דסבר דמכח שאין אנו יכולים לקיים את המצוות חזר הדבר כאילו שאין מצוה דטפי ניחא לדור בתו"ל ולא יענש על ביטול מצות אר"י, ובזמן הר"ח היו כל העניינים בספק והיו נכשלים הדרים באר"י הן בתרומות ומעשרות והן בשמיטה, באיזו שנה יש לנהוג שמיטה ואם יש לנהוג ביעור [בפירות גוין], כמ"ש בהקדמת מהר"ש סירליו לחיבורו על זרעים, שהדרים לדור באר"י נכשלים במצוות אר"י, אבל עתה נתיישבו הדברים בהתאסף ראשי עם וקבעו הלכות, עכת"ד.

ושמעתי שמטעם זה הארז"ל בחר לגור בצפת, ולא בעיה"ק ירושלים, מאימת מקום המקדש, ואם אלו אשר כגובה הארזים גובהם, פחדו שמה לא השלימו מצוה זו, מה נענה אנתנו אזובי הקיר כמונו.

ואמנם ראה בדרשות חת"ס (ח"ב דף שצ) בהספדו על הרוגי הרעידת אדמה בצפת (תקצז) ע"פ מדרש שוח"ט (שמואל רמו קנח) בשעה שהקב"ה מביט לארץ ורואה

מאמר ד

קדושת אר"י וירושלים בימי האבות

כתב הרמב"ן בפרשת וירא (יט, ה): "ודע כי משפט סדום למעלת ארץ ישראל, כי היא מכל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות, וכאשר תקיא את הגוי כולו מפני תועבתם, הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות וכו' כי יש עמים רעים וחמאים מאד לא עשה בהם ככה אבל למעלת הארץ היה הכל כי שם היכל השם".

וכן כתב בפרשת אחרי מות (יח, כה): "ותממא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ. החמיד הכתוב בעריות, בעבוד הארץ שחממא בהן ותקיא הנפשות העושות וכו' וזו היא מצות יעקב אבינו לביתו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ (בראשית לה ב) הסירו את אלדי הנכר אשר בתוכם והטהרו. והשם לו לבדו נהכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותה לא ישב בארץ עם שתי אחיות והיא היתה הנשאת באיסור האחות, ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל, מפני הענין שהוכרנו וכו'. והנה הזכיר הכתוב כי אנשי ארץ כנען נענשו בעבוד העריות, ורבותינו אמרו (סנהדרין נו:): שהוזהרו עליהן מעת היצירה לאדם ולנח, שלא ענש אלא אם כן הזהיר, אבל הכתוב לא זכיר האזהרה אבל יאמר כי הארץ תקיא אותם כי הארץ תתעב כל התועבות האל. והנה לא אנשי ארץ כנען בלבד היו מן המוזהרים, והפרשה הזכיר "כמעשה ארץ מצרים" שהיו גם הם עושים ככל התועבות האלה, ולא תקיא אותם ארץ מצרים ולא שאר ארצות הגוים את גוייהם, אבל הענין כולו למעלת הארץ וקדושתה. ואמר הכתוב "ותקיא הארץ", כי מעת שפקד עונת עליה שנגזר על הכנענים להיכרת כאילו כבר הקיאה אותם, או "ותקיא", למעלה, כענין סר צלם מעליהם (במדבר יד טו)".

וכן כתב בפרשת בראשית: והתשובה מפני שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, לכן אמר רבי יצחק שאין להתחלת התורה צורך בבראשית ברא וכו' התחילה התורה בבראשית ברא אלקים וספור כל ענין היצירה עד בריאת האדם ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחמאם גורשו מן העולם כולו והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעו חמאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם כגוייהם כפי שנודמן להם. אם כן ראוי הוא כאשר יוסף הגוי לחטאו שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלקים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען נתקלל ונמכר לעבד עולם ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות הישוב אבל יירשנה עבדי ה' זרע אוהבו כענין שכתוב (תהילים קה, מד) "ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו

ינצורו", בלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם".

וכך משיבים ישראל לאומות - "העולם ומלואו של הקב"ה כשרצה נתנה לכם כשרצה נטלה מכם ונתנה לנו, הדא הוא דכתיב לתת להם נחלת גויים כח מעשיו הגיד לעמו, בשביל לתת להם נחלת גויים הגיד להם את מעשה בראשית".

נענו בהם כאש העליונה והאור האלקי, וכבר היתה עקדת יצחק אבינו בהר שלא היה בו ישוב שהוא הר המוריה, ונתגלה הדבר בימי דוד כשהיה מיושב כי הוא המקום המיוחד המוכן לשכינה". [וכ"כ הרמב"ם בהל' בית הבחירה פ"ב ע"ש]. ועוד כתב הכוזרי (א, צה) "ושם היה סגולת נח מפני שהוא יורש האקלימים השוים אשר אמציעתם וחמדתם ארץ כנען אדמת הנכוואה".

ובספר כפתור ופרח פרק י' האריך מענין קדושת השכינה בארץ, וס"ל לכפו"פ דקדושה זו היא משעת נתינתה לאבות [והו"ד במהר"י קורקוס ומשם כס"מ פ"א מהל' תרומות. ובאריכות לקמן מאמר טו], וכ"כ בשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' ר). וביאר שיטה זו בשו"ת חת"ס יו"ד סימן רלג, טרם נתקדשה הארץ ע"י יהושע ועזרא, כבר הקריב שם אדה"ר ונעקד יצחק וחלם יעקב סולם, ושוב נעלם עד שהאיר ה' עיניהם בימי דהע"ה, וכמשי"כ "הנה שמענוה כאפרתה מצאנוה בשדי יער". ועוד כתב בסי' רלד, לענין קדושה עליונה ירושלים היא שער השמים מימות עולם, אפילו כשהיה היכוסי יושב בירושלים והכנעני והפרזיזי אז בארץ, ולא זזה ולא תזוז שכינה מכותל המערבי אפי' בחורבנה וכו' עכ"פ שניהם (ירושלים רצפת) קדושת עולמים מימות עולם עד סוף כל ימות עולם לא נשתנה ולא ישתנה, אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר אר"י, ולכן יש להקדים את עניי ירושלים על פני עניי שאר אר"י. וע"ע בסוף מאמר ג.

נמצא שאף הגויים החוטאים באר"י, התביעה עליהם מרובה שבעתיים, וקלקולו זהו תיקונו, עונש זה נובע מקדושתה היתירה של אר"י. "קדושתה גדולה מכל הארצות". וכ"כ הרמב"ן בכראשית (א, א, כת"ד) "כנען מקולל ונמכר לעבד עולם ואין ראוי שירש מבחר מקומות הישוב, אבל ירשוה עבדי ה' זרע אוהבו". וכ"כ הגר"א באדרת אליהו עה"ת (דברים א, ו) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, כי שניהם הם ביחוד [השגחה פרטית] ישראל וא"י, ישראל משבעים אומות וא"י מכל הארצות, וכמו שנקרא אלקי ישראל נקרא אלקי הארץ וכו' ולכן נענשו אפילו גויים מפני שלא שמרו את התורה בארץ כמ"ש (מ"ב יז) לא ידעו את משפט אלקי הארץ, שישאל מצווה על התורה אפילו בחו"ל ובארץ מצווה אפילו גוי, וזהו מ"ש כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלו. וראה לעיל מאמר א.

עוד מבואר ממה דנענשו על כך, שקדושה יתירה זו של ארץ ישראל היא מימות עולם. [ולא מזמן ירושת הארץ בימי יהושע]. וכמו שכתב הכוזרי (מאמר ב' יב-יד) כמו ההר המצליח עושה ענבים, כך המעלה המיוחדת לעם שהוא עם סגולה ויש לארץ עזר בזה עם המעשים והתורות התלויות בה אשר הם כעבודה לכרם. והאריך שם שהיא הארץ הנקראת לפני ה', ונא' עליה תמיד עיני ה' אלקיך בה, "ועליה נפלה הקנאה והחמדה בין קין להבל שרצו לנחול את הארץ ולהדבק בענין האלקי, ובה היו המזבחות לאבות אשר

ב. המהרי"ק בשורש ה' כתב בענין בית הכנסת בירושלים, "מקום מוכן לעלות תפלתם השמימה". ומקור דבריו הוא בפרקי דר"א (פרק לה) "מכאן אתה למד שכל המתפלל במקום הזה בירושלים כאילו התפלל לפני כסא הכבוד ששער השמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפילתם שנא' וזה שער השמים". דברי הפדר"א הוכאו ברמב"ן (בראשית כ, יז) וגירסתו היא "שכל המתפלל בירושלים כאילו מתפלל לפני כסא הכבוד ששער השמים הוא פתוח לשמוע תפילתן של של ישראל".

עוד כתב הרמב"ן (יד, יח) "ומלכי צדק מלך שלם היא ירושלים, כענין שנא' ויהי בשלם סכו, ומלכה יקרא גם בימי יהושע אדני צדק, כי מאז ידעו הגויים כי המקום ההוא מבחר המקומות באמצע הישוב, או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכון כנגד ביהמ"ק של מעלה ששם שכנינו של הקב"ה שנקרא צדק".

ועיין בדברי הרמב"ן ריש פר' לך לך "היה נורד והולך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר עד שבא אל ארץ כנען ואמר לו לורעך אתן את הארץ הזאת, או נתקיים אל הארץ אשר אראך ואז נתעכב וישב בה ומה שאמר ויצאו ללכת ארצה כנען לא להתישב בה כי עדיין לא ידע כי על הארץ ההיא נצטווה, אלא שאחז צדיק דרכו דרך ארץ כנען כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם מתחילה בצאתם מאור כשדים וכו' ויתכן לומר כי אברהם מכראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו".

ולכאורה הרמב"ן מסתפק האם אברהם ידע כבר כהליכתו ארץ על קדושת הארץ, ומשמע שאח"כ בודאי נודע לו. ונראה שכל ספיקו אינו אלא האם בלאו הכי חשב אברהם אבינו ללכת לאר"י, אולם בודאי שידע אאע"ה על מעלתה מתחילה, וכמ"ש הרמב"ן (בראשית יב, ב) "מפני שעשו עמו אנשי אור כשדים רעות רבות על אמונתו

בהקב"ה, והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן, אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחילה, שתהיה עבודתו לו וקריאת בני אדם לשם ה' בארץ הנבחרת". ועוד כתב הרמב"ן (יד, יח) "מלכי צדק הוא שם בן נח הלך מארצו לירושלים לעבוד שם את השם והיה להם לכהן לאל עליון". וכ"כ המשך חכמה (שם) יתכן לפרש כי ציווה לילך לארץ, מקום המיועד לעבודה ולקרבנות ששם הקריבו אדה"ר ונח קרבנותיהם. וע"ע בפרקי דר"א סוף פכ"ג דנח בנה את המזבח על הר המוריה וכו"כ הרמב"ם בפ"כ מהל' בית הבחירה, ושם בהג' הרד"ל (אות כה) תמה דלכאור' התיבה נחה על הרי אררט, ועוד שבאר"י לא היה מכול, וא"כ התיבה לא נחה בהר באר"י, ע"ש. [והגר"י קמינצקי בס' אמת ליעקב (פרשת מקץ) ביאר שהיו באר"י אנשים עובדים השם בראשות אברהם, והם ה"עכרים" אשר היו תועבה למצרים]. אולם יעוץ מה שהארכו במאמר טו אות ה, ע"פ שמו"ר (לב, ב) דהאבות חמדו את אר"י "מפני שמתיה חיים תחילה בתחית המתים", והיינו שימנעו כה מגלגל מחילות, ע"ש.

וכן כתב המהרש"א (כתובות קיא). יש לדקדק מש"כ כאברהם ויצאו ללכת ארצה כנען, ומה היה אח"כ הדבור לך לך אל הארץ אשר אראך דהיינו א"י והלא כבר היה דעתו לילך לשם, גם קשה מדוע לפני הדבור לך לך היה דעתו להלך לאר"י. וי"ל שגם אז היה לכל מעלות בחכמה ובשאר דברים לגבי שאר ארצות, כמ"ש כל היוצא מבבל ואיתא בסנהדרין (לח:): אדה"ר ראשו מא"י גופו מבבל ואבריו משאר ארצות, והיינו דהחשוב קודם, ואברהם שהכיר את כוראו באור כשדים שהיא בבל ונמרוד השליכו לכבשן ורבים החכימו שם על ידו, ולכן אמר כשיצא תרח מאור כשדים לא היה דעת אברהם ושרה ללכת מבבל לשאר ארצות

שהרי הוא מקום חכמה כדאמר הכא ורק היה דעתו לילך מבבל לאר"י שהוא ודאי קום מוכן יותר לחכמה ולתורה מבבל, אך כשיצאו לחרן ונתעכב שם תרח נשאר שם אברהם משום כבוד אב עד שבא לו מאמר הש"י לך מארצך - היא ארץ ארם שנתעכב שם לקיים כבוד אב, וממולדתך - מקום שעמד שם על חכמתו, אל א"י שיש לה כמה מעלות טובות עכ"ד. [ומבואר דאיכא לבבל מעלה, גם לולי מש"כ רש"י שם, בטעם דאסור לצאת מבבל לשאר הארצות, שהרי בזמן אאע"ה לא היו ישיבות קיימות, אלא יש לבבל זכות עצמאית, ולכן יש לבבל גם זכות קדימה על שאר מצוות לענין קבורה. דאיכא ישיבות. וע"ע במאמר ז ומאמר טו אות ד].

ועוד כתב המהרש"א בסנהדרין (לח): ומסתברא שהראש שבו המת, כח הנשמה והשכל, הוא מא"י שהיא מקום מוכן לחכמה כמ"ש אירא דאר"י מתכים, ושם בירושלים מקום שער השמים לנשמה, אבל גופו שבו איברים הפנימיים ורוח החיוני

שבלב, הוא מבבל שגם שם הוא מקום מוכן לחכמה, על כן סיבב הקב"ה הגלות לבבל, ושאר איבריו שאינם רק כלים לראש ולגוף משאר הארצות שהם טפלים לגבי אר"י. (ולפ"ז יובן מעלת תלמוד בבלי, שבבל היא ג"כ 'מקום מוכן לתורה', וראה בגיטין (יז). אלקים הבין דרכה והוא ידע מקומה, יודע הקב"ה בישראל שאין יכולים לקבל גזירת אדומים עמד והגלה אותם לבבל, ופירש"י, הבין דרכה, של תורה ולומדיה היכן היא ראויה להתיישב. ונראה דמלבד ענין הגזירות, מכואר כאן גם התכונות של המקום המסייעות ללמוד].

ועיין בספורנו בראשית (יא, לא) ללכת ארצה כנען, המוכנת אל גרם המעלות במושכלות, והיתה רצויה מכל הארצות, כאמרו ארץ אשר אלקיך דורש אותה, ולא הוזה אורה כגשם המכול כאויר כל שאר הארצות וכבר אמרו ז"ל (ב"ב קנת). אורה של א"י מתכים. [וע' ספורנו (ו, יג) דלאחר המכול השתנה טבע הפירות, והבין].

מאמר ה

הודאה לה' בארץ ישראל

כתב הרמב"ן בפרשת קדושים (יט, כג) וז"ל: "וערלתם ערלתו את פרו - וטעם המצוה הזאת, לכבוד ה' מראשית כל תבואתו מפרי העץ ותבואת הכרם ולא נאכל מהם עד שנביא כל פרי שנה אחת הלולים לה', והנה אין הפרי בתוך שלש שנים ראוי להקריבו לפני השם הנכבד לפי שהוא מועט ואין האילן נותן בפריו טעם או ריח טוב בתוך שלש שנים ורובן לא יוציאו פירות כלל עד השנה הרביעית ולכך נמתין לכולן ולא נטעום מהם עד שנביא מן הנטע שנטענו כל פרו הראשון הטוב קדש לפני השם ושם יאכלוהו ויהללו את שם ה', והמצוה הזאת דומה למצות כבורים".

אין אביו אלא הקב"ה, ואין אמו אלא כנס"י, חבר הוא לאיש משחית חבר הוא לירבעם בן נבט שהחטיא את ישראל לאביהם שבשמים, כי התפץ ביצירה שיברכו עליה לשמו הגדול משם יהיה קיום העולם", ובס"פ בא כתב

והנה יסוד ההילול לה' כגורם מרכזי בחיינו נתפרש ע"י הרמב"ן לקמן (כ, ג) "רמזו במדרשם שאמרו (ברכות לה:): כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו גזל להקב"ה וכנסת ישראל שנא' גזול אביו ואמו

המעידה על גדולת בעליה בממון, ויחד עמה אינו שוכח ומביא את ראשית פירותיו כחור הודאה לה', ובכך מקדישים את הפירות שניזונים אנו בהם באר"י ישירות משלחנו של מלך, ומשמרים את קדושת אר"י המיוחדת לשמו יתברך.

עוד יבואר ע"פ מש"כ בס' מאור ושמש, "כונת הקב"ה היה בזה שנתן לבנ"י ארץ הקדושה מחמת שהיא ארץ אשר אוריה מחכים כי הוא מכון כנגד ארץ עליונה אשר הוא נקראת מלכות שמים וממילא בקל יכול אדם לבוא שם לעבוד ה' באמת, אבל אליה וקוץ בה מחמת שהיא ארץ זבת חלב ודבש וכל התענוגים של העוה"ז ג"כ שכיח בה על כן יוכל אדם ח"ו למשוך עצמו לגשמיות ולשכוח לעבוד ה' באמת, וכפרט כשבאו ישראל לארץ מצאו בתים מלאים כל טוב וזיתים וכרמים מלאים פירות, וכודאי יכולים ח"ו להמשך אחר הגשמיות. על כן עצה היעוצה לזה שנתן הקב"ה לישראל שידע האדם שכל הטוב שנותן לו השי"ת לא נותן לו בשביל עצמו רק כדי להיות משפיע מטובו על אחרים, והשי"ת לא עשה אותו רק כמו גזבר על כל הטוב כדי לחלק לעניים ולא לחשוב בעצמו כלל וכו'. וקשה להרגיל שיהיה כל כונת האדם בעבודתו להחזיק לאחרים, על כן אמרה התורה שלש שנים יאסר לכם אפי' בהנאה שלא להנות מעבודתו כלל וממילא מורגל שלא להחזיק טובה לעצמו כי רואה שהקב"ה אסר את פרי עבודתו ובשנה הרביעית מוכרח לפדות הפירות ולהעלות לירושלים מפירותיו ליתן לכהנים וללויים. ולאחר שהתרגל במשך ד' שנים שלא ליהנות מפירותיו יהיה מורגל כן בשנה החמישית להיות מחזיק אחרים בעבודתו עכ"ד. (וע"ע משך חכמה שמות כג, טז. ויקרא כו, ד).

"וכונת כל המצוות שנאמין באלקינו ונודה אליו שהוא בראנו והיא כונת היצירה שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלקיו שכראו". ובס' החינוך (מצוה תקז, מצות הפרשת תרומה גדולה) "העולם כולו לקב"ה על כן ראוי לאדם לזכור את בוראו על הברכה אשר ברכו ויפריש קצת ממנו לשמו יתברך ויתננו למשרתיו שהם הכהנים וכו' וזכירת האדנות על הדבר אין הפרש בין רב למעט". ונתבאר יסוד זה במאמר טו.

אולם יש להתבונן מדוע יסוד חיוב זה ביתר משנה בארץ-ישראל ופירותיה, בה נצטוונו במצוות רבות התלויות בארץ כגון נטע רבעי ובכורים ובהם מצווים אנו על ההודאה לה'.

והנה ידוע יסודו של הרמב"ן שארץ ישראל היא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסכול עובדי ע"ז ומגלי עריות, וא"כ ברור הדבר שזה לעומת זה עשה אלקים, עלינו להרבות במצוות ובמעשים טובים בכדי להרבות את זכותינו לשכון בפלטין של מלך, וכפי שנתבאר במאמר כ-ג, יב. ומטעם זה בראש וראשונה עלינו להרבות באר"י, ביתר שאת וביתר עז בהכרת הטוב לה'. וזאת מכיון שאר"י אשר ניתנה לנו מאת ה' ואם אין מכירים בנותן המתנה היא סתירה למתנה.

וזה שרמו הרמב"ן, שמצות הערלה דומה בטעמה למצות הבכורים, ופוק חזי דבריו שם (דברים כו, ג) "הגדתי היום - כפרי הזה שהבאתי הגדתי והודתי לשם אלקי שהביאני לארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, והנה השם מקיים דבריו ואני מודה ומשבח לשמו". פעולת איסוף הפירות

וכבר נתבאר בכ"מ, באר"י הגידול ה"טבעי" תלוי ברוחניות, בקיום תורה ומצוות, וכפרט בחיוב ההודאה, והקב"ה החפץ להיטיב עם ברואיו נתן לנו מצוות רבות של הודאה כפירות, כדי שנקיימם וכך יקבלו הפירות את השפע.

ויש להוסיף, השפע באר"י הגשמי יש לו שתי מטרות, א' שיהיה לכם פנוי לעסק בתורה [וכענין שאמר, לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן], ב' הגשמיות עצמה משפיעה רוחניות, וממילא אם הפירות טובים יותר מעיד הדבר על הרוחניות הטמונה בהם. וראה באריכות במאמר ו'.

ונמצא דאיכא כונה מיוחדת באר"י והוא הוא הציווי של 'פן תשבע וכחשת', אזהרה יתירה צריך בא"י בכל הטוב המצוי בה, האויר הטוב והפירות. ולמען סוד משאול מטה, נצטוונו הן לחכות ג' שנים ואז לעלות את הפירות לירושלים ולהודות לה', בכך נודה לה' על שבראנו והטיב עמנו בתיתו לנו את הארץ ופירותיה, ובד בכד יושרש בנו שאין אנו אדונים לשדה ופירותיה, וכלשון החינוך (מצוה פד) "שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה לא ככחה וסגולתה תוציא אותם, כי יד ארון עליה ועל אדוניה וכשהוא תפץ הוא מצוה אליו להפקירה".

מאמר ו

משוש כל הארץ

מעלותיה הגשמיות של אר"י

כתב הרמב"ן בפרשת בחקותי (כו, ד): "ונתתי גשמיכם בעתם - הקדים דבר הגשמים, כי בבואם בעתם כאשר יאות, יהיה האויר זך וטוב והמעונות זכים וטובים ויהיה זה סיבת בריאות לגופים והפירות כלם ירכו ויתברכו בהן כאשר אמר 'ונתנה הארץ יכולה ועץ השרה יתן פרו'. והנה עם כל זה לא יחלה האדם ולא יהיה בהם משכלה ועקרה בבהמתם וימלאו ימיהם כי בהיות הגופים גדולים ובריאים יתקומו כימי האדם והנה היא גדולה שבברכות".

והוסיף הרמב"ן לקמן פס' יא "והנה הברכות האלה כפי פשוטן עם היותן רבות כלליות בענין המטר השובע והשלום ופריה ורביה אינן כמו הברכות שברך כבר בקצרה וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך כי שם יבטיח במאכל ובמשתה ושלא יארע שום חולי בגופינו ועל כן יהיו כלי הזרע שלמים ובריאים ונוליד כהוגן ונחיה ימים מלאים כמו שאמר לא תהיה משכלה ועקרה בארצך". [וראה במאמר ו' בענין מעלת אר"י לפר"ו]. ובפרשת שמות (ג, ח) האריך הרמב"ן במעלת אר"י אשר בה האויר טוב ויפה לבנ"א וכל טוב ימצא בה וכו' עיש"ה. ועוד כתב (בראשית א, א, בתו"ד) "כנען מקולל וגמכר לעבד עולם ואין ראוי שירש מבחר מקומות הישוב, אבל ירשנה עבדי ה' זרע אוהבו".

האקלימים השונים אשר אמצעיתם וחמדתם ארץ כנען אדמת הנבואה".

נובענין אריכות ימי אדה"ר, כתב הרמב"ן (בראשית ה ד): "הסיבה באריכות ימיהם כי אדה"ר מעשה ידיו של הקב"ה נעשה בתכלית השלימות - בנוי בכח ובקומה וגם אחרי שנקנס עליו שיהיה בן מות, היה כטבעו לחיות זמן רב. וכאשר בא המבול על הארץ התקלקל עליהם האויר והלכו ימותיהם הלך וחסור וכו' ונראה כי בדורות אברהם יצחק ויעקב היו הימים שבעים ושמונים שנה כאשר הזכיר משה רבינו בתפלתו, אבל הצדיקים כדורותם - יראת ה' תוסיף בהם ימים". ועוד כתב (ו, ד): והנכון בעיני כי אדם ואשתו יקראו בני האלקים כעבור שהיו מעשי ידיו והוא אביהם אין להם אב ואם זולתו, ואדה"ר הוליד בנים רבים ככתוב ויולד בנים ובנות והיו האנשים האלה נולדים ראשונים מאב ואם בשלימות גדולה מן הגובה והחזק כי נולדו בדמות אביהם"ן. וראה מאמר ז. וע"ע בענין שלימות אדה"ר בסנהדרין (סח): שנולד מהול, אשר הרב מעיד על שלימות כידוע. וע" ב"מ (פד). כענין שפודיה של אדה"ר, ב"ב (נח). בדיוקני עצמה (של אדה"ר) אל תסתכל. ובתנחומא (פר' אחרי) עקבו של אדה"ר מכהה לגלגל חמה, קלסתר פניו על אחת וכמה וכמה. ובשמות רבה (לב) מבואר שנברא בצלם ודומה למלאכי השרת. ויופיו הרב נובע מזיו פנימי, כמו שרשו עליו בקהלת רבה 'חכמת אדם תאיר פניו', 'החכמה תעזו לחכם', אתה חותם תכנית מלא חכמה מכלל יופי. וע' באריכות בס' אור הצפון לסבא מסלובדקה, ובס' ליקוטי שיחות מוסר לגר"י שרן.]

וְרָאָה מֵאִמֵּר ד' כְּעֵינֵי קְדוּשַׁת אֱרֵצֵי יְמֵי הָאֲבוֹת. וְעֵי כְּעֵינֵי הַזְּמַן הַמְּסוּגָל בַּחֲצוֹת שֶׁנֶּקְבַּע לְפִי אֲרִי, בְּמִרְ וְקִצְיֵה סִי א', יַעֲרֵד חֲ"א טו, בְּרַכֵּי רַמֵּד, שׁוֹעַ הַגֵּר"ו סִימָן א, שׁוֹרֵת מֵהַר"י אֶסְאֵד אוֹ"ח ת, ר"פ ח"א סוד יִשְׂרָאֵל ה, יְחִוֵּד א' מן.

ומדברי הכוזרי נמצינו למדים על הקשר שבין בריאות הגוף, שלימותו ואריכות הימים - לבין המדרגה העליונה של נבואה באר"י שהיא אדמת הנבואה מפני שבה האלקים שוה וא"כ הגוף מגיע לבריאותו השלימה באר"י ומתוך כך האדם יגיע לשלימות נפשו. ואדה"ר שהיה שלם

ומה נפלאים ומתאימים לדבריו, דברי רבינו בחיי (דברים ח, ז) "הזכיר ששה פעמים ארץ כנגד ששה אקלימים המתפשטים ממנה ושותים מתמציתה ועל האקלים השביעי הזכיר הארץ הטובה כלשון ידיעה וכן ארז"ל שבעה אקלימים הם, ואקלים השביעי שבחו דוד ע"ה ואמר 'יפה נוף משוש כל הארץ' וכו' בכל נוף ונוף יש בו שינוי אויר לפי מזגו ולפי קרבתו לשמש ומי שנולד בנוף זה ויצא משם ונכנס לנוף אחר יחלה, אבל בירושלים הנוף מזוג וטוב וכל הנכנס לשם מכל הנופים יהיה חזק ובריא ולא יחלה לעולם לכך נקראת משוש כל הארץ".

גדולת ברכה זו - היות הגוף בריא ושלם ואריכות ימיו - בכך יוכל האדם לעבוד את בוראו בשלימות, וכדברי הרמב"ם פ"ד מהל' דעות "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה".

וכן כתב הכוזרי (מאמר א, צה) "לא חל הענין האלקי כי אם ביחידים מבנ"א אחר אדם הראשון, כי אדם היה שלם מכלתי תנאי כי אין טענה בשלימות מעשה מעושה חכם יכול מחומר בחרו לצורה יכול בה ולא מנע מונע ממזג שכבת זרע האב ולא מדם האם ולא מהמזונות וההנהגה בשני הגידול והינקות והתחלפות האויר והמים והארץ, כי יצרו כמגיע לתכלית ימי הבחורות השלם כיצירותיו ובמדותיו, והוא אשר קיבל הנפש על תומה והשכיל על תכלית מה שביכולת האנושי וכו' וכל הדומים לו מזרע בני אלקים וכו' ונקראים בני אלקים שלמים כבריאתם ובמידותם ובאריכות הימים ובחכמות וביכולת וכו' ואברהם היה סגולת עבר ותלמידו על כן נקרא עברי ועבר היה סגולת שם ושם היה סגולת נח מפני שהוא יורש

קיימת בעיקר בזמן ביהמ"ק. ונביא לכך מספר ראיות. [אמנם מה שחזינן שכבר היתה קודם לכן בזמן המרגלים, היו מעלות גשמיות לארץ, אף ללא עבודת המקדש, נראה דשורש הדבר קיים מתמיד וכמ"ש הכפתור ופרח בענין קדושתה של אר"י שהיא מימות עולם, אלא שהדבר מתרבה ע"י השפע הרוחני של קיום המצוות ובעיקר של עבודת הקדש, וכלקמן. ומאידך, גם הקלקול נגרם ע"י בני ישראל].

א. סוטה מח ע"א, משחרב בית המקדש בטל טעם הפירות. ויל"ע אם הטעם ניטל רק משבעת המינים כיון שאין מביאים בכורים המשפיעים בהם את השפע, וראה במאמר טו. וע' במש"כ הקה"י בס' שיעורין של תורה, דאין להביא ראיה לגודל הפירות ממה דהשתנה לאר החרבן, [וע' ספורנו כבראשית (ו, יג) דלאחר המבול ג"כ נשתנה טבע הפירות]. ולשון זה של "טעם הפירות" נראה לכאר ע"פ המשנה במעשר שני (ה, יג), שהבקשה של ארץ זבת חלב ודבש, בשעת וידי מעשרות, היא בקשה שיתן טעם בפירות, וכ"פ הרמב"ם בהל' מע"ש (יא, טז). ואתי שפיר אמאי בטל אחר החורבן. ונתבאר באריכות במאמר טו.

ב. פסחים מב ע"ב, בתחילה כשהיו מביאים נסכים מיהודה לא היה ינם של יהודה מחמיץ וכו' ועכשיו אין יינם של אדומים מחמיץ וכו' לקיים מה שנאמר אמלאה החרבה אם מלאה זו חרבה זו ואם מלאה זו חרבה זו. ופירש"י, בתחילה, כשבית המקדש קיים, היו מביאים נסכים מיהודה ובזכות הנסכים היה טעם ביינם ולא היה מחמיץ. [וע"ש כיפ"ע דביהודה הועילה זכות הרבים שכולם קיבלו על עצמם לעשות יינם בטהרה].

והמהרש"א שם כתב, דכר זה מבואר, כי הברכה והקללה של ישראל תלויים בזכות וחוכת ישראל, כמו שאמר

בגופו לגמרי ולא היתה בבריאתו סיבה המונעת שלימותו הוא אשר "קיבל הנפש על תומה" ומשמע מהכוזרי שחסרון בשלימות הגוף - יהיה חסרון בשלימות הנפש והשגת הרוחניות, והוא כמ"ש הרמב"ם בהל' דעות.

ויסוד הדברים נתבאר בכלי יקר (בראשית מ, ג) קנין התורה תלוי בעמל הנפש ומנותח הגוף, כי מטעם זה ניתנה התורה בשבת יום מנוחה [וראה במקרא בכורים פ' יתרון], ואת הארץ כי נעמה - כי אר"י אורא מחכים הוא, וממילא - ויט שכמו לסבול עול תורה. והקדים זכולון ליששכר, כי אם קמח אין תורה ואם לא יאכל וישתה איך יהיו אבריו חזקים וכריאים לרוח בתורת ה', על כן הקדים את זכולון אשר ממרחק יביא לחמו כדי שיוכל יששכר להיות יושב אהלים.

וראה כפי' רש"י באיכה (ד, ב) עה"פ בני ציון היקרים, מה היתה יקרותם שלא היה אחד מהם מוליד חסר ובעל מום. והתו"ת שם ציין לפס' "כולך יפה רעיתי ומום אין בך", ולא אמרו שאין בהם כלל חסר ובעל מום אלא שמתבעם כתולדותם נולדו שלמים. ומבואר לפי הנ"ל, ע"י שאבריו שלמים וזכה ג"כ לשלימות ורוחנית ובכך נשתכחו, ונרמז הדבר בשיר השירים שהוא שבח על מעלותיה הפנימיות של כנסת ישראל ואומר לה דודה "ומום אין בך". וצריך הבנה רבה בסוד הדברים, ובכך אולי נבין במקצת הענין שאין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, והענין של חסרון כהן בעל-מום. ובמק"א נתבאר, בענין השפעת מאכלות אסורות על בריאות הגוף, ואמנם האברכנאל כתב שהדגש בכרכות כאן הוא על דברים החיוניים לגוף. (וע"ע אוה"ח במדבר יג, יח).

והנה מעלה גשמית זו של פירות אר"י היתה

הפירות יש להם יניקה משם.

ז. ושממו עליה אויבכם היושבים בה, האויבים הבאים אחריכם לא ימצאו בה נתת רוח (ספרא בחוקותי).

ח. רבי יהודה אומר מיום שחרב ביהמ"ק, אר"י אומללה ואין בה כח לתת פירותיה (פרד"א לד). [ואולם ראה מה שאמרו בכתובות (ק"ב).] ארץ ארץ הכניסי פירותיך, למי את מוציאה, לערכיים הללו. וראה באות ד' בשם היעב"ץ.

ט. בקינה לת"כ [המתחלת ציון קחי כל צרי גלעד, לר"ש אבן גבירול], כל תענוגים בבא בוסרך. לא קהתה השן ואולם כצוף מתקו מרוריך. פריך למרפא וכל עלה תעלה. הלא כיערת הדבש היו יעריך.

והנה הטעם ששבח זה תלוי בבנין ביהמ"ק, אע"פ שקדושת אר"י ומקום המקדש לא בטלה אחר החורבן (אף למ"ד 'לא קידשה לעתיד לבוא') כמ"ש הרמב"ם סוף פ"ו מהל' בית הבחירה "לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה". [וראה במאמר ד' בשם הכו"פ]. וכפי שנתכאר, דבאר"י מתרכה השפע הגשמי, כיחס למצוות, כשונה משאר הארצות וכפי שאנו אומרים פעמיים בכל יום בפרשת והיה אם שמוע. וכאמור בר"פ בחוקותי.

א. השבח בפירות אר"י אינו שבח גשמי גרידא אלא שבח רוחני וכמו שכתב אה"ח בויקרא (יט, כ) "עוד ירמוז באמרו וכי תבואו אל הארץ שלא תהיה הכונה לתיאבון המורגשות אלא תהיה כוונת הביאה אל הארץ לחיכוך ולחשק הארץ הקדושה ואולי שרמו באמרו עץ מאכל על בני תורה שגם הם נקראו נטעים, כמו שדרשו בזהר בפס' לא תשחית עצה שמדבר באדם כן תורה, ויצוה ה' שיהיה עיקר כניסתם לארץ לנטוע בה עץ

יצחק [בברכתו לעשו כראשית כז, מ] והיה כאשר תריד ופרקת וגו' [ופירש"י שם, כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנטל, ופרקת עלו מעל צוארך] ולזה כהיות מקדש על מכונו, בזכות הנסכים שהיו מביאים בביהמ"ק היה להם הברכה שלא היה יינם מחמיץ, כי שם מקור הברכה כמקום השיתין, כמפורש במס' סוכה (מח:). אבל כשנתחייבו חובת גלות באה אותה ברכה לאדום לקיים מה שנאמר אמלאה החרבה. ובמגילה (ד:). לא נתמלאה קיסרי אלא מחורבנה של ירושלים [ונראה שהוא כדוקא, שלא זו בלבד שהברכה מסתלקת, דבכך אין הדבר ניכר כל כך, אלא שעוברת ברכה זו לאדום].

ג. כתובות י' ע"ב, מזבח, מזיח ומזין מחבב ומכפר. ופיר"י, בזכות הקרבנות העולם ניוון, שהקרבנות באים מן המזון וגורמים לו ברכה".

ד. רש"י כתובות מז ע"ב, אחר החורבן ליכא זבת חלב ודבש. [אמנם ע"ש בהגהות היעב"ץ, דמדברי הגמ' סוף כתובות מבואר דגם אחר החורבן וכימי האמוראים היתה עדיין היתה הארץ זבת חלב ודבש].

ה. ברכות מ' ע"ב, כל ברכה שאין בה שם אינה ברכה וכו'. כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה. וביאר המהרש"א, דבכל ברכה צריך שם לייחד את שמו על כל מין ומין מעין ברכותיו, ומ"ד דבעי מלכות הוא מהאי טעמא, דמלך מורה על אחדות שהוא מלך מלך המלכים. [וראה עוד נפש החיים שער ב' בענין ברכה שפירושו השפעת שפע בכל העולמות, ושם פ"ד ביאר לפ"ז את מ"ש (ברכות לה:). כל הנהגה כלא ברכה כאילו גזל, שהרי הוא עי"כ מונע את העולמות שפע ברכה. וראה במאמר יד].

ו. יומא כא ע"ב, תלה בו כל מיני מגדים של זהב, ופי' השפ"א עשה כן כדי להראות שכל

מעולה יותר מכיון שמודה לקב"ה על פירות טובים כל כך].

וביאר הב"ח, קדושת הארץ נשפעת בה מקדושת הארץ העליונה והיא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ ועל כן הזהיר ולא תטמא את הארץ אשר אני שוכן בה, ואם תטמאו את הארץ נמשכת הטומאה גם בפירות היונקים ממנה וכו'. ועל כן ניחא שאנו מוסיפים בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה כי באכילת פירותיה אנו ניוונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה, עכ"ד.

על פי האמור יובן היטב מדוע אחד מסימני הגאולה הוא מה דאמר' בסנהדרין (צ"ח). אין לך קץ מגולה מזה שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל". ופירש"י, כשתתן אר"י פריה בעין יפה אז יקרב הקץ. וע"ע במגילה (יז:) ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים, דכתיב ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא". ולדברינו נבאר, שהרי סימן זה מעיד שישאל היושבים באר"י מתעלים במעשיהם ומתוך כך מושפע שפע גשמי לארץ ישראל.

מאכל שהם בני תורה כי אורה של אר"י מחכים ומטהר הנפש ונקרא בן תורה עץ מאכל כי ממנו מזון לנפש".

ונראה דרמזו לנו שעיקר ירידת ההשפעה הגשמית בארץ מטרתה רוחנית, שהרי נטיעת כל עץ מאכל אלו בני תורה ומצוה מיוחדת לנוטעם באר"י אשר אורה מחכים ונראה דכך אף פירותיה מחכימים ולכן נרמזו בני התורה במלים "עץ מאכל", וראה במאמר ח' בענין בריאות הגוף ולימוד תורה.

ומפורשים הדברים בטור סי' רח "יש אומרים (בברכה מעין שלש) ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ואין לאמר שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים מצוות התלויות בה". והבית יוסף פירש טעם האומרים שאין התכלית בשביל האכילה, אלא מה שאומר אחר כך ונברכך עליה בקדושה וטהרה היא התכלית, ומשום דהברכה אתיא מפני האכילה הוא אומר ונאכל מפריה ונשבע מטובה עכ"ד. [אלא שלפי דבריו יל"ע מדוע הבקשה היא דוקא על אר"י הלא חיוב ברכה על האכילה הוא בכל מקום, ואפש"ל מכיון שפירות הארץ טובים ירבה באכילתם ונמצא מרבה בברכות והוראות לה', ובנוסף לכך צורת השבת

מאמר ז

לימוד תורה בארץ ישראל

שתבנה עירך וכו'. והגר"א ביאר זאת בסוף הפרק (שהוא סיום המסכת, שהרי אין פ"ו מהמסכת), ולפינו בכל הגירסאות וכ"י הוא בסוף משנה כ, וע' במאירי "אפשר שהיה זה סיום המסכתא אלא שנתוספו בה דברים אחר כך". "לפי שכאן הוא כלל התורה משה קיבל וכו' ואין תורה בלא ביהמ"ק כמ"ש

מעלת אר"י ללימוד תורה, כענין שאמרו (ב"ב קנח:) אורא דאר"י מחכים, וכפרט בירושלים ובמקדש מקום השראת השכינה, מתבאר בדברי הגר"א דביאר בכך את סיום התפלה, יהי רצון שיבנה ביהמ"ק, ותן חלקינו כתורתך. [בביאור לאכות סוף פ"ה דאבות, אמנם שם הנוסח יהי רצון

וכמ"ש (איכה ב, ט) מלכה ושריה בגויים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה', אבל כשהיו ישראל בארץ היו גוי אחד וכן לעתיד לבוא. [נמקור לדבר, ציין הגר"ש ברעוודה למדרש משלי (תחקמג) תבל זו ארצו, ולמה נקרא שמה תבל, על שם תבל שכתוכה, ואיזה זה תורה, שנאמר בגויים אין תורה, וכן המדרש (ויק"ר יג, ה) וזהו הארץ ההיא טוב, מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל].

[וע"ש באדרת אליהו בביאור באר יצחק דע"פ הסוד עיקר הדעת הוא בא"י, ולפי"ז נבאר מש"כ הגר"א בסו"ד באבות, והתורה היא בא"י כמ"ש מלאה הארץ דעה את ה'. ולפי"ז מבואר היטב פסוק על מה אבדה הארץ, על עוזבם את תורת, ודו"ק היטב].

ויש להוסיף ע"פ המבואר בשבת (פט.) מאי הו"מ המוריה שמשם יצאה תורה לישראל, וכיאר המהרש"א דאע"פ שניתן על הר סיני, הו"מ המוריה יצא ובא לשם. והביאור הוא דעיקר השפעת שפע התורה הוא בא"י. [ובזה יוכן מש"כ רש"י בגיטין (יז.) ד"ה אלקים הבין דרכה - של תורה ולומדיה, היכן ראויה להתיישב. ולפי הנ"ל יש לכל מקום את מעלתו הרוחנית, ובפרט לאר"י. וראה משנ"ת במאמר טו עפ"ד המהרש"א, וע"ע במאמר ד אות ד, והבין].

ולפי"ז שמעתי לכאר את נוסח ברכת אהבה רבה [שהרי בה יוצאים י"ח ברכת התורה, כמ"ש בשו"ע סימן מז] והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ, ולכאור מה השייכות. ונראה בתלת אנפי. א' אין בביאת הארץ תועלת ללא תורה ומצוות, אלא להיפך חלילה, כמבואר [מפי רא"ש וסרמן זצ"ל]. ב' אבידת הארץ היתה על שלא בירכו בתורה תחילה, וא"כ משעה שיחזרו לברך, יזכו לבנין הארץ. ג' אחר שביקשנו והאר עיננו מבקשים אנו על האמצעים לכך, ואחד מהם הוא אר"י שאוירה מחכים ושם נזכה להארת פנים בתורה. כך שמעתי לכאר מידידי הרמ"צ גולדבאום, והוסיף לפי"ז לכאר את הגמ' (כ"ב) שאמרו להודרוס אחר שהרג את החכמים,

מלכה ושריה בגויים אין תורה, אמר יהי רצון שתבנה וכו' ותן חלקנו בתורתך, כמ"ש מלאה הארץ דעה את ה'. [וכ"כ בחי' הגר"א לברכות ח' ע"ב ושבת ל"א ע"ב, ושם בתו"ד "לפי שבגלות אין תורה"]. וכיאר דבריו 'כלל התורה' היינו מעין הפתיחה 'משה קיבל' או מעין המשניות לפום צערא, הפוך בה והפוך בה.

וכן כתב הגר"א בביאור למשלי (ז, כ) עה"פ כי אין האיש כביתו וגו' צרור הכסף לקח בידו, שביהמ"ק חרב והקב"ה אינו שוכן בציון שמשם באה בחכמה כמ"ש ואבדה חכמת חכמיו וכו' ועכשיו אין בינה כמ"ש וכינת נבוניו תסתתר וז"ש צרור הכסף לקח בידו נגד התורה שהתורה חתומה עכשיו ואף אם תיגע עצמך לא תדע כי מלכה ושריה בגויים אין תורה. [ומש"כ לכאר וכינת נבוניו וכו', נראה ע"פ מש"כ בבאר יצחק (על אד"א דברים א, ו) שהנבואה היא בא"י דשם עיקר החכמה והבינה. חכמה בגי' נבי"א, והוא שם בן ס"ג. ואין לי עסק בנסתרות. וע' כמו"ק (כה.) דאין נבואה כבבל, והגמ' שאלה, והא יחזקאל, ותיצצה שהיה כבר, ופירש"י, כלומר ההיא שעתא ולא יותר, ויש אומרים שהיה כבר בא"י ששרתה עליו רוח הקודש. ועוד יש לכאר כמ"ש הכוזרי (ב, יד) כל הנביאים לא נבאו אלא בה או בעבודה, וראה במאמר ו].

ועוד כתב הגר"א באדרת אליהו עה"ת (דברים א, ו) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, כי שניהם הם ביחוד [השגחה פרטית], ישראל ואר"י, ישראל משבעים אומות וא"י מכל הארצות, וכמו שנקרא אלקי ישראל, נקרא אלקי הארץ וכו' ולכן נעשו אפילו גויים מפני שלא ידעו את משפט אלקי הארץ, שישראל מצווה על התורה אפילו בחו"ל ובארץ מצווה אפילו גוי, וזהו מ"ש (כתובות קי:) כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה, וגילוי של תורה הוא בארץ כמ"ש (כ"ב קנח:) אוירא דא"י מחכים, וגם הנבואה אינה שורה בא"י, ולכן ברח יונה, כמ"ש כמו"ק (כה:) ראוי רבינו שתשרה עליו שכינה אלא כבל גרמה לו,

הוא כיבה אורו של עולם ילך ויעסוק באורו של עולם והוא בנין ביהמ"ק [ועפ"ז כתב רש"י בערכין ט"ז "ירושלים אורו של עולם", והב"י (יר"ד צח) מכנה לרשב"א "אורו של עולם" ודו"ק היטב]. והיינו שע"י בנין ביהמ"ק שוב יזרח אור התורה שכבה. וכן ביאר את הגמ' בחגיגה (ה:): כיון שגלו ישראל אין לך ביטול תורה גדול מזה, דמלכד עצם הגלות שהוא חוסר ישוב הדעת הנחוץ מאד ללימוד תורה, גם חסרה המעלה הרוחנית של אר"י וכמ"ש מלכה ושריה כגויים אין תורה וכנ"ל. [וראה במאמר א אות ג' בשם הפרשת דרכים].

תחרישו"ן, ולכך זקוקים ביותר לכת הרוחני שיצא לפנייהם [וכמו שאמרו בספרי עה"פ אלף למטה אלף למטה, אלף לצבא אלף לתפילה], וראה משנ"ת בס' חשמונאי ובניו פרק ה' בענין. וע"ע בחזון יחזקאל על תוספתא סוטה פ"ח, שבכניסתם לארץ יבש הירדן כאשר דרכו בו כפות רגלי הכהנים נושאי התורה, לומר לך, מכאן ואילך הנהגת העם תהיה ע"י לימוד התורה, [והיא גופא ההשגחה הפרטית הנוהגת באר"י], וכמ"ש יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. וראה מאמר יב בענין קדושת עבר הירדן.

וראה במאמר ו' שלכן מצוים אנו באר"י בכל המצוות התלויות בארץ, ומהם מתנות כהונה ולויה שהרי דוקא באר"י יונהג השפע הגשמי ע"י ריבוי לימוד התורה, וא"כ זקוקים כיתר שאת לתמוך בלומדי תורה נועל דרך זה נראה לבאר מש"כ במדרש, משמת לוי החל שעבוד מצרים, דלא זו כלבד שהיה הוא אחרון השבטים, אלא זכות התורה שלו הגינה עליהם, ואמנם שבט לוי עצמו לא היה בשעבוד מצרים, ונתבאר במק"א].

ודבר נפלא כתב הכלי יקר במדבר (כו, סד) לבאר את המדרש עה"פ בפרשת עקב (יא, יב) הארץ אשר אתה בא שמה לרשת אותה למטר השמים תשתה מים, ארץ אשר עיני ה' אלקיך דורש אותה, דוקא אותה ניתן לדרישה להפריש ממנה חלה תרומ' ולא שאר ארצות, ולמה נכתב מייעוט זה כאן, והביאור לפי שבשאר ארצות הטורח שלך על כן פטרה אותן התורה מתרומ', אבל באר"י אשר למטר השמים תשתה, א"כ חצי העמל שלך וחצי העמל של גבוה, על כן דיך שתתן חלק גבוה למשרתי אלקינו. [ולפ"ז נסתר מש"כ הכלי יקר עצמו (כמדבר פ"א), לבאר אמאי שבט לוי לא היה רב במספרו "כדי שיהיה נקל לישראל לפרנסם", וכ"כ המשך חכמה (כמדבר כו, סב). דלמכואר, אדרבה, ע"י ריבוי שבט לוי לומדי התורה, בד כבד תגדל ההשפעה הגשמית באר"י].

ונמצא שהדברים תלויים זה בזה, ע"י ביהמ"ק נזכה להעלות כתורה. וכן להיפך, ע"י לימוד התורה ותיקון החטא של "עזובם את תורת"י נזכה לבנין ביהמ"ק. כב"א. [וראה בעלי שור ח"ב עמ' קכו, ושמעתי בשמו לבאר לפ"ז, מדוע אין ברכה על מצות ישוב הארץ, מכיון שהיא רק הכשר מצוה ללימוד התורה שהיא תכלית השלימות].

[וכתב היעב"ץ שם, באר"י אין את הענין של לימוד תורה ביחידות שעליו נא' חרב אל הכדים, מכיון שאירא דא"י מחכים. יל"ע בדבריו ממה דאיתא במסכת כלה (פרק ח) אחיתופל לימדו לדוד שני דברים, ואחד מהם הוא "אשר יחידו נמתיק סוד" והיינו שלא לעסוק בתורה כד, והדבר צ"ב, הלא דהע"ה גר באר"י ומכל מקום הזהירו על כך, אא"כ נימא שמדובר בזמן דוד ברח מן הארץ וכאמרו כי גרשוני היום מהסתפה בנחלת ה'. ועוד כתב היעב"ץ שענין אבידת הארץ ושמתה לא הוזכר בתורה ולכן לא ידעו הנביאים, ומה איכפת להם שתוסיף לתת כוחה לאחרים. וק"ל דהרי נא' בפר' בהר "והשימותי אני את הארץ ושממו עליה אריביכם היושבים בה", ופירש"י זו מדה טובה לישראל שלא ימצאו האריבים נחת רוח בארצם שתהיה שוממה מיושביה, וכ"כ ברמב"ן שם, א"כ ידעו הנביאים על עונש זה, וצ"ע].

ובזה יובן מדוע שבט לוי אינו עורך מלחמה, כמ"ש הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל, שהרי אין המלחמה על אר"י כמלחמת שאר הארצות, אלא "ה' ילחם לכם ואתם

מאמר ח

ואעשך לגוי גדול
מעלת אר"י לפר"ו

כתב הרמב"ן בבראשית (טו, ג): "מקץ עשר שנים - מועד הקבוע לאשה ששהתה עם בעלה עשר שנים ולא ילדה חייב לישא אחרת. לשבת אברם בארץ כנען - מגיד שאין ישיבת חו"ל עולה לו מן המנין לפי שלא נא' לו ואעשך לגוי גדול עד שבא לארץ ישראל. לשון רש"י: והמנעם כזה איננו יפה, שישבת חו"ל הלכה פסוקה היא שאינה עולה לשום אדם בעולם, ומשנה ששינוי בה בכל אדם היא. ואם מפני ההבטחה הזו לאברהם היתה עולה לשאר האנשים, וכבר מעו בה ג"כ מן המפרשים טעות אחרת, שאמרו שאין דין היושב בחו"ל להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, ולא שישא אחרת. ואין הענין כן, אבל הכונה לומר שאם היה אדם עם אשתו בחו"ל חמש או עשר שנים וכאו לארץ ישראל, שנותנים להם זמן עשר שנים מעת ביאתם לארץ אולי בזכות הארץ יבנו וכן עשו אברהם ושרה אמנו מעת כואם שם".

והרמב"ן בחידושו שם הכי' ג' פירושים בענין אין ישיבת חו"ל עולה מן המנין. א) לאו לדורות קאמר אלא אברהם עקר היה ולא זכה בחו"ל לכניס דכתיב לך מארצך ואעשך לגוי גדול, וכשבא לארץ מקום שהובטח לו זרע שהיה עמה עשר שנים וכו' אבל לדורים בחו"ל ודאי אם שהה עשר שנים כופים אותו להוציא. וכ"כ רש"י בפי' התורה, מגיד שאין ישיבת חו"ל עולה לו מן המנין לפי שלא נא' לו ואעשך לגוי גדול עד שבא לאר"י. ב) אדם שרגיל לישב בארץ ויצא לחו"ל וחזר לארץ, "כמאי דעביד בחו"ל לא סליק ליה", ואברהם בא לארץ בן שבעים ולאחר ברית בין הכתרים חזר לחו"ל ושהה שם חמש שנים וחזר לארץ, ומכי חזר עד דנסיב הגר עשר שנים הוו. ג) מי ששהה עם אשתו בחו"ל וכא' לו לארץ, אין ישיבת חו"ל עולה לו מן המנין שמא זכות אר"י תעמוד לו, אבל לדורים בחו"ל ודאי אם שהה עשר שנים ולא זכו, לעולם לא יזכו ליבנות הימנה וכופין אותו להוציא. וע"ש ברשב"א ריטב"א

א. ישיבת חו"ל אינה עולה מן המנין
במשנה יבמות סד. נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל [אלא או יגרשנה או ישא אחרת עמה, רש"י]. ובגמ' ת"ר נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה שמא לא זכה להבנות ממנה אע"פ שאין ראה לדבר זכר לדבר מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען [מקץ עשר שנים בא על הגר והא' דלא נסיב לה בהגך שני קמאי עד שלא בא לארץ כנען שהיו שנים מרובות כפדן ארס] ללמדך שאין ישיבת חו"ל עולה לו מן המנין [דלמא משום עון חו"ל הם עקורים], לפיכך [הואיל וקא חזינן שאין ישיבת חו"ל מן המנין תלינן בכל דבר המונע מן ההריון] חלה הוא או שחלתה היא או שניהם חבושים בבית האסורים אין עולין לו מן המנין (ומש"כ רש"י שלא נשא את הגר אין כונתו דוקא אותה שהרי לפי המדרש ניתנה לו ע"י פרעה רק לאחר שירד למצרים, אלא שלא נשא אשה כל אותם שנים).

[ודיוקן ממילת 'לו', דהול"ל אין ישיבת חו"ל עולה, ותו לו, ומאידך צ"כ דלפ"ז הול"ל שישיבת חו"ל לא עלתה לו, דאין נפ"מ לדידן].

ב. זכות הארץ או עוון חו"ל גורם

יש לחקור בהא דאין ישיבת חו"ל עולה מן המניין ובעינין עשר שנים נוספות בארץ, האם היינו טעמא דעוון ישיבת חו"ל גורם, או דלמא אדרבה הזכות דישיבת אר"י, ומדברי הרמב"ן עה"ת "נותנים זמן עשר שנים מאת כ"אתם לארץ אולי בזכות הארץ יבנו" מבואר שתולים להם במעלת וזכות ישיבת אר"י לחכות עשר שנים נוספות אולי זכות זו תעמוד להם.

אמנם מלשון רש"י ביכמות "דלמא משום עון חו"ל הם עקורים", נראה דס"ל דתלי בעוון חו"ל, ודוחק לומר דכונתו למה שנא' לאברהם ואעשך לגוי גדול, חדא דא"כ אינו משום עון חו"ל אלא משום ההבטחה אליו, ועוד דאינו שמא אלא ודאי, וכן מלשונו "שהם עקורים" משמע דס"ל שבכל אדם חוששים שישיבת חו"ל גרמה לו, וכן ממה שביאר את לשון הגמ' לפיכך חלה הוא וכו', "הואיל וקא חזינן שאין ישיבת חו"ל מן המניין תלינן בכל דבר המונען מן ההריון", לשון 'תלינן' מורה דאינו מחמת ההבטחה המיוחדת לאברהם [אמנם, יתכן ובאברהם עצמו, סיבת הדבר היתה מחמת ההבטחה, אלא דא"כ כגמ' לא נזכר ישיבת חו"ל דכל אדם]. וכ"ז הוא דלא כפירושו עה"ת שהיא הבטחה מיוחדת באברהם שיכנה באר"י. ולפ"ז א"ש אמאי כתב הרמב"ן דרש"י עה"ת פ"י כפירוש הראשון, שלדורות נוהג עשר שנים אף בחו"ל [ורק לאברהם אין ישיבת חו"ל עולה מן המניין] ולא הזכיר מדברי רש"י

ונמו"י שהביאו לפירושים אלו. [ובפירושו עה"ת הכריע כפי זה, דאינו דין באברהם אלא בכל אדם].

ופירוש רביעי איתא בדברי הראשונים [כפשטות הלשון] שבחו"ל אין כלל דין לגרש אחר עשר שנים, וכ"כ הרא"ש "ויש שרוצים לומר שהאי דינא דשהה עמה עשר שנים אינו נוהג בחו"ל דתלינן בעונש דירת חו"ל וכו', ולא מסתבר להורות כן שיבטל אדם מפריה ורביה בסברא רעועה זו, דהא חזינן רובא דאינשי שפרין ורכין בחו"ל, ולאחד מני אלף שלא זכה ליבנות מאשה אחת נתלה לו בעונש דירת חו"ל לפוטרו מפריה ורביה [בתמיהה]". וכ"כ הסמ"ק, עכשיו לא נהגו העולם כן [לגרש לאחר עשר שנים] לפי שאנו יושבים בחו"ל ושמא עון חו"ל גורם, וכ"פ הסמ"ג מ"ע מט ע"ש. ונראה דלפירוש זה כוונת הרמב"ן כמה שכתב (כפי עה"ת) "וכבר טעו בה ג"כ מן המפרשים טעות אחרת, שאמרו שאין דין היושב בחו"ל להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, ולא שישא אחרת". וגם הנמו"י אתי לאפוקי מפי זה "ולאו למימרא שאין ישיבת חו"ל עולה מן המניין לדרים בחוצה לארץ, דא"כ בטלת כל תורת משנה זו וכל הסוגיא שעליה מבני כבל, והא לא אפשר שתהא כולה שמעתא לבני אר"י, ועוד שמצות פרו' חובת הגוף היא שנוהגת בכל מקום, אלא אין דברים אלו אמורים אלא באברהם שהיה עקר ולא זכה ליבנות עד שעלה לארץ שלא נא' לו ואעשך לגוי גדול אלא בארץ, ומייתי לה השתא ללמדנו שזמן הראוי לפקידה בעינין". נמצא דהנ"י מסכים לפי הראשון ברמב"ן, ומוסיף הקרכן נתנאל שכך מדויק בכרייתא אין ישיבת חו"ל "עולה לו" - דוקא כלפי אברהם נאמרה הכרייתא,

ובן ע' היה בכרית בין הכתרים ואז חזר לחרץ והיה שם ה' שנים וחזר לא"י בן ע"ה. ולפ"ז לא נתבאר מתי נשא את שרה, וע' בתוס' בשבת (י'). וראה לקמן אות ד.

ג. מח' רמב"ן ורא"ש בדין יציאה מאר"י

ונראה שאזיל הרא"ש כשיטת הרמב"ם שלא מנה מ"ע לכוא ולהתיישב בארץ אלא רק איסור ביציאה מן הארץ (ונתבאר במאמר יא ע"ש), ולכן ס"ל שלא נענש היושב בחו"ל אלא רק היוצא ממנה [נמאה דכל זמן זה אינו עולה מן המנין, נראה דאינו איסור רק ביציאה גרידא, אלא בכל זמן השהות בחו"ל ועיין בזה]. ואמנם הוסיף "לפי שציוה לו הקב"ה לך לך מארצך ונתעצל ולא הלך נענש על כך", ומשמע קצת שהעונש קיים דוקא באברהם שנצטוה על כך מאת הקב"ה, אבל ככל אדם היוצא מא"י אינו נענש על כך, וטפי נראה דהדין בכל אדם ולא רק באברהם, דהיוצא מאר"י אין עולים לו שנות חו"ל דהוא מעשה עבירה, ורק באברהם אית ביה תרתי דגם נתעצל ולא בא לארץ, משא"כ בכל אדם דאינו נענש שאינו בא לארץ דאינה מצוה חיובית, דאין האיסור אלא ביציאה מן הארץ ולא בעצם הישיבה בחו"ל.

ונראה דכך סבר נמי הרמב"ן כפי' השני [בשם הרב אב ב"ד, האשכול]. היושב באר"י ויוצא ממנה וחזר לארץ אין עולים לו שנות חו"ל מן המנין, והוכיח מהא דאאע"ה לאחר ברית בין הכתרים חזר לחרץ ושהה שם חמש שנים וחזר לארץ בן ע"ה ולאחר עשר שנים נשא את הגר ובגיל פ"ו נולד ישמעאל. ונמצא דרק ליוצא מא"י אין ישיבת חו"ל מן המנין [נמאה דלא נקט בלשון עונש, אלא שאין עולים לו מן המנין, משמע שאינו "מעשה עבירה" וצ"ב].

ביכמות, וע' חכ"צ סי' מא, ובמש"כ הגור אריה לחרץ את רש"י מקושית הרמב"ן הנ"ל.

ואפשר דאיכא צד שלישי, דליכא למימר עון חו"ל גורם אבל עונש יציאה מן הארץ שפיר גורם. וכן מתבאר ברא"ש דכתב [אחר שכתב דלודים בחו"ל ישיבת עולה מן המנין] "ומה שלא עלתה לאברהם ישיבת חו"ל לפי שצוה לו המקום לך לך מארצך אל הארץ אשר אראך ונתעצל ולא הלך ואף אחר שבא לאר"י חזר למקומו וכו' אלא ודאי משבא לארץ חזר לחרץ וע"ז נענש". וחזינן חידוש גדול מדבריו שהיה זה עונש לאברהם על שעזב את הארץ לחמש שנים, וע' ברמב"ן (יב, י) "יציאתו מן הארץ שנצטוה עליה בתחילה מפני הרעב עון אשר חטא כי האלקים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה". [אלא דהרמב"ן לא נקט כן לעונש פר"ו, אלא לגלות מצרים].

ובדברי הרא"ש צ"ב, חדא מג"ל דנתעצל ולא עלה מיד כאשר הקב"ה אמר לו 'לך לך', ועוד לדבריו עולה חידוש, אברהם לא היה עקר מתחלה. [אמנם ממהבטחה שנאמרה לו ואעשך לגוי גדול, אין ראייה שבחו"ל אינו מוליד, די"ל דההבטחה היא על ריבוי בנים וכד']. וע' בקרבן נתנאל, דבתחילה נא' וילך אברהם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט, והליכה זו היתה כהיות אברהם בן שבעים שנה והלכו לתור להן זוניה ומקום מנוחה, וממשיך הפס' ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו, וקיתה זו היתה בהליכה שניה בהיותו בן ע"ה, וזו ההתעצלות שלא הלך התחילה עם שרה, עכ"ד. וצ"ב בכ"ז ממשי"כ תוס' בע"ז (ט). בן נ"ב היתה ההליכה הראשונה

מלהוליד, דאם תימצי לומר שהחולי מנעם מלשמש או מלהוליד פשיטא ולא צריכא למימר שלא יעלו מן המנין".

[אמנם] כלשון רש"י עצמו נראה כמו הפירוש שהרא"ש דוחה [שכזמן שהם חולים אינו זמן הראוי לפקידה], דכתב "הואיל וקא חזינן שאין ישיבת חו"ל מן המנין תלינן בכל דבר המונע מן ההריון", ולפיכך חלה הוא וכו', וכ"ה בתוס' רי"ד "כל השנים שהיה אברהם בחו"ל היה תולה אברהם בעון חו"ל ולפיכך כל דבר המונע מן ההריון אינו מן המנין", וכן הוא להדיא בנמו"י, דהיה קשה לו אחר דאין ישיבת חו"ל עולה מן המנין רק לאברהם, א"כ מאי נפ"מ לדין כהאי מילתא, וכתב "ומייתי לה השתא ללמדנו שזמן הראוי לפקידה בעינן". כלומר, כמו דגבי אברהם לא עלה מן המנין הזמן שאינו ראוי לפקידה, הוא הדין בתולה, וכ"כ היש"ש ע"ש].

ולפי המבואר בדעת הרא"ש, דבחולה כלל אינו מטעם דהתוספה להם זכות, נוכל לישב על דרך זה גם את דעת הרמב"ן [אף שהרא"ש ס"ל שרק היוצא מן הארץ אין עולים לו ודלא כרמב"ן], כמו שאצל אברהם תולים בזכות "אולי בזכות הארץ יבנו", כך בכל אדם אמרינן אולי אותו עון שגרם לחולי גורם נמי שלא יוליד, וכאשר נתרפאו מן החולי בעינן עשר שנים להוכיח שלא זכה ליכנות ממנה. [ומבואר עוד, דאין לצרף את השנים לפני שהיה חולה, כפי שמתבאר לפי פי' השני ברמב"ן, דהעונש היה על אברהם שיצא מן הארץ, והרי מנה מחדש עשר שנים ולא רק את התמש שנים שקודם לכך].

אמנם הרמב"ן דכתב בפירושו עה"ת [וכ"כ ביבמות בפ"י השלישין] דאם כא לארץ מונים לו שוב עשר שנים "שמא זכות אר"י תעמוד לו", אויל לטעמיה בסה"מ, דהוא בר פלוגתיה של הרמב"ם וס"ל שישבת אר"י היא מ"ע בפנ"ע, והורשתם את הארץ וישבתם בה שנצטוינו לרשת את הארץ, וא"כ שפיר איכא למימר דהיא הזכות הגורמת, ודו"ק. [ואמנם, הפירוש הנ"ל שכתב שתלוי הדבר ביציאה מן הארץ, אינו שלו אלא של הרב אב"ד, וכן היא פשוט דבריו בסה"מ ודלא כמ"ש פאת השלחן (א' סקט"ו) בדעתו, דהאיסור הוא רק ביציאה. אמנם בודאי גם לדעת הרמב"ן בנוסף למ"ע של ישיבה בארץ, איכא גם איסור ביציאה מן הארץ, דכתב דע"ז נענש אברהם שירד למצרים. אמנם ממש"כ "ויציאתו מן הארץ שנצטוה עליה" נראה קצת דאינו דין בכל אדם, אלא רק באברהם, ועיין].

אלא לדעת הרמב"ן [עה"ת וכפ"י השלישי ביבמות] דס"ל כשהה בחו"ל ובא לארץ תולים שבזכות הארץ יבנו, צ"כ אמאי מדמה לה בגמ' לחולה, דמה זכות נתוספה לחולה כמה שנתרפא, דנימא דהיא תגרום לו. ובשלמא לפי רש"י דהוא משום עון, א"כ האי טעמא שייך נמי בחולה דהעון שגם לו לחולי גורם לו שלא יוליד, ומתבאר כן להדיא ברא"ש "מירי בחולים ומשמשים מטותיהם דראויה להתעבר, אלא שאינם כריאים כשאר בנ"א, וכן חבושין בבית האסורים ושמשו בבית האסורים אנו תולין שהעון שגרם להם להיות חולים או חבושין בבית האסורים מנעם גם מלהוליד כמו באברהם שמנעו העון

ד. הברכה המיוחדת באר"י בענין פר"ו

והם בהיות כל עמינו כלם צדיקים ולכן יזכיר בכאן תמיד הארץ". וע"ש שהארץ.

[ומבואר מדבריו, דלענין שאר הברכות בפרשה זו של גשמים ושלוש הם

ברכות לציבור "בהיות עמנו כולם צדיקים" ובכך "מתפרסמים מצד היותם תמיד לעולם ככל הארץ", אולם הברכה המיוחדת של משכלה ועקרה קיימת אף ביחיד בארץ, והטעם הוא שהגופים כריאים ושלמים, וכמ"ש "כי כאשר יהיה האיש חסיד שומר כל מצות ה' אלקיו ישמרו האל-ל מן החולי העקרות והשכול וימלא ימיו בטובה". אמנם ברכה זו שנאמרה גם ליחיד המקיים את המצוות, קיימת בכל מקום כמ"ש בדברים (ז), (יג) 'ואהבך וברכך וברך פרי בטנך', ולא נזכר שברכה זו היא דוקא באר"י, אלא תלויה בשמירת תורה ומצוות וכמ"ש שם "והיה עקב תשמעון".]

ומעתה מובן מדוע דוק עבור זכות זו של ישיבת אר"י, מונים עשר שנים נוספות, דישיבת אר"י עצמה גורמת לברכה בענין פריה ורביה, אלא דלפ"ו הלשון "זכות", אינו בדוקא, שהרי אינה עצם היזכות של ישיבת הארץ אלא 'סגולת' הארץ, אמנם זה גופא אף אדם זה שהיה מנוע מלהוליד, בזכות ההשפעה שקיימת בארץ ישנה טבעו. אמנם עדיין צ"כ בהכנת הדעה שעוון חו"ל גורם, הלא עון חו"ל אינו גורם לעקרות אלא ברכת הארץ גורמת לתולדה. נובט' פנים יפות (פר' ויצא) מכאן שהטעם שאין ישיבת חו"ל עולה לו, מפני שחו"ל היא תחת המזלות אבל באר"י הוא תחת הש"ת עצמו].

ויש להוסיף ולחקור, האם אמנם ברכה זו של רבוי פריה ורביה בארץ היא מצד סגולתה ומעלתה העצמית העצמית של טבע

ויש להבין מדוע אמרינן אולי בזכות הארץ יבנו [או עוון חו"ל גורם], ולא אמרינן כהאי גוונא בזכות מצוה פלונית שעשו יבנו.

וביאור הדבר נראה ע"פ מש"כ הרמב"ן בפס' (שמות כג, כו) 'לא תהיה משכלה ועקרה בארץך', "הקב"ה יברך לחמך, והוא כלל לכל מאכל אשר יאכל ויברך מימך שהוא אב לכל משקה אשר ישתה, והברכה היא תוספת בהן שיהיה מהן לך לרוב מאד וכו', ואמר עוד כי בהיות המאכלים והמשקים והאוויר מבורכים יהיו הגופים כריאים ואברי הזרע נכונים לעשות מעשיהם כהוגן". נושם בהעמ"ד כתב, וכזה יתגבר ישוב אר"י ע"י רבוי פריה ורביה באר"י. ולדבריו זו הבטחה לתועלת ישוב הארץ].

ועוד כתב הרמב"ן (ויקרא כו, ט) "והסרתו - שיעשו כולם פירות פרי הבטן ולא יהיה בהם עקר ועקרה", ובפס' יא - והנה הברכות האלה כפי פשוטן עם היותן רבות כלולות בענין המטר השוכע והשלום ופריה ורביה, אינן כמו הברכות שברך כבר בקצרה וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך, כי שם הבטיח במאכל וכמשתה ושיהיה לברכה עד שלא יארע שום חולי בגופינו ועל כן יהיו כלי הזרע שלמים ובריאים ונוליד כהוגן ונחיה ימים מלאים כמו שאמר לא תהיה משכלה ועקרה בארץך את מספר ימך אמלא, והטעם בזה כי הברכות אע"פ שהם נסים, הם מן הנסים הנסתרים שכל התורה מלאה מהם, והם אפילו ליחיד העובר, כי כאשר יהיה האיש חסיד שומר כל מצות ה' אלקיו ישמרו האל-ל מן החולי העקרות והשכול וימלא ימיו בטובה, אבל אלו הברכות שבפרשה זאת הם כלליות בעם

אר"י [ובאה גופא יש לחקור, האם סגולה זו נובעת ממעלתה וקדושתה של הארץ, וקדושה זו נובעת רק מצד המצוה לשבת בארץ (משא"כ בזמן או באדם שאינו מקיים מצוה כגון גוי, אין כלפיו 'סגולת' קדושה זו), או שבארץ יש קדושה עצמית (שאינה תלויה בקיום המצוה) הגורמת למעלות שונות וביניהם ריבוי פר"ו]. או נימא שהכרכות הנ"ל נובעות ישירות מעצם מצות ישוב הארץ, ללא שייכות לקדושתה, דהיינו זכות ישיבת הארץ מתברכים. ולצד זה יל"ע האם מעלות אלו הם מעצם מצות ישוב הארץ או מפני קיום המצוות התלויות בה, וכעין שדנו הפוסקים שאין מ"ע בפני עצמה לשבת בארץ אלא שהיא לקיים מצוות התלויות בה. [וע"ע ברמב"ן בפר' אחרי מות דעיקר קיום כל המצוות ליושבים בארץ ד', וראה מאמר א-ב].

הקיימת בטבע הארץ בכל הזמנים. אלא א"כ נימא דאף שאברהם לא היה מצווה בישיבת אר"י, מכל מקום, בקיימו מצוה זו מתווספים לו מעלותיה, וראה משנ"ת במק"א בענין אאע"ה קיים את כל התורה. [ועדיין נימא דמבואר דאינה מצוה התלויה בחובת מצוות התלויות בארץ, שהרי מצוות אלו עדיין לא נהגו].

ואמנם כן מפורש בס' יראים (סי' תיג) דהמעלה נובעת מהזכות וקדושת הארץ, דכתב בכיארור הגמ' ללמדך שאין ישיבת חו"ל עולה לו מן המנין "פירוש שיש לתלות בעון חו"ל, ואע"פ שבימי אברהם לא נתקדשה אר"י, מ"מ חפצי הבורא היו בה שהרי הסולם בה היה קבוע כדכתיב ויחלוס והנה סולם" (וצ"כ פתח בעון חו"ל וסיים במעלת הארץ).

ולפי המבואר נראה להדיא דכבר בזמן אאע"ה היתה זכות בישיבת הארץ. [מלבד לפי רש"י עה"ת, והסכים עמו הנמו"י, דהיא ברכה מיוחדת לאברהם. ולפי זה צ"כ אם היא הבטחה בעלמא, או שכר על ישיבתו בא"י]. ואמנם המשך חכמה (בראשית יב, ה) הביא את הזוה"ק שאברהם לקח את שרה כרצונה דאין לקחת אשה מארץ לארץ שלא כרצונה, ומקשה הלא האיש כופה את אשתו לעלות לא"י, ואז ג"כ היתה ישיבת א"י מצווה וכדדרשו בענין עשר שנים וכו' ויתכן שרק אברהם היה מצווה ולא שרה ע"ש. ונתבאר עוד במאמר ד בענין קדושת אר"י בימי האבות.

ובשאלה זו תלוי גם כיצד לכאר את ההבטחות לישראל, 'לא תהיה משכלה וארצך', האם מטעם שהם באים לארץ שזו סגולתה העצמית, או שהם ברכה עבור מצות ישיבת אר"י. ומדברי הרמב"ן נראה אופן שלישי, דהיא ברכה עבור שמירת כל המצוות.

ונראה הדברות אלו אינם כ'שכר' על מצות ישיבת אר"י, דא"כ אמאי אברהם נתברך בזה, הרי אברהם לא היה מצווה בה נוגם הציווי 'לך לך', נראה דאין המכוון שהקב"ה ציווה במצות ישיבת אר"י הכללית, אלא היא מצות פרטית לאברהם, והבן]. אלא הם מעלות הארץ מצד שמכורכת וזו ברכה

מאמר ט

כי לי כל הארץ

הגלות מארץ ישראל

כתב הרמב"ן בפרשת בהר (כה, ב): "והנה בכאן [מצות השמיטה] עוררו אותנו בסוד גדול מסודות התורה וכו' ועל כן החמיר הכתוב בשמיטה יותר מכל חייבי לאוין וחייב הגלות עליה כמו שהחמיר בעריות, שנא' או תרצה הארץ את שבתותיה והחזיר הענין פעמים רבות - כל ימי השמה תשכות ונא' והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה, וכן שנינו גלות באה על עינוי הדין ועל עיוות הדין ועל שמיטת הארץ מפני שכל הכופר בה אינו מודה במעשה בראשית ובעולם הבא".

כל הארץ וכתוב והייתם לי לעם ואני אהיה לכם לאלקים לא שתהיו אתם אל אלהים אחרים כלל, והנה קידש עמו היושב בארצו בקדושת העריות וברוכי המצוות להיותם לשמו", ע"ש בכל דבריו, ותמציתם היא "הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסכול עובדי ע"ז ומגלי עריות".

וכן כתב בדרשתו לר"ה: "הכתוב אומר כמעשה ארץ מצרים לא תעשו ובכל זאת לא הקיאה ארצם את יושביה ולא שאר ארצות הגוים את גויהם, אלא אנשי ארץ כנען בלבד נעשו על העריות והארץ הקיאה אותם, וכל זה למעלת אר"י וקדושתה".

ומדויק בדברי הרמב"ן גבי עריות שהזכיר את הפס' 'כי לי כל הארץ', ואף כאן בפרשת שמיטה נא' פס' דומה 'כי לי הארץ', והזכיר ג"כ את הפס' 'יצב גבולות עמים ורומז לדבריו בריש ס' בראשית בתו"ד "ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו כעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו, כלומר שגירש משם מורדיו והשכין בו עובדיו שידעו כי בעבודתו ינחלוה ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ" [וראה מאמר א].

א. יצב גבולות עמים למספר בני ישראל הנה גילה לנו הרמב"ן כאן טפח וכיסה אלפיים, וכבר הזהיר בהקדמתו "עצה הוגנת לכל מסתכל בספר הזה לכל יסבור סברה ואל יחשוב מחשבות כדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דברי ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה זולתי מפי מקובל חכם לאוזן מקבל ומכין". ומיהו זה אשר יפר אזהרתו, אמנם רשאים אנו להתבונן עפ"י דבריו במקום אחר ורמזם כאן "כמו שהחמיר בפרשת עריות".

והרחיב דבריו בפ' אחרי (יח, כה) "ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ - החמיר הכתוב בעריות כעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות, והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ אבל סוד הדבר שאמר בהנחל עליון גויים כהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' כי חלק ה' עמו. והענין כי השם הנכבד ברא הכל וכו' אבל ארץ ישראל אמצעית הישוב היא נחלת ה' המיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים קצין שור ומושל בה כהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהבו, וזהו שאמר והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי

כ. אר"י אינה בכלל - והארץ נתן לבני אדם
כתב רש"י בראש הפרשה "אע"פ שאסרתים
 עליך, לא באכילה ולא בהנאה
 אסרתים, אלא שלא תנהוג בהם כבעל הבית,
 אלא הכל יהיו שוים בהם אתה ושכירך
 ותושבך". ומדויק בלשונו שעם מצות
 השמיטה הוא "שלא תנהוג בהם כבעל
 הבית", הרגשה זו אמנם נוצרת ע"י מצות
 השמיטה, אולם מטרתה היא להחדיר הרגשה
 זו לא רק בשנת השמיטה אלא בכל השנים,
 מכיון שזה גופא שבשנה מסוימת האדם אינו
 "בעלים" על שדהו לעשות בה כרצונו, מוכח
 שחסר לגמרי כ"בעלות" שלו, אם היה בעלים
 א"כ כיצד ניתן לצוות לו בשנה מסוימת מה
 לעשות. ויסוד זה הורש לאדם בשנת
 השמיטה - "כי לי הארץ".

וכן כתב הרמב"ן (כה, כג) "והארץ לא תמכר
 לצמיתות - אין זה לאו ללקות עליו, אבל
 לעם יאמר הנהיגו ביניכם היובל ואל יקשה
 בעיניכם כי לי הארץ ואיני רוצה שתמכר
 לצמיתות כשאר הממכרים וזוהי כוונתם
 בתו"כ, לצמיתות - לחלוטין. כי לי הארץ אל
 תרע עיניך בה, כי גרים ותושבים אתם - אל
 תעשו עצמכם עיקר. אתם עמדי - דיו לעבד
 שיהיה כרבו כשהיא שלי הרי היא שלכם".
יסוד זה "כי לי כל הארץ" קיים בכל תבל
 ומלואה, אולם בפרט אמורים הדברים
 בארץ ישראל כמשנ"ת במאמר א' ע"פ דברי
 הרמב"ן בפר' אחז"י מות שהמצב בה נובע
 בצורה ישירה מהתנהגות ישראל, וזו מעלתה

ג. כח מעשיו הגיד - לתת להם נחלת גויים
רש"י הציב בתחילת פירושו לסי' בראשית
 את שאלת המדרש לא היה צריך
 להתחיל את התורה אלא מהתדש הזה לכם,
 ומה טעם פתח בבראשית. והתשובה לכך
 היא, שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם
 שכבשתם לכם ארצות שבעה גויים הם

וקדשתה. [וכפרט, שהיא הנקראת נחלת
 השם, אותה בחר לחלקו ונקראת בשם 'חבל
 נחלתו' כמכואר באריכות במאמר ב]. ומה
 מאד מתאימים לכך דברי הספורנו שפירש
 בפס' זה "כי לי הארץ היינו אר"י היא ארץ
 ה', והיינו גרים ותושבים אתם עמדי בארץ זו
 שאינה בכלל והארץ נתן לבני אדם", אינה
 בכלל והארץ נתן לבנ"א ביאורו דאינה
 מונהגת ע"י השרים של מעלה - ע"פ טבע
 העולם, אלא תחת השגחתו הישירה של
 הקב"ה וכדברי הרמב"ן.

סוד קנינה של אר"י והאחזות בה, אינו ע"י
 כיבוש ומלחמה, ואף לא ברית עם
 יושבי הארץ, אלא אך ורק קניינים רוחניים
 ובלעדיהם ת"ו מקיאה הארץ את יושביה.
 וכ"כ הרמב"ן (כה, יח) "ואמר וישבתם על
 הארץ לבטח, שבעוון שמיטה ויובל ישראל
 גולים, וחזר ואמר ונתנה הארץ פריה וישבתם
 לבח עליה שלא תצרכו לצאת ממנה
 בשביעית לגור בארץ אחרת מפני חוסר
 להם". וביאר דבריו בס' באר משה (לאדמו"ר
 מאוז'רוב) "בהרגשה של גירות המתבטאת
 בהכנעה שהארץ אינה שלנו וזה שנא' אל
 תעשו עצמכם עיקר, כלומר אם כרצונכם
 שהארץ תהיה שלכם - שומה עליכם להכיר
 שאין לכם בה מצד מעשיכם למאומה אלא
 הכל ממנו יתברך, וזה כשתהיו שלי הרי היא
 שלכם, היינו אם תדעו שהיא שלי ולא שלכם
 אז תהיה הארץ קנינכם".

אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא ונתנה
 לאשר ישר כעיניו וכו'.

ומקשה על כך הרמב"ן "הלא צורך גדול
 הוא להתחיל את התורה בבראשית
 ברא אלקים שהוא שרש האמונה ושאינו
 מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון הוא כופר
 בעיקר ואין לו תורה כלל. והתשובה מפני

בס' הכוזרי מאמר ב' שעשרה דורות מאדם נח היו בכל דור סגולת הדור ע"ש.

כל סיפור פרשת בריאת העולם נועד להשריש בנו (ובכך נוכל להעביר מסר זה לאומות העולם) - העולם ומלואו של הקב"ה הוא. יסוד זה חוזר ומשתרש בנו בכל פעם בשנה השביעית, ובזה נכין מהי החומרה בשנה השביעית, כלשון הרמב"ן "כמו שהחמיר בעריות", וכך גילה לנו סוד הדבר כפי שכתב בפר' אחרי מות "החמיר הכתוב בעריות וכו' הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסכול עובדי ע"ז ומגלי עריות וכו' השם הנכבד יתברך אלקי האלקים בכל העולם ואלקי ארץ ישראל שהיא נחלת השם", הקב"ה משגיח על ארץ ישראל ועל ישראל ישירות, ולכן כל מעשה שלהם ובפרט בארץ ישראל, נדון בחומרה יתירה, ובפרט חטא בענין השמיטה שהיא המורה על אדנות הקב"ה באר"י והוא מה שמוזכר בפרשת השמיטה - כי לי הארץ.

ושמעתי להוסיף ראייה ליסוד הנ"ל, העונש על שמיטה הוא גלות כדאיתא ברש"י פס' יח, והביאור אדם שלא התנהג בצו הבורא וקבע "בעלות" אף לשנת השמיטה, מראים לו בצורה חדה ביותר שאינו "בעלים", וכן ככל התהליך שמוכר את נכסיו ואח"כ את עצמו ואח"כ נמכר לגוי, זה תהליך של ירידה בדרגת ה"בעלות" שלו עד לדיוה התחתונה של "עבדות" הגמורה ביותר ההיפך מ"בעלות". ואמנם האריך הרמב"ן בדרשת תורת ה' בענין גלות בעוון שמיטה ע"ש.

שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מוכן מן המקראות ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה לכן אמר רבי יצחק שאין להתחלת התורה צורך בכראשית ברא וכו' התחילה התורה בכראשית ברא אלקים וספור כל ענין היצירה עד בריאת האדם ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר הנבראים בעולם הזה נעשה מכוון לשבתו עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעו חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחתם בגוייהם כפי שנזדמן להם. אם כן ראוי הוא כאשר יוסיף הגוי לחטוא שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו כי כן הוא משפט האלקים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען נתקלל ונמכר לעבד עולם ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות הישוב אבל יירשוה עבדי ה' זרע אוהבו וכו' משיכים ישראל לאומות - העולם ומלואו של הקב"ה כשרצה נתנה לכם כשרצה נטלה מכם ונתנה לנו הדא הוא דכתיב לתת להם נחלת גויים כח מעשיו הגיד לעמו, בשביל לתת להם נחלת גויים להם את מעשה בראשית".

נמצא שהזכות של עמ"י על אר"י היא הכרה ב"כה מעשיו" וממילא "לתת להם נחלת גויים". והנה אין ראוי שינחל את הארץ הזאת "מבחר מקומות הישוב" אלא עמ"י "מבחר המין האנושי" [ומטעם זה גר בה נח, כמ"ש הרמב"ם בהל' ביה"ב פ"ב], וכמשנ"ת

ד. אין האדנות והממשלה אלא לקב"ה

כתב בס' החינוך (מצוה של, ספירת שבע שבתות שנים) "משרשי המצוה על צד הפשט, שרצה השם להודיע לעמו כי הכל שלו, ולבסוף ישוב כל דבר לאשר חפץ הוא

ליתנה בכתחילה כי לו הארץ, כמשי"כ "כי לי כל הארץ", ואמנם בטעם מצות השמיטה עצמה ציין למצוה ס"ו, ושם כתב "שרצה האל להיות ברואיו מלמדים ומורגלים במידת החסד והרחמים כי היא מידה משוכחת ומתוך הכשר גופם במדות הטובות יהיו

ראויים לקבלת הטובה. ובמצוה פד (שמיטת קרקעות) "לקבוע בליבנו ולצייר ציור חזק במחשבתנו ענין חדוש העולם וכו' ולמען להסיר ולעקור ולשרש מרעיונו מדבר הדמות אשר יאמינו הכופרים בתורה וכו'. וציוה הקב"ה להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו מלבד השביתה בה כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה לא בכחה וסגולתה תוציא אותם כי יד אדון עליה ועל אדוניה וכשהוא חפץ הוא מצוה אליו להפקירה. ועוד יש תועלת בדבר לקנות מידת הותרנות, ותועלת שיוסיף האדם בטחון בשם יתברך (ותלויים הדברים זב"ו ודוק).

וּכְתַב רבינו בחיי (כה, ב) "וכלל הענין הוא שאינו רשאי שינהוג כשהדו ובכרמו מנהג אדון כלל אלא שיהיו כל פירותיו הפקר לכל העולם ושיזכה בהם אפילו הדיו שבישראל כמוהו, ולכך צייתה התורה מצוה זו שיהיו כל מיני הממשלה והאדנות שבתחוננים בטלים בעבודת הארץ כדי שיתבונן האדם בלבו כי אין עיקר האדנות והממשלה אלא לאדון הכל ב"ה" (וע"ע משך חכמה דברים לא, ב).

כְּתַב הכלי יקר בפס' ב', בטעם מצוה זו יש דעות חלוקות רבות, רבים אומרים שהעם הוא שתשבות בארץ כדי שתוסיף תת כחה לזרוע, ולדעה זו נטה הרמב"ם במו"נ, ורבים חולקים עליו ואמרו שאם חששה התורה לזה שלא תחלש האדמה למה יתחייבו גלות על שמיטת הארץ יהיה עונשם שלא תוסיף הארץ תת כחה להם, ועוד שאין זה שכת לה' אלא לצורך הארץ. ובעקידה כתב שתכלית מצוה זו לזכר חידוש העולם, וכ"כ אברבנאל, וגם זה רחוק מכליותו, כי הוא דומה ליהודה ועוד לקרא, כי יום השבת התמידי בכל שבוע בא לזכר חידוש העולם

ושם הוא לא יועיל מה יושיענו זה הבא לעתים רחוקות (והנה החינוך הנ"ל דומה שענה לטענותיו). ואומר אני שטעם מצוה זו היא להשריש את ישראל במידת האמונה והבטחון בה'. כי חשש הקב"ה פן בכרואם אל הארץ יתעסקו בעבודת האדמה על המנהג הטבעי וכאשר כביר מצאה ידם ישכחו את ה' ויסירו בטחונם ממנו ויחשבו כי כחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה עולם כמנהגו נוהג ויחשבו שהארץ שלהם היא והם הבעלים ואין זולתם. על כן הוציאם ה' מן המנהג הטבעי לגמרי וכו'. ולפי"ז דין הוא שיתחייבו גלות בעון השמיטה מצד חסרון האמונה שבהם כי לא האמינו בה' ולא בחו כישועתו שיעשה להם נס כעשיית התבואה לשלש השנים".

וְהוֹסִיף הכלי יקר בפס' ח' "וכדי שיהיה דבר זה לזכרון בין עיני האדם אשר לא תשבענה הון ציוה ה' לקדש את שנת החמשים לא יזרע ולא יעבוד בו, כי כמו שציוה לקדש את השנה השביעית לו ולהודיע כי לה' הארץ כך ציוה לקדש את שנת החמישים להודיע כי יש גבול וקצבה למעשיו וכי הוא אינו כעל השדה בהחלט אלא הוא כגר בארץ ואין לו כח בה כי אם חמשים שנה לפיכך והארץ לא תמכר לצמיתות".

וּבַהֲשִׁגוֹת הרמב"ן על סה"מ ל"ת רכז בסו"ד "והטעם שלא תמכר לצמיתות כעם הנזכר בגופות לפי שהארץ שלו יתעלה ואנחנו כולנו גרים ותושבים עמו ולא יחפז להושיב בה אחרים וולתינו, רק כידינו תשאר ואלינו תחזור". ולדבריני מוטעם הדבר שבעתים שהוא יסוד האמונה וכדברי הרמב"ן עוררו אותנו על "סוד גדול מסוד התורה", הסוד של "העולם ומלואו של הקב"ה הוא" ובפרט ארץ ישראל שהיא נחלת השם'.

יעזבנו", העושה עושר בשנת השמיטה שלא כדן ובכך מראה שבוטח ככח זרועו ומאבד את כל מהות שנת השמיטה שהיא הבטחון בה "ומן ה' יסוד לבו", עונשו הוא שמאבד את ממונו שהרגיש כעלות עליו ומרגיש הוא שהקב"ה הוא ארון כל הארץ.

וּכְדַבְרֵי הכלי יקך מפורש ברש"י בירמיה (יז, ה) "ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסוד לבו", ופרש"י אשר יבטח באדם - בחורשו וקצירו לומר אזרע בשביעית ואוכל, ומן ה' יסוד לבו - שהבטיחו וצויתי את ברכתי לכם". ומובן פס' יא "עושה עושר ולא במשפט כחצי ימיו

מאמר י

התוכחה לפני כניסתם לארץ ישראל

כתב הרמב"ן בפרשת ראה (ט, ח) "ובחרב הקצפתם את ה' - קודם שיפתח להם נביאור התורה כלל, הוכיח אותם בעוונות אשר גרמו להם רעה ולא נמחלו, והזכיר להם ענין המרגלים ומי מריבה וכו' ועתה בא להתחיל בפרטי המצוות וקודם שיוכיח אחת מהן בפרט יחזור להוכיח אותם ולפקוד עליהם את כל עוונותיהם מעת שקבלו את התורה והלאה כי התלונות שעשו קודם מתן תורה שהמרו על ים סוף וילינו במרה ובאלוש, לא יזכירם להם, כי מעת שקבלו התורה היו יותר חייבים לשמוע בקול השם אשר כרת עמם ברית".

ועוד האריך הרמב"ן ביסוד זה בהקדמתו לס' דברים: "יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס לארץ רוב מצוות התורה הצריכות לישראל, וטרם שיתחיל כביאור התורה, התחיל להוכיחם ולהזכיר להם עוונותיהם כמה ימרוהו כמדבר וכמה התנהג עמהם הקב"ה במדת הרחמים, וזה להודיע חסדיו עמהם, ועוד שיוכחו בדבריו שלא יחזרו לקלוקלם פן יספו בכל חטאתם. ולחזק לבם בהודיעו אותם כי במדת הרחמים יתנהג עמהם לעולם, שלא יאמר אדם לא נוכל לרשת את הארץ כי אין אדם אשר לא יחטא ואם תהיה מדת הדין מתוחה כנגדו ונאבד, לכן הודיעם משה רבינו כי הקב"ה רחמן מלא רחמים".

"כפיות טובה" שייך גם במעשיהם אז, אולם דרכי ההנהגה עמהם שונות. ומכיון שכן, יש להוכיח ביתר שאת וביתר עוז לפני כניסתם לארץ.

והמבואר הוא שזו מטרת התוכחה ובפרט לפני כניסתם ארץ. שהרי תוכחה זו נחוצה שבעתים ערב כניסתם לארץ אשר ישנה בה את השגחתו הישירה של הקב"ה וכל שינוי קל במצבם הרוחני משפיע במדויק על מצבם הגשמי. ורמז לכך הרמב"ן שם "יחזור בו מרע"ה לדור הנכנס בארץ רוב

וביאור דבריו הוא, בהקדם הבנת ענין התוכחה, יש לדעת שאין מטרת התוכחה להצביע על טעות הזולת בעלמא, אלא בכדי שיוכל לשפר ולתקן, שהרי אין אדם רואה נגעי עצמו. ומעתה מובן מדוע אין להוכיחם על טעויות מן העבר לפני מתן תורה, כהיותם כאופן הנהגה שונה, שהרי לאחר מתן-תורה נוצר כלפי כלל ישראל עולם חדש של שכר ועונש, הגם שהיסוד הכללי של חיובם כלפי הקב"ה נובע מכל מה שעשה עמהם כיציאת מצרים, ואם כן הגדר של

והנה איתא באיכ"ר (א, ח) עה"פ "חטא חטאה ירושלים, וכי אומות העולם אינם חוטאים אלא אע"פ שחוטאים אינו כלום אבל ישראל חטאו ולקו". וביאר התורת ע"פ הפסוק רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, לכן אפקוד עוונותיכם עליכם, מכיון שיחוסס וקדושתם רבה כל כך כנגד זה עונשם מרובה, וכענין הקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, ומאידיך בזמן שזוכים שכרם מרובה, עכ"ד.

ונראה להוסיף שרומז הפסוק ג"כ על מקום החטא באר"י ובפרט בירושלים (ולפ"ז אין בכוננת הפס' "חטאה ירושלים" רק ככינוי למלכות יהודה) שקדושתה למעלה מכל מקום באר"י כדאיתא במס' כלים פ"א (וע"ע בשו"ת חת"ס יו"ד רלג, רלד שהארץ בענין קדושת ירושלים ומעלותיה, וע"ע במאמר ד).

התוכחה לפני פירוט דברי התורה, לדור הנכנס לארץ אשר בעצמו לא עבר את מאורעות המדבר, כעת זוכה הוא לשיעור מאת משה רבינו על שכר ועונש, וכמש"כ רש"י (ר"פ אחרי מות) "משל לחולה שנכנס אצלו רופא אמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב, כא אחד ואמר לו אל תאכל צונן תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני זה כזו יותר מן הראשון". דור המדבר שראו בעיניהם את יד ה' על כל מה שהמרודו - אינם זקוקים לאזהרה "כדרך שמת פלוני", אבל לבאי הארץ תוכחות אלו הם תמרור אזהרה. וכמ"ש הרמב"ן (ג, כה) "והנה השלים התוכחות בזה שהוריע אותם שגרמו אבותיהם רעה על עצמם וגם עליו גרמו עונש שלא יעבור לארץ, אבל הם הבנים יעברו וירשו אותה אם לא יהיו כאבותם דור סורר ומורה, ולכן יתחיל עתה להזהירם בכלל המצוות שלא יסיפו עליהם ולא יגרעו מהם".

המצוות הצריכות לישראל ויזהיר אותם עליהם אזהרות מרובות ויפחידם הרבה בעונשים", ואין מטרה כאן הגזמה גרידא של העונש, אלא כך היא ההנהגה באר"י, הנקראת נחלת ה' ולכן שומר ומשגיח בה ביותר על כל פרט כמטנף פלטין של מלך. א"כ אין זה רק "במקרה" לדור הנכנס לאר"י, אלא ברקא. (וע"ע במש"כ במאמר ג-ד).

לפני כניסתם לארץ מפרט ומודיעם משה את החטאים שעברו כדי שילמדו מהם, אמנם תוכחה זו יכולה היתה להאמר בכל זמן, אולם כעת יש לה משנה חשיבות. ארץ ישראל היא בעלת טבע מיוחד, ועם ישראל אף הוא בעל טבע מיוחד וכשמתחבר עם ישראל לארץ ישראל, טבע זה מגביר את יחודו ורגישותו, בשמרם את המצוות - מתקיימים הם עליה, ואם לאו ח"ו - ותבואו ותטמאו את ארצי - ותקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה.

התורה כוללת בספר דברים ככלל ובפרשת דברים בפרט את חטאי העבר לכל יכשלו בהם, הלא לעין כל נראתה הנהגת ה' עם עמו בהיותם במדבר - מקיפם בעוני כבוד, מאכילם מן, מגיז להם שלו, מלבישם ומנעילם, מוליכם בארץ ציה - הנהגה ניסית לגמרי, ואף במלחמותיהם כן הוא, מצב של "לא ככל העמים בית ישראל", אולם כל זאת כאשר מקיימים תורה ומצוה, אבל ברגע שחלילה מרפים הינם מאמונתם וקיום תומ"צ, מיד - ויבוא עמלק, קברות התאוה, ויכוס עד חרמה וכד'. שבעתיים תורגש הנהגה זו כבואם לארץ, הגם שההנהגה משתנית להנהגה "טבעית" ככיכול, אולם היסוד של "לא ככל העמים בית ישראל" נשאר איתן ועומד לטוב או ח"ו למוטב. ולקח זה על עמ"י לשנן ולהביין ערכ כניסתם לאר"י.

בימיו, כאילו נחרב בימיו. וראה בילקוט שמעוני (תהילים תתפ"ו) האומרים ערו ערו עד היסוד בה, ללמדך שכל דור שלא נבנה בימיו כאילו החריכו לפי שלא עשו תשובה.

וטעם הדבר פשוט, חורבן ביהמ"ק איננו רק החורבן בפועל, אלא ההעדר והעדר זה קיים בכל דור שלא נבנה ביהמ"ק בימיו. וכך אנו מתפללים "ומפני חטאנו גלינו מארצנו", החטא הוא שלנו, מכיון שהעדר בנין ביהמ"ק מוכיח שאין אנו עדיין זכאים לקיומו, אי הבנין שוה לחורבן - בההעדר. ומפני החטא שלנו, ולא של אבותינו, גלינו מארצנו, אנו עדיין במצב של גלות גשמית ורוחנית. וכך מבואר בהקדמת הרמב"ן לפ' שמות "הגלות אינו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו וכו' וכשבאו להר סיני ועשו המשכן ושם הקב"ה והשרה שכינתו ביניהם אז שבו אל מעלת אבתם שהיה סוד אלוה-ה עלי אהליהם והם הם המרכבה ואז נחשבו גאולים". הגאולה תלויה במצבם הרוחני ולא במיקומם הפיזי באר"י בלבד, ופשוט. [וראה במאמר יג].

כלומר אר"י ניתנה להם מראש כתנאי שם 'בחוקותי תלכו' [ורומז גם לעמל התורה כמ"ש רש"י שם], וכ"כ הרמב"ן במס' שבת (פט.) דאע"פ שהיה להם מודעה [טענת אונס] על עצם קבלת התורה, דכפה עליהם הר כגיגית, מ"מ לא נתן להם את הארץ אלא על מנת שיקיימו את התורה, כמו שמפורש בתורה בכמה פרשיות, וכתוב (תהלים קה, מד) ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו - בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו. ועל זה לא עיכבו בדבר. ולכן כשעברו על התורה עמד והיגלם מן הארץ ומסרו מודעה ע"ז (יחזקאל כ, לב) והעולה על רחם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים וכו'. וראה בקינה ט' לתשעה באב "בחללם

ונבאר ע"פ הפס' בירמיה (ג, יא) "ויאמר ה' אלי צדקה נפשה משכה ישראל מבוגדה יהודה, ופירש"י "ישראל, נקתה ופטרה עצמה מן הדין שלא היה לה ממי ללמוד. ואילו יהודה קשה ממשוכה ישראל שהם ראשונים ולא ראו פורענות ללמוד ממנו ולשוב קרויין משוכה, יהודה שראו שגלו אלו ולא לקחו מוסר קרויין בוגדה". וז"ב דברי הרמב"ן "ולא יהיו כאבותם דור סורר ומורה".

נמצא שבכך שמשה רבינו מפרט את מצוות התורה, שבזכות קיומם מובטח להם שיירשו את הארץ ויבורכו בה, כלשון הרמב"ן בדברים (ח, א) "בעשיית כלן תחיון ורבייתם בפרי בטן ופרי בהמה ופרי האדמה". ועוד כתב (ח, ב) "וזכרת את כל הדרך יאמר כי תוכל לדעת כי יש בעשיית המצוות טובה שלימה ולא יהיה צדיק נעזב ומבקש לחם, כי השם פרנס אותך במדבר כמעשה נס גדול בעבור לכתך אחר מצותיו". אמנם עדיין יאמרו כי בהמנעם מן המצוות לא תמנע מהם הטובה, אבל לא תבוא עליהם רעה, ולכן ממשיך "הוכיח אותם בעונות אשר גרמו להם רעה". [אמנם גם מידת רחמים יש כאן, כמ"ש הרמב"ן "ולחזק ליבם בהודיעו אותם כי במידת רחמים יתנהג עמהם לעולם"].

כתב הרמב"ם בהל' תענית - "יש ימים שכל ישראל מתענים בהם, מפני הצרות שאירעו בהם, כדי לעורר הלבבות לפתוח דרכי התשובה ויהיה זה זכר למעשינו הרעים ומעשי אבותינו עד שגרם להם ולנו אותם הצרות". ומדויק בלשונו "עד שגרם להם ולנו אותם הצרות", אנו עדיין בצרה, בגלות ולענין זה אינה משנה הישיבה בפועל באר"י. ואיתא בגמ' - כל דור שלא נבנה ביהמ"ק

ודברים נפלאים בענין זה כתב הרשב"ם (דברים יא, י) צריכים אתם לשמור את מצוות ה' אליכם כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות ורעה מכל הארצות ללא שומרים. [וראה בקובץ מאמרים לג"ר אלחנן וסרמן עמ' קנו, קסד בנדמ"ח].

תנאי אשר חוזי המליכו, ונס אם כחוקותי תלכו. למה תריכו אלי כלכם, חזקו עלי דבריכם, מידכם היתה זאת לכם". מעת כניסתם לארץ הוזהרו על כך שקיומם בארץ תלוי אך ורק בשמירת המצוות. (וע"ע רמב"ן דברים יא, י-יג). וראה במאמר א.

כשבת שלפני תשעה באב קוראים תמיד בפרשת דברים, ויש להתכונן ולהבין מהו ענינה של סמיכות זו. ואמנם התכוננות בפרשה תסייע לנו להבנת הדברים.

המדרש (ורש"י מביאו וע' רמב"ן) מסביר "דברים" הוא לשון תוכחה, באותו מעמד משה רבינו עמד והוכיחם, וכדבריו כאן (שבוע לפני פטירתו) ישנה צוואה לדורו ולדורות. מפני כבודן לא מזכיר משה רבינו בפירוש את חטאייהם, אבל מתוך רשימת המקומות המרובה ברור שמסתתר מאחריהם צופן שאותו "מפענח" ומגלה לנו המדרש, וז"ל: במדבר - בשביל שהכעיסו במדבר (על כל מה שהיו עושים במדבר), שהיו נוטלים בניהם ובנותיהם הקטנים וזורקים לחיקו של משה ואומרים לו מה פרנסה נתת להם. בערבה - שחטאו כשיטיים, כבעל פעור. מול סוף - שהמרו בים סוף, המכלי אין קברים. בין פארן - המרגלים, וכין תפל - שתפלו על המן שהוא לבן, וחצרות - מחלוקת קרח או שלא למדו ממרים, ודי זהב - העגל.

פירוט החטאים אינו לשם תזכורת בעלמא, אלא לשם תוכחה. תוכחה, מטרתה - העמדת הזולת על טעותו, לא לשם קינטור וניצוח, אלא לשם לימוד לקח, ודוקא ע"י העלאת מאורעות מן העבר - הלקח ילמד וישונן טוב יותר. זוהי דרכו של האדם אם יוכיחוהו באופן כללי שלא יעשה מעשה פלוני, יאמר שאין מה לחשוש ולא יכשל

בכך, אולם אם מראים לו באצבע הנה כאן נכשלת וכאן מעדת, אזי אף העקשן הגדול ביותר ירים ידים ויוכח בטעותו (וכן מתבאר מדברי רש"י ריש פר' אחרי מות).
והנה לאחר שנא' בפס' "הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר", ואנו מצפים לקרוא כיצד משה מבאר לישראל את התורה, ומיד נכתב על כך שיכלו להכנס לא"י מיד, ולפתע ישנה פרשיה על מינוי השופטים - "לא אוכל לבדי שאת אתכם", ולכאורה מה זה ענין וקשר לתוכחה הכללית, ובפרט ההמשך "לא תכירו פנים במשפט" אלו ציונים מסוימים לשופטים, ואילו הפסוקים שלפני ואחרי כן מדברים בענין הכניסה לארץ. אמנם פרשת המרגלים שמופיעה לאחר מכן מוכנת שייכותה לענין התוכחה שהרי היא מודיעה על חטאם שלכן נשאר ארבעים שנה במדבר, אולם זה גופא צ"ב, מדוע הפרידו בינה לבין שאר חטאייהם, בינה לבין הפסוקים ששייכת אליהם "אחד עשר יום מחורב" (בזמן זה יכלו להגיע לארץ). וכן צריך להבין מה הביאור הגדול שביאר משה את התורה בפסוקים אלו (שהרי אליהם מתייחסת המילה "לאמר").

ולפי האמור מובן מדוע מקומה של פרשת מינוי הדיינים הוא בין התוכחות, מינוי הדיינים שבא בעקבות "טרחכם ומשאכם וריבכם" - הלא זהו השורש להתנהגות אותה יש להרחיק, התנהגות של ראיית טובתו העצמית בלבד, ומטרת התוכחה היא כפי שנתבאר - למידת לקח. ולכן הצו הבא

תוצאה של שנאת חינם, שלא חסרון ב"שמוע בין אחיכם", חוסר התחשבות בזולת, חוסר התבוננות וכן מזכירים בהפטרה האם נחוך לזולת דבר כלשהו וכפרט כשהדבר מתנגש ברצונותיך, וממילא אין שייך להגיע ל"ושפטתם צדק".

ומעתה ברור לנו איזו "תורה" הואיל משה לכאר, תורת ההתנהגות כבואם לארץ, התורה הגדולה של "לא ככל העמים בית ישראל", שמצבם ככל תחומי החיים וכפרט באר"י נקבע אך ורק לפני מצבם בקיום תורה ומצוות, ובנוסף לזה, הרגיש וקונן משה איכה על השורש שכבר במדבר היו נגועים בו, השרש של "טרחכם משאכם וריבכם" והסכנה הצפויה באם ח"ו לא יטפלו כראוי בשרש זה, להגיע לקינה של איכה ישיבה בדר.

"כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה" - בתוך האבילות עצמה ישנו את לימוד הלקח, בעטים של אלו מעשים נגרמה אבילות זו, וכשלומדים ומשננים את המוטל עלינו - וכך אמנם נתנהג - נזכה ונראה בשמחתה - בהשבת הרוחניות הנובעת מן ביהמ"ק על מכונה, וכהבטחה "ואשיבה שפטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה" וזאת ע"י - "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה". כב"א.

בעקבותיה - "שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק", "לא תכירו פנים במשפט כקטן כגדול תשמעון", "לא תגורו מפני איש". שמיעה - פירושה להטות אוזן לדברי הזולת, להאזין, להתחשב בזולת, אמנם דרישה זו היא כלפי הדיינים אולם כאר"א מישראל הוא הדיין ביחסיו עם זולתו, הוא הפוסק כיצד להתנהג במקרה פלוני, ועליו מוטלת פעולת ה"שמיעה", לשמוע ולהתייחס לדברי השני וזאת ללא מורא, ללא משוא פנים - כקטן כגדול, ורק אז יוכל האדם עצמו לשפוט בצדק את מעשי זולתו.

מעתה נבין את מש"כ בהפטרת חזון, "למה לי רוב זבחיכם", "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי", אמנם כן, תפלה, קרבנות ולימוד, חשובים הם ביותר אולם אין זו המטרה, לא המדרש עיקר אלא המעשה, מי שחכמתו מרובה ממעשיו אזי חלילה באה הרוח ועוקרתו והופכתו על פניו, אי קיום מקצת ממצוות התורה גורם אף לשינוי ביחס הכורא לאותם מצוות שכן מקיימים - "גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלכאו". ישעיה הנביא לא מסתפק בתוכחה גרידא אלא מראה באצבע על הפעולות הנחוצות - "רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם וגו' למדו היטב דרשו משפט אשרו חמץ שפטו יתום ריבו אלמנה". החטאים שבהם פונה הנביא אל העם בדרישה לחיקון, הינם

מאמר יא

מצות ישיבת ארץ ישראל

כתב הרמב"ן בפרשת מסעי (לג, נג): "הורשתם את הארץ וישבתם בה - על דעתי זו מ"ע היא, יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה', ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתיישב שם יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה באר"י שאסור לצאת ממנה וכו' בכאן נצטוינו כמצוה זו כי הכתוב הזה הוא מצוה עשה".

וכפל הרמב"ן דבריו (השמות לסה"מ מ"ע ד') "נצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה והוא אמרו להם והורשתם את הארץ וגו' וכן אחרי הכריתנו עמים אם רצו שבטינו לעזבה ולכבוש להם ארץ שנער או ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים שנצטוינו בכבושה וישיבתה וכו'. ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת אר"י עד שאמרו כל היוצא ממנה ודר בחו"ל יהיה בענין כעובד ע"ז וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל הוא מ"ע שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה, א"כ היא מ"ע לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בומן הגלות וכו' ואמרו ישיבת אר"י שקולה כנגד כל המצוות".

אמנם מדבריו בסה"מ "וכן אחרי הכריתנו עמים אם רצו לעזבה ולכבוש להם ארץ שנער או ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים שנצטוינו בכבושה וישיבתה", מוכח להדיא דמיירי ביציאה מן הארץ, וכפשטות אינו מדיני הכיבוש שהרי לא הזכיר את הספרי סמוך לפטרין, ואם כן ס"ל כמבואר בפאת השלחן (סימן א') דמדרייק ברמב"ם פ"ט מהל' מלכים ה"ט אסור לצאת מאר"י לחו"ל לעולם, ובהל' י"ב לעולם ידור אדם באר"י אפילו בעיר שרוכה עכו"ם ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרוכה ישראל שכל היוצא מאר"י לחו"ל כאילו עובד ע"ז. ומלשון הגמ' כשם שאסור לצאת מא"י לכל כן אסור לצאת מבבל לשאר הארצות שנא' כבלה יובאו, מכל הני מוכח שהאיסור הוא רק ביציאה מא"י לחו"ל ולא בעצם הדירה

ויל"ע בדבריו האם כוונתו דאם ילכו לכבוש את אשור ולהתיישב שם יעברו על מצות ד' היינו באופן שכוכש את אשור לפני א"י וכדברי תוס' (גיטין ז.) בשם הספרי סמוך לפלטרין שלך לא כבשת וכו' (והוא מדיני הכיבוש), או שכוונתו כאשר מתיישבים באשור (ולא מצד עצם הכיבוש) עוברים על מצות ה', והנפקא מינה דלפי צד זה אינו עובר דוקא ביציאה מא"י לחו"ל (וכמו שמשכיר פאה"ש סי' א' סק"ד בדעת הרמב"ם) אלא בעצם הישיבה בחו"ל עובר על מ"ע, ודוחק לומר דאף לצד שאינו מדיני הכיבוש, מ"מ ס"ל דהאיסור הוא רק כאשר יצאים מאר"י ומתיישבים באשור (דנימא דהאיסור הוא רק ביציאה), שהרי כאן מרע"ה מצוה אותם לפני כניסתם לארץ שלא ילכו ויתיישבו באשור אלא יתיישבו בארץ.

ובשו"ת אג"מ (אה"ע קב) כתב "הנה רוב הפוסקים סברי דהוא מצוה (בוה"ז לדור בא"י) אבל פשוט שאין זה בוה"ז מצוה חיובית בגוף דא"כ היה ממילא נמצא שאסור לדור בחו"ל משום שעובר על עשה כמו מי שילבש בגד של ד' כנפות בלא ציצית שיש איסור ללבוש כדי שלא יעבור על עשה בציצית, ולא הוזכר איסור אלא על הדר בא"י שאסור לצאת ע"מ לשכון בחו"ל וג"כ הוא ודאי אינו איסור לאו ואם היה איסור גם לאנשי חו"ל היה לרמב"ם לומר סתם אסור לשכון בחו"ל אא"כ חזק הרעב בארץ, משמע דרך ליושבי א"י יש איסור שאסרו חכמים אבל מצד העשה אינה חיובית אלא כשדר שם מקיים מצוה".

וצריך בירור בדבריו דהגם שאין זה כלובש בגד בעל ד' כנפות ללא ציצית אולם מדוע ביוצא מא"י עובר באיסור, הלא זה לכאורה כפושט ציצית שלא ביטל שום מ"ע. ועוד אף שאין מצוה חיובית על הגוף לדור בא"י, אולם מדוע שלא יתחייב כא"י להכניס א"ע להכנס למצות א"י, וכפי שכתב השו"ע בסי' כד "נכון להיות זהיר ללבוש ט"ק כל היום וכבר נהגו כל ישראל לקנות בגד ד' כנפות כדי להתחייב כמ"ע דציצית", וא"כ מדוע לא נימא כה"ג לענין אר"י שכל אחד יכניס א"ע לכלל החיוב. [וראה עוד במאמר ג' בשם השל"ה].

ב. והנה לשון הספרי ישיבת א"י שקולה כל המצות שבתורה, ולשון זו ננקטה אף כמצוות ציצית שאף היא מצוה קיומית דאין חיוב ללבוש בגד ד' כנפות ורק הלובש בגד ד' כנפות מתחייב בציצית (ובענין העונש בזמן סכנה נתבאר במק"א). ולפי"ז צ"ע דאם הדין שהיוצא מא"י לחו"ל כאילו עובד ע"ז נובע מהמ"ע שמקיים בישיבתו בארץ וכעת

בחו"ל, ולפי"ז מוכן שהדין של "בבלה יובאו" אינו סותר לאיסור דירה בחו"ל דזה לא נאסר רק שלא לצאת מא"י (וכן דייק ברמב"ן בסה"מ כל היוצא ממנה ודר בחו"ל כאילו עע"ז) עכת"ד. וכה"ג כתב בהפלאה קר"א לכתובות דאסור לצאת מא"י לבבל למי שנולד בא"י כדי לא להניח קדושת הארץ ומאידך הנולד בבבל אין לו לעלות לא"י כדי לא להניח קדושת התורה וקדושת השכינה שיש שם. ועיי"ש באות כ"ב שהארץ להוכיח שאף לרמב"ם ישנה מצוה מדרכנן בישוב הארץ וזה שמנה את מעלות ישיבת א"י ודיני כפיה לעלות ועבר שברח וכה"ג.

ונראה מדבריהם דישוב א"י הוא מצוה קיומית כלומר רק הבא לא"י מקיים מצוה זו, ואין זו מ"ע חיובית שחייבים לעלות לא"י ולקיימה, דאם היתה זו מצוה חיובית כלומר שכאו"א חייב לגור בא"י, מדוע אין איסור בעצם הדירה בחו"ל הלא בכל רגע היושב בחו"ל מבטל מ"ע דישוב א"י, א"ו כנ"ל היושב בא"י אמנם מקיים מ"ע אולם אין חיוב דירה בא"י, ויותר מכך, דאפילו היכאילו עובד ע"ז אינו קיים על היושב בחו"ל אלא על היוצא מא"י לחו"ל [וראה מאמר ח].

אלא אם נאמר כך בדעת הרמב"ן, א"כ מ"ט כתב שיעברו על מצות ד' כאשר ילכו ללבוש את אשור, וכי איזה איסור יש בישיבה שם אם ישיבת אר"י היא מצוה קיומית. וצ"ל כנ"ל דכוונתו לאחר שכבשו את הארץ אילו יעלה על דעתם ללכת וללבוש, כהמשך למש"כ קודם ולא ימאסו בנחלת ד' - ואז יעברו על מצות ד' - ביציאה. [ויל"ע בכיבוש יחיד, האם בכך הארץ הנכבשת מקבלת גם את קדושת אר"י ואת השגחת השי"ת הישירה. וכן כיצד הולכים וכובשים הרי ע"כ הם יוצאים מאר"י].

ביטלה, והרי אין זו מצוה חיובית וממה מפקיע עצמו וכי הפושט ציצית מבטל מ"ע.

ונראה לכאר ע"פ דברי השו"ע (הל' ציצית סימן כד) "נכון להיות כל אחד להיות זהיר ללבוש ט"ק כל היום כדי שיזכור המצוה בכל רגעיו", וטעם הדבר ע"פ דברי הטור "כי עיקר מצותה על זכירת המצוות ובכל שעה ובכל רגע צריך דוגמא לכך כאדם המזהיר לחבירו על ענין אחד שקושר קשר באזרו כדי שיזכרנו". ועוד כתב השו"ע (סימן ח') "ואילו היה להם דורון ממלך ב"ו שחקוק עליו שם המלך כמה היו מתקשטין בו לפני האנשים תמיד וק"ו בציצית שמרמז על שם ממ"ה הקב"ה כמה מתכבד האדם הנושא שמו עליו". ונלע"ד דכן הוא בא"י שהיא נחלת ד' מיוחדת לשמו ולא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו כמ"ש הרמב"ן בפר' אחרי מות, ועוד כתב ועיקר קיום כל המצוות ליושבים בארץ ד' ומתוך זה נובעים כל מעלותיה וקדושתה.

נמצא דאמנם על עצם המ"ע של ישוב הארץ לא עובר אף ביציאתו ממנה דזו מצוה קיומית, אבל כיון שעל ידי הדירה ככל רגע בא"י אנו באים לאמונה שלימה בהש"ת שבא"י השגחתו פרטית ומושפעת ישירות ע"י קיום המצוות ולימוד התורה וניכרת לעין כל, ומוכן מה ששקולה ישיבתה כנגד כל המצוות כענין הציצית, וממילא היוצא מא"י כביכול מגלה בדעתו שאינו מעונין בהשגחה מיוחדת זו של הקב"ה אחרי שכבר היה תחתיה ועובר לשליטת קצין ומושל וזה הכאילו ע"ז דוק בגלל עצם היציאה (ואינו דומה לפשיטת ציצית שרק

מזכירה והיא אות מהמלך אולם אר"י מעלתה בפנ"ע וכנ"ל), אולם הדר בחו"ל אמנם אינו תחת השגחת ד' המיוחדת, ומכל מקום, לא גילה בדעתו שלא רוצה בה, ויל"ע אף שלא עובר בחו"ל ואין כאילו ע"ז דלא גילה בדעתו שאינו מעונין בהשגחה המיוחדת וכנ"ל, אולם מדוע לא יתחייב לכוא לא"י להכנס תחת השגחה זו.

ועיין ברש"י (גיטין עו:) בני מדינת הים שהיו הולכים ללמוד תורה באר"י כשחוזרים לבתיהם היו חבריהם בני אר"י מלווים אותם עד עכו ושם נפטרים מהם, דאסור לבני א"י לצאת לחו"ל, ותמהו בלשונו והרי לכולם אסור לצאת מן הארץ, ולפי הנ"ל מובן דרך לבני א"י האיסור ואילו בני חו"ל שבאו ללמוד יכולים לחזור. אלא שעדיין יל"ע מהו הגדר ואמאי לא נימא דמעט כואם לאר"י, נאסרו ביציאה.

ג. הרמב"ן בפרשת מסעי ובסה"מ כותב ד"והורשתם את הארץ וישבתם בה" - הוא מ"ע שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה", [ובהקשר לזה הביא את דברי חז"ל שהפליגו במצות הישיבה באר"י ומעלותיה, ויל"ע אם כוונתו שמעלות אלו הם ממעלת אר"י התלויה במ"ע לשבת בא"י, או דכוונתו שהישוב באר"י מתקיימים בו מעלות אלו אבל אינם תלויים בקיום המצוה. וראה לעיל סוף מאמר ח].

והנה מדכריו נראה שזו מ"ע כפנ"ע ואינה רק 'הכשר' מצוה לקיום מצוות התלויות בארץ, אמנם יעוין כחידושי מהרד"ם מיזיליש מסתמך על הגמ' בסוטה (יד.) שדרשו עה"פ "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה", דרש ר' שמלאי מפני מה

עתו), א"ל דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה מי יימר דקא דכינא לה. ומשמע קצת דאף שהיה במקום של משה ואהרן עדין אינו אר"י [הגם שאפשר לומר דעבה"י היא מכלל אר"י, אלא דמכל מקום קדושת אר"י גדולה מקדושת עבר הירדן, וכ"כ האוה"ח (הר"ד לקמן), אולם מלשון הגמ' סליק לאר"י מבואר דאינו אר"י, ועיי'].

ב.

ונראה לכאר, ע"פ מה שהאריכו האחרונים בענין קדושת עבר-הירדן האם היא מאר"י, דהנה איתא במנחות (פג:): העומר ושתי הלחם אינם באים אלא מן החדש ומן הארץ, כל הארצות היו כשרות, ופרש"י כל הארצות שבאר"י כגון יהודה ועבר הירדן ובגליל, והרע"א ציין לסנהדרין (יא:): רש"י ד"ה על שתיים ומביאים עומר מעבר הירדן או מגליל. הרי דלדעת רש"י, עבר הירדן נקרא בשם אר"י [לכה"פ לענין הבאת העומר]. וכן מבואר במשנה בכתובות ובשביעית פ"ט לענין ג' ארצות.

אלא דיל"ע מהא דכתב הרמב"ם (בכורים ב, א) "מביאים בכורים מדבריהם מערי סיחון ועוג ומסוריא, אבל עמון ומואב ומצרים וכו' אע"פ שהן חייבים בתרומה ומעשרות מדבריהם אין מביאים מהם בכורים", הרי דחלוק דין ערי סיחון ועוג [עבר הירדן] מעמון ומואב, וכ"כ בהל' שמיטה ויוכל (ד, כח) עמון ומואב אע"פ שהן חייבים במעשרות מדבריהם אין שביעית נוהגת בהם, עבר הירדן שביעית נוהגת בו מדבריהם, ותמה המהר"י קורקוס והלא עבה"י היא ארץ שכבש מרע"ה מסיחון ועוג, ועמון ומואב ג"כ אמרו שנטהרו בסיחון ומ"ט הם מחו"ל, ותרצו התוס' כיבמות (טז.) דמירי בשאר ארץ עמון ומואב שלא כבשו סיחון ולא נתקדשו כלל בקדושת אר"י ע"ש,

נתאוה משה להיכנס לארץ וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך, אלא כך אמר משה הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי. ומבואר מהכא שמשה רבינו לא ביקש להכנס לאר"י לשם קיום מצוות ישוב אר"י עצמה אלא לשם קיום מצוות התלויות בארץ, ומשמע ששיבת אר"י אינה מצוה בפנ"ע אלא היא רק הכנה למען נוכל לקיים שם מצוות התלויות בארץ. כן תמה בח"י מהרד"ם. ולכאו' אפש"ל בפשטות בלשון הגמ' שאף ישיבת א"י עצמה כלולה היא מהמצוות שנצטוו, ואף לה נתאוה משה. ובספר חמדת ישראל (נר מצוה, ג') כתב דאין ראיה מן הגמ' דדוקא למשה שהיה לוי ואין לו נחלה אין זו מצוה בפנ"ע. וע"ע בדברי צפנת פענח (הר"ד בס' הזכרון לגר"י הוטנר).

ובמשך חכמה ר"פ ראה כתב דמצוות ישיבת א"י מתקיימת אף בעבה"י, דאל"כ בני גד ובני ראובן לא יקיימו מצוה זו והלא להם נאמר על האמורי והורשתם אותם את הארץ וישבתם בה, ולכן הקשתה הגמ' מפני מה היה משה מבקש ליכנס לארץ כל זמן שלא היה כיבוש וחילוק בכך קיימו ישיבת אר"י, (יל"ע ממ"נ אם לא קיימו בכך לאתר כיבוש וחילוק לא קיימו בכך ישיבה, ולפ"ז צ"ל שהפס' והורשתם לבני גד בארץ האמורי מיירי לפני הכיבוש).

ויעוין בסוף מס' כתובות דהסוגיא איירי בשבחה של אר"י ומעלתה, ומביאה מעשה (דף קיב.) ר' זירא כי הוה סליק לא"י לא הוה משכח מברא (מעבורת) נקט כמצרא ועבר (רש"י, יש מקום שאין גשר ומשליכין עץ משפה לשפה ואינו רחב לילך עליו כי אם אוחז בידיו כחבל המתוח מעליו), א"ל ההוא צדוקי עמא פזיזא דקדמיתו פומיכו לאודניכו (עדיין אתם ככהילוחכם לעשות דבר בלא

שמצות ישוב אר"י היא מצוה בפנ"ע שייכא אף בזה"ז דאיכא קדושת הארץ (אמנם איכא למימר דאף קדושה זו בטלה). ובוה מיתלי תלי נמי דין עבה"י, דאם ישיבת אר"י היא מצוה בפנ"ע, א"כ קיימת גם בעבה"י [לפי הכו"פ] ואם המצוה היא מפני מצוות התלויות בארץ, א"כ תלוני הדבר כאם יש חיוב מצוות אלו בעבה"י, ודין זה תלוי בדין כיבוש יחיד ועוד.

והנה לגבי תרו"מ איכא חיוב אף בעבה"י, [ועי"ש בספרים הנ"ל דנחלקו לענין עומר וביכורים ויתכן שאלו מיעוטים מסוימים], ויל"ע כיצד מתיישב דין זה עם הגמ' בסוטה (יד). אעברה נא ואראה, אמר משה הרכה מצוות נצטוו ישראל ואינם מתקיימים אלא בארץ, אכנס אני ויתקיימו כולם על ידי ומשמע דבעומדם בעה"י לא נצטוו במצוות התלויות בארץ, הרי דס"ל דאין עבה"י מאר"י. [ובדוחק אפש"ל דהקדושה נוצרה רק לאחר כיבוש כל הארץ].

ומכל זה נראה מבואר, דאדרבה, לפי הצד דישבת אר"י היא מצוה בפנ"ע, אין נוהג הדבר בעבה"י, דאין מצוה זו סתמית, אלא מחמת קדושת המקום [וע' היטב בשו"ת אבנ"ז יו"ד תנד אות כז, דביאר כעין זה], ומעתה י"ל דכיון שלענין הקדושה העצמית של הארץ - סובר התשכ"ץ (ג, קצח) דליכא בעה"י. ושם (ג, ר) לענין נבואה, קבורה, גלגול מחילות, הדר בא"י, אוירא דא"י, כל אלו תלויים בקדושת שכינה שאינה בעבה"י, אולם קדושת מצוות התלויות בארץ איכא גם בעבה"י, ולכן כופין לעלות לשם מחו"ל, אבל לא משם ליהודה.

[וביאור זה, דליכא בעבה"י מצות ישוב אר"י, הנובעת מקדושתה, [ורק אי נימא דאינה מצוה בפנ"ע, אלא בכדי לקיים מצוות התלויות בארץ], נראה דהמשך חכמה (ר"פ ראה) פליג על כך, דע"ש שהקשה על

ובזה מיושב גם אמאי חילק הרמב"ם דין עמון ומואב [שאינ חיוב מדבריהם] מדין עבה"י. וע"ע בבית הלוי ח"ב (סי' ג) וחזו"א שביעית (ג, כה) ומשנת יוסף ח"ב (עמ' קכט). וחזינן שאין קדושת עבה"י שווה לגמרי לקדושת הארץ, הגם שנקראת בשם אר"י כדאיתא בהל' תמידין ומוספין (ז, ב) מביאים אותו [העומר] מכל מקום באר"י. וי"ל דהיא הלכה מהלכות "בכורים ועומר" להביא מן הקרוב לירושלים.

ואמנם יעוין כנדרים (כב:) קא תמה ריו"ח הלא ונתן לך שם רגז נא' בכבל (היינו תוצה לארץ) וא"ל עולא ההוא שעתא לא עברינן ירדנא, ובר"ן פי', ועבר הירדן לא נתקדש להבאת העומר ולמקצת קדושות. נמצא דהגדר הוא דאמנם שם אר"י עליו, אלא ד"למקצת קדושות" לא נתקדש, [וראיה ניצחת מלשון הרמב"ם בהל' רוצח (ח, א) "אין ערי מקלט נוהגות אלא באר"י ושש ערים היו שלש הבדיל משה בעבר הירדן ושלש הבדיל יהושע בארץ כנען"]. ומשמע שאר"י כוללת את עבה"י ואת ארץ כנען. אמנם ע"ש במפרש "ולאו מתחום אר"י הוא".

ומתבאר מדברי האחרונים [ראה באריכות בס' אוצר-הספרי להגר"מ זמבא, ובפירושו אמבואה דספרי (על הספרי זוטא פרשת נשא דאר"י קדושה מעבר הירדן לקדושת שכינה). ובסדרי-טהרות כלים (דף מ') ובברכ"י סימן תפט. וע"ע בס' המפתח בהל' ביה"ב (ז, יב) ובס' נחלת שמעון ע"ס יהושע סי' נד, ושם ברש"י כב, יט]. דאיכא באר"י ב' קדושות, קדושה לענין מצוות התלויות בארץ וקדושה עצמית, ואם נימא דמצות ישיבת הארץ היא בכדי לקיים מצוות התלויות בה (ומעין הכשר מצוה) א"כ בזה"ז שקדושה שניה בטלה ליכא מצוה, וכדעת ר"ח כהן בתוס' כתובות (דף קי:), ואם נימא

השכינה וכן נראה בכתוב שאמר 'אך אם טמאה ארץ אחוזתכם'. ועוד כתב הרמב"ן בפר' בהר (כה, כד) "ואמר ובכל [ארץ אחוזתכם] שהשביעית תנהג בכל אחוזתינו גם בעבר הירדן ובכל מקום האחוזה, לא בארץ ה' אשר שם המקדש בלבד, חזונו דאיכא מעלה לאר"י הנקרא ארץ השם ומעלה זו נובעת ממקום המקדש ואינה קיימת בעבר הירדן".

אמנם בשיטת רש"י במדבר (לד, ב) זאת הארץ וגו' לפי שהרבה מצוות נוהגות בארץ ואין נוהגות בחו"ל, הוצרך לכתוב מצרני גבולי רוחותיה סביב, לומר לך מן הגבולים ולפנים המצוות נוהגות". הרי דליכא חיוב מצוות התלויות בארץ בעבה"י [וע"ש (לג, נא) "כי אתם עוברים את הירדן" הרי שדין והורשתם את יושבי הארץ נא' רק באר"י, והרמב"ן שם פס' נג ובסה"מ לומר מכאן מצוות ישוב אר"י, וא"כ משמע דמצוה זו מתייחסת רק ל"כי אתם עוברים את הירדן"].

ועוד כתב רש"י במדבר (כו, יב) כיון שנכנס משה לנחלת בני גד ובני ראובן, שמח ואמר כמדומה שהותר נדרי [אמנם ע"ש משל למלך שגזר על עבדו שלא יכנס לפטרין שלו, נכנס לשער והוא אחריו, לחצר והוא אחריו, לטרקלין והוא אחריו, כיון שבא להיכנס לקיטון אמר לו בני מכאן ואילך אתה אסור להיכנס", הרי שהוא פנימי יותר משער אבל עדיין אינו 'קיטון' כלומר החדר הפנימי. ומה דכתיב במדבר (לה, י) כי אתם עוברים את הירדן, י"ל כמש"כ רש"י שם (פס' יג) דהשלש שבעבה"י לא היו קולטות עד שנבחרו שלש שבאר"י.

הגמ' בסוטה, אמאי לא אמר מפני ישיבת אר"י שהיא עצמה מצוה (ומכאן רצו להוכיח נגד הרמב"ן שאין הישיבה מ"ע), ותירץ - דזה ודאי אין לומר שבני גד ובני ראובן לא קיימו מצוות ישיבת אר"י [שהרי גם אחר שנכנס לשם, נתאוה משה להיכנס לאר"י], אלא קיימו גם בארץ סיחון ועוג מצוה זו שזהו האמורי שעליו אמר והורשתם את הארץ וישבתם בה [ומכאן יליף הרמב"ן דהיא מ"ע], ולכן הק' בגמ' מדוע היה משה מבקש ליכנס לארץ, הרי בודאי כל זמן שלא היה כבוש וחילוק היו מקיימים כזה ישיבת אר"י, ותי' רק מפני מצוות התלויות בארץ. (משמע מדבריו שרק מצוות ישיבת א"י אפשר לקיים בעבה"י ולא מצוות התלויות בארץ, וכן משמע שדוקא לפני כיבוש וחילוק קיימו בכך מצוות ישוב באר"י, ויל"ע ממש"כ לפני כן שב"ג וב"ר קיימו מצוות ישיבת הארץ, והלא הם הגיעו למקומם רק לאחר כיבוש וחילוק, ואז נאמר להם על האמורי ויהורשתם אותם את הארץ וישבתם בה, וצ"ע). ומבואר דס"ל להיפך, דרק ישוב א"י אפשר לקיים בעבה"י ולא מצוות התלויות בארץ].

ומפורשים הדברים דליכא קדושת אר"י בעבר הירדן, כרמב"ן (במדבר כא, כא) משה היה יודע כי ישראל עתה לא יכבשו כל עשרה עממים, והיה חפץ כי יהיה כל כבושם מעבר לירדן הלאה שיהיה מושבם יחד ושהיא הארץ הטובה אשר היא זבת חלב ודבש, הלא תראה שאם לא ביקשוהו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם אדם אלא שתהא לחרבה, וכן שנוי בספרי לתת לך פרט לעבר הירדן שנטלת מעצמך, ועוד אמרו רבותינו (במדב"ר ז, ח) בעשר קדושות שאין עבר הירדן ראוי לבית המקדש ולשכון

וכן מכואר באוה"ח (במדבר לב, ז) ארץ סיחון ועוג אינה בכלל ארץ שנתן ה' לאברהם וכדאיתא בספרי (פסקא רצט) לתת לך פרט לעבר הירדן שנטלת מעצמך וכו' מן הסתם אינם חולקים (בספרי) בעיקר הדבר אם ארץ סיחון ועוג היא בכלל מה שנתן ה' לאברהם אם לאו, גם מצינו שאמרו רבותינו ז"ל (במדכ"ר ז, ח) בעשר קדושות שאין עבה"י ראוי לביהמ"ק ולשכון השכינה, וכן אמר הכתוב (יהושע כב, יט) אם טמאה ארץ אחוזתכם, הא למדת שיש הפרש בין ארץ סיחון ועוג לאר"י, ואפשר כי מטעם זה לא היה בדעת משה לחלקה לשבטים והיה חפץ כי יהיו כל ישראל בארץ אשר נתן ה' להם להיותה יותר קדושה". [וכוזה יכואר מש"כ בדרשות הח"ס (הו"ד בסוף מאמר ג) איתא דהרעש בצפת היה על שכאותם זמנים כיבדו את צפת יותר מירושלים]. וכפל דבריו (דברים א, ח. ב, כ) "ארץ סיחון ועוג לא היתה בכלל השבועה לאברהם אבינו", וכ"כ (ג, יג) וכ"כ הספורנו במדבר (לד, ב) ארץ סיחון ועוג אין בה קדושת אר"י ולא היתה ראויה לגורל אשר ענינו ברוה"ק. והנה מהרמב"ן הנ"ל משמע שארץ סיחון ועוג היתה בכלל עשרה עמים אך לא הגיע זמנה להכבש. וראה רש"י עה"פ עלה הר העברים הזה, ספרי דברים (כו, ג) לתת לנו, פרט לעבה"י שנטלו מעצם. אלא דיל"ע היטב רש"י דברים (ג, יג) רמב"ן (כ, י) תזו"א שביעית (ג, ל).

ויל"ע בדברי האוה"ח מהא דעמון ומואב

טיהרו בסיחון וא"כ הם מעשרה עממים, וכדאיתא בחולין ס: וגיטין לח. וכרש"י (במדבר כא, כו) ושם ברמב"ן פס' טו, והאוה"ח עצמו נראה דרמז שהספרי פליג על הגמ'. אמנם נראה ביאור דבריו ע"פ מש"כ (דברים ג, יג) "הגם שנתן ה' שבעה עממין לאברהם (לכאר) צ"ל עשרה עממים שהרי שהרי עמון ומואב טיהרו בסיחון), לא כל הארצות שוות כענין זה שיהיו ראויים לדור בהם, והגם שנתן ה' אותם לאברהם תהיה לשלל עמה וגוף הארץ לשמה אך לא לדירה וכו'. הגם שנתנם לנו אך לא נתנם לדירה, ותמצא שנתן ג"כ עמון ומואב ואדום וכתוב והיתה אדום לשמה, וכמו כן היתה ראויה להיות ארץ סיחון ועוג".

ודעת הכו"פ פרק יא, דאין הפרש בקדושת מה שנכבש ע"י עולי בבל [ולא עולי מצרים]. רק לענין תרו"מ, וכ"ז הוא דלא כמ"ש תוס' גיטין ב. ועכו אע"ג דכבשוה עולי בבל כדאמר בסוף כתובות ר' אבא הוה מנשק כיפי דעכו, ובגיטין (עו:) למימרא דעכו לאו מאר"י והא כי מיפטרי רבנן כעכו הוה מיפטרי. אמנם ע' מהרי"ט (ח"א סי' מז) אף אם נודה לכו"פ לענין קבורה [נראה באריכות במאמר טז], מ"מ לענין כפיית עליה שאינה אלא בשביל מצוות התלויות בה אינו אלא בא"י המקודשת ומחויבת במצוות אלא דהמהרי"ט בח"ב יו"ד סי' כח, כתב דאין בכפיה בשביל המצות אלא בשביל מעלת קדושתה, ומצות ישיבתה, ודן כוזה הגרי"ז מינצברג בס' ישוב אר"י (סי' ב).

מאמר יב

נחלה מבוהלת

קדושת עבר הירדן - בני גד ובני ראובן

א.

קדושות, קדושה לענין מצוות התלויות בארץ וקדושה עצמית, ואם נימא דמצות ישיבת הארץ היא בכדי לקיים מצוות התלויות בה (ומעין הכשר מצוה) א"כ כזה"ז שקדושה שניה בטלה ליכא מצוה, וכדעת ר"ח כהן בתוס' כתובות (דף קי:), ואם נימא שמצות ישוב אר"י היא מצוה בפנ"ע שייכא אף כזה"ז דאיכא קדושת הארץ (אמנם איכא למימר דאף קדושה זו בטלה). ובזה מיתלי תלי נמי דין עבר הירדן, דאם ישיבת ארץ ישראל היא מצוה בפנני עצמה, אם כן, מצוה זו קיימת גם כעבה"י [לפי הכפתור ופרח] ואם המצוה היא מפני מצוות התלויות בארץ, א"כ תלוי הדבר אי נהגות מצוות אלו בעבר הירדן.

ונתבאר דמצות ישוב אר"י הנובעת מקדושת המקום ליכא כעבה"י וכמ"ש בשו"ת מהרי"ט, דמעלות אר"י, כמו נבואה, קבורה, הדר בא"י, אוירא דא"י, כל אלו תלויים בקדושת שכינה שאינה קיימת בעבה"י. והוא ביאור מ"ש רש"י (במדבר כז, יב) דעבה"י הוא טרקלין לעומת אר"י שהיא קיטון. ויוכן הדבר ע"פ מ"ש במדרש דהיחס בין הקב"ה וכנס"י הוא כביכול כמו יחס של בעל ואשה, א"כ הקיטון הוא מקום ההתייחדות ביניהם, והוא אר"י שאין שם שליטה לשרי מעלה אלא הוא 'חבל נחלתו', והוא בחינה של 'שקני מנשיקות פיהו', ודו"ק היטב.

יש להתבונן מדוע כאשר משה רבינו עונה לבני גד ובני ראובן, אינו מזכיר ואינו מוכיח אותם על כך שאינם מעונינים להכנס לאר"י. [אמנם משווה אותם למרגלים, אבל ההשוואה היא רק לגבי "ולמה תניאון את לב בני ישראל", על שימנעו בכך את העם מלהכנס לאר"י, ואינה טענה עליהם עצמם]. ועוד, הלא לבסוף מסכים איתם ונותן את נחלתם להם את עבר הירדן לנחלה, ואם אמנם, אין "עבר הירדן" מאר"י, מדוע מסכים שינחלו שם, ולא עוד אלא שמצרף אליהם את בני מנשה שלא הוזכרו קודם לכן שביקשו נחלה.

במדרש (במדכ"ד כב, ט) "לב חכם לימינו זה משה, ולב כסיל לשמאלו אלו בני ראובן ובני גד שעשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר שחיבכו את ממונן יותר מן הנפשות שהן אומרים למשה גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו א"ל משה שאינה כלום, אלא עשו את העיקר עיקר ותחילה בנו לכם ערים לטפכם ואח"כ וגדרות לצאנכם". ולכאור' מדוע משה אינו מוכיחם ישירות, אלא משנה את סדר הדברים בדבריו, ובכך רומז להם את התוכחה, ועוד, מה הקצף עליהם, שמא שגו בלשונם, ואף אם אמנם כיוונו לכך, עדיין יש להבין כיצד נאמר עליהם שחיבכו את הממונן יותר מן הנפשות.

ונראה לכאור' ע"פ מה שהאריכו האחרונים בענין קדושת עבר-הירדן האם היא מאר"י, ראה במאמר יא, דאיכא באר"י ב'

ב.

אחר כל האמור. מכואר היטב אמאי משה רבינו אינו יכול לטעון כנגד בני גד ובני ראובן שהם נמנעים מלכוא לאר"י ופוטרים את עצמם ממצוות התלויות בה, שהרי אלו מתקיימות אף בעה"י ואף מצות ישוב אר"י יכלו לומר שאינם מבטלים דסוברים שנובעת מחמת קיום המצוות וכנ"ל. ורק כלפי מה שמבטלים את עצמן מ"קדושת שכינה" מצא משה רבינו מקום להוכיחן בעקיפין לכל יענו לו.

ולכן משה רבינו אינו מוכיחם ישירות, שהרי יכלו להצטדק בתירוצים שונים, ולומר שאמרו זאת בלא כוונה וכד', אבל מ"ר יודע הכלל "הלשון קולמוס הלב", ולכן כנגד זה עונה להם במילים ספורות "בנו לכם ערים לטפכם וגדרות לצאנכם", השמיט את המלה "פה", והקדים את הטיף, ואמנם אינו אומר להם בואו לאר"י כדי שלטף ולכם תהיה את קדושת אר"י אבל בעצם התשובה מרומזת הטענה - לאן נעלמה חשיכות הטיף. ובני גד ובני ראובן אינם זקוקים לתוכחה ישירה, הם יודעים שכל מילה של משה רבינו - תורה שלמה היא, ובתשובתם הם כבר אומרים "טפנו נשינו ומקננו".

אמנם נראה, שעל נקודה זו בפנ"ע לא היה מוכיחן, אבל נתגלה קלונם במה שאמרו גדרות צאן נבנה למקנינו והקדימו עיקר לטפל, ובודאי שאין הטענה רק כלפי מה שהקדימו הצאן לטיף, דאם היה מוכיחם ע"ז יכלו לומר איננו מחשיבים את הממון מצד עצמו אלא שהוא מכשיר לעבודת ה' ואף הוא נזקק לקיום הטיף. אבל דו"ק שהוסיפו מילה נוספת "גדרות צאן נבנה למקנינו פה" וזה כהמשך לדבריהם שהם אנשי מקנה - ובודאי טענתם נכונה ואמנם כך פשוט וברור למי ראוי לתת ארץ מקנה, אם לא לאנשי מקנה (כמ"ש הרמב"ן לב, יט), אלא הם הקדימו את הזמן, שהרי משה רבינו יודע שהם אנשי מקנה ומה להם לקפוץ ולהודיע זאת. ולא עוד אלא שעבור הצאן - מותרים בקלות על הנפשות - היינו על הקדושה שתיתווסף להם באר"י אף שאין זו תוספת במצוות. וזה ביאור הטענה הקדימו טפל לעיקר, ודאי הממון נחוץ לטיף, אבל נחוץ לטיף בעיקר - קדושת אר"י, ואם לא לקחו זאת בחישוביהם נמצא שהממון הוא זה שעומד לנגד עיניהם והוא חשוב להם מן הטיף.

אבל משה רבינו אינו מסתפק בהכחטס, ומצווה אותם תנאי כפול וחוזר ומצוה - וכמו שהולכת התורה ומפרטת, ושוב מפקיד על קיום התנאי את אלעזר הכהן ויהושע בן נון. ומובא בספרים שהוסיף להם את בני מנשה שהיו מופלגים בתורה כמו שנא' מבני מכיר ירדו מחוקקים. וכל זה בכדי להוות שמירה כפולה ומכופלת לכל ישתבשו אצלם סדרי העדיפויות.

ג.

בספר יהושע פרק כב, בחוזרם לאחר שנות כיבוש וחלוקה שכנו מזבחה בעה"י ומייד נקהלו עליהם בני"ל למלחמה ללא דרישה וחקירה, ואף שלחו אליהם את פנחס הכהן ועשרה נשיאי השבטים עמו - ואמרו לבני גד ובני ראובן במילים חריפות "מה המעל הזה אשר מעלתם", עי"ש באריכות. יש להבין מה מקום להתקפה זו, אחרי שרואים בני גד ובני ראובן נשאר באר"י גם כשנות החלוקה יותר מן התנאי שהיו מצווים

שנטלו כלא חלוקה ונתחדשה הלכה זו שיוזכו בה כלא גורל. [ואילו בני גד "נטלו מעצמן" ודוקא איתם היתנו ולא עם בני מנשה]. ולכן מוזכר במקרא כלפי עה"י לשון נחלה - שמשמע דבר ששייך ומגיע לאדם, אף זו נחלתם, ולכן אמרו "כי באה נחלתנו אלינו מעה"י מזרחה" ופרש"י כבר קבלנוה בעבה"י המזרחי, ולכאו' כיצד אומרים כך - מי הוא זה שנתן להם (וע' רמב"ן), אלא היה ידוע להם שהיא מארץ שבעה עממים וזו נחלתם. וברש"י פו' פנחס כיון שנכנס משה לנחלת בני גד ובני ראובן חשב שהותר הנדר שלא יכנס לאר"י (וצ"ב מהגמ' בסוטה הנ"ל). חזינן דנחלתן נקראת א"י, וכן שכבר או קרא למקום נחלת בני גד ובני ראובן - לפני שהם בקשו ממנו. ולפי"ז הרשות שביקשו ממשה אינה לעצם הנחלה אלא היא להושיב בה כבר עכשיו את צאנם וטפם. ומלכתחילה כונתם היתה להצטרף למלחמה עם בני"י.

ד.

במדרש - וכן אתה מוצא בבני גד ובני ראובן שהיו עשירים והיה להם מקנה גדול וחיבבו את ממונם וישבו להם חוץ מאר"י, (ובילק"ש הגירסא מעבר הירדן ובתנחומא חוצה לארץ, ושני הדברים עולים בקנה אחד למשנ"ת דאיכא כ' דינים) לפיכך גלו תחלה מכל השבטים וכו' ומי גרם להם על שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קנינם (מקניהם).

ומלשון זה משמע שישנה טענה עליהם שישבו חוץ מאר"י, והנה לא נזכר הדבר בדברי משה, ולא עוד אלא שבהמשך המדרש המוזכר לעיל שהקדימו עיקר לטפל איתא - א"ל הקב"ה אתם חיבתם את מקניכם יותר מן הנפשות חייכם אין בו ברכה עליהם נא' נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך" ומשמע שאחריתה לא תבורך.

בו, והתשובה לכך מצויה בפסוקים הבאים - "ואך אם טמאה ארץ אחוזתכם עברו לכם אל ארץ אחוזת ה' אשר שכן שם משכן ה' והאחוזו בתוכנו ובה' אל תמרודו" וגו' - כלומר תולים את המרידה בטומאת ארצם, והיינו כמבואר שהיא בדרגה פחותה מאר"י לענין קדושת שכינה [וכמ"ש באות כ' בשם הרמב"ן, דלמד כן מפסוק זה], ולענין בניית כמה גדולה שרצו לבנות, וכמו שאומרים להם "אשר שכן שם משכן ה'" - והיינו שעדיין זוכרים להם את עוון זה שבחרו להם "ארץ טמאה" עפ"י חשבונות שלהם, ואם כך מנין שלא יעדיפו אף דברים אחרים - עד כדי ע"ז, ולכן מזהירים - ובה' אל תמרודו. ובה"י (א, ה) - "וימעלו באלקי אבותיהם" ובהמשך בא הפס' "ויגלם לראובני ולגדי וחצי שבט המנשה" [וראה בערכין ל"ב משגלו ראובן וגד]. ורו"ק. וע"ע בתחילת הפרק ביהושע לפני ששולחים אותם (לאחר המלחמה) בחזרה לארצם עומד יהושע בן נון ומזהירם - "רק שמרו מאד לעשות את המצוה ואת התורה אשר ציוה אתכם משה עבד ה'" ע"ש בכל המוסר, כלומר חשש תמידי מתוצאות הישיבה בעבר הירדן.

ונראה בדודאי עבה"י היא הנחלה שהיתה מגיעה להם ואם הם לא היו מבקשים היה משה רבינו נותן להם, דאל"כ לא יתכן שמשה רבינו היה מסכים לטענתם ונותן להם את עה"י, וראה באוה"ח כאן ובפר' דברים בענין ההבטחה לאאע"ה, ובחי' הגר"יז סנטסיל (אות פט) ביאר, דאם בני גד ובני ראובן לא היו נוטלים היתה שייכת לכל ישראל דשם לא נכרת ברית וזוכים בה אף הכהנים, ונתחדשה הלכה שאם יקיימו את תנאים יקבלו שם בגו"ר את חלקם בירושת הארץ, ובחצי שבט מנשה פרש"י אותה שנתתי לאברהם, א"כ נכרת עליה ברית ויש לה דין אר"י להיות בחלוקת הארץ, אלא

הוא בעקבות מה שנאמר לפני כן שהקדימו עיקר לטפל. (ואמנם אפש"ל שארצם לא היתה טובה שלא נא' עליה ארץ זבת חלב ודבש, וכדאיאתא ויק"ר ג' בשעה שנכנסו בני גד ובני ראובן לארץ וראו כמה זרע יש בה אמרו טוב מלא כף נחת בארץ הזאת ממלא חפניים בעה"י - כלומר שטעו אף מבחינה גשמית. וכמ"ש מהר"י קורקוס כהל' בכורים (כ, א) אין מביאין בכורים מעבה"י לפי שאינה ארץ זבת חלב ודבש).

שהוזכרו על נחלתן וגלו ח' שנים קודם משאר השבטים. והיינו החשיבות שייחסו לממון ח' פעמים (ואף שחלק מן הפעמים מזכיר משה רבינו, מכל מקום, היינו כמו שהורדו משנותיו של יעקב אבינו ע"ה ל"ב שנה כדאיאתא בדעת זקנים פרי' וישלח וכדביאר הגר"ש בשיחות מוסר), גרם לבהילות בענין הנחלה שהיתה מגיעה להם. ונחלה מבוהלת סופה שהיתה מבוחלת, ח' שנים לפני כולם - נודע קלונם. ובכלי יקר (דברים א, א) ודי זהב רומז לחטא בני גד ובני ראובן שהיה ממונם חביב עליהם מגופם אע"פ שהיה להם די. [נדבר נפלא הוא, אשר בס' יהושע (יג, ח) בנחלת גד, היתה העיר סוכות, אותה בנה יעקב אבינו להוציא מליבם של בני ביתו את תאות הממון, שאין העוה"ז אלא דירת ארעי. (כ"כ בס' יצפנני בסוכה)].

ולפי משנ"ת מבורא היטב, - ודאי זו היתה נחלתם המיועדת להם, אלא שסדר הדברים היה צריך להיות שמשא יפנה אליהם ולומר אנשי מקנה אתם וכו' ואז ודאי שלא היתה עליהם תביעה ביחס לקדושת אר"י, אבל הם היו מבוהלים ודרשו חלקם ומתוך כך ישנה טענה שמוותרים על קדושת אר"י - וזה מתבטא בהקדימם טפל לעיקר - שיבוש בסדר העדיפויות, אמנם סיבות נוספות היו להם כמש"כ בבר"ר ע"ב וכמדרש הגדול שהיה להם הרכה בהמות ורצו להתרחק מן הגזל, וברש"י (פרשת וזאת הברכה) - התאור לנחול בחלק שמשא קבור, אבל למעשה אמרו שהם אנשי מקנה א"כ זו טענתם העיקרית, וכך ניכר מדבריהם שהקדימו עיקר לטפל וכתפזם ויתרו על קדושת הארץ.

וברש"י משלי (כ, כא) "נחלה מבוהלת כראשונה - שנכהל למהר וליטול תחילה כגון בני גד ובני ראובן שמיהרו ליטול חלקם כעבר הירדן ודיברו בבהלה שנא' גדרות צאן נכנה למקנינו פה וערים לטפינו עשו את העיקר טפל שהקדימו צאנם לטפם, ואחריתה לא תבורך שגלו כמה שנים קודם שאר השבטים כמו שמפרש בסדר עולם". חזינן שעיקר הקפידא הינה על "מיהרו ליטול חלקם" אמנם זהו חלקם המיועד להם אבל המעשה הוא בבהלה ומוכח מסגנון דיבורם - ודיברו בבהלה, עשו את העיקר טפל שהקדימו צאנם לטפם. וכן פירש הכלי יקר, נחלה מבוהלת כראשונה ואחריתה לא תבורך, לדעת רז"ל הקדימו המקנה לטף ועל זה הקדימו נחלתם דהיינו המקנה להזכירם ראשונה ועל כן גם אחריתם (שכתובה כו' החיבור) דהיינו הטף שאיחרו לא תבורך, כי הגופות וגם נחלתם הכל כעשן כלו העיקר אם הטפל כולם הלכו שבי לפני רודף. שר"ר

ולכן עונשם בא כמה שגלו ראשונה, גלות שהיא יציאה גמורה מקדושת הארץ. וכן לענין הממון, אדם חושב שייצבור ממון והוא קשור למקומו וכד' וכמו שמאריך המדרש שם בענין חוטפי הממון - ואז הוא גולה ממקומו - להראות שאין לו כלל שייכות למקום. ולכן נא' שחיבכו את הממון יותר מהנפשות ולא כתוב מהטף, היותר היה על קדושה הקשורה בחיי נפש. וע' בעה"ט - ח' פעמים הוזכרו בני גד ובני ראובן וזה נחלה מבוהלת וכתוב מבוהלת - כשביל ח' פעמים

מה' ומישראל וכו' ואני הרהרתי כמה פעמים אם אפשר שקיים אדם בעולם מקרא זה על מתכונתו (ביציאת ידי הבריות) ואינני כדאי להזכיר אבותינו הקדושים, מ"מ תורה היא, וחוכך אני בכני גד וכני ראובן אשר עליהם נא' מקרא זה והייתם נקיים ועפ"י עצת מרע"ה שהיה ע"פ ה' עשו את שלהם לנקות עצמן והוא במה שיצאו חלוץ לפני צבא המלחמה, ומכל מקום לא יצאו ידי חובת המקרא הזה בשלימות כי לא על חנם גלו לפני כל השבטים וקראו חז"ל עליהם ומקרא זה נחלה מבוהלת בראשונה - ואחריתה לא תבורך.

בהקדמת אברבנל למלכים: כמו שהפסד הכחות הטבעיות יפסדו ראשונה מן האיברים הרחוקים מן הלב ואח"כ היותר קרובים ואח"כ הלב עצמו, כך בגלויות, גלו ראשונה ב"ג וכ"ר שהיו כעבה"י שהיו רחוקים מביהמ"ק שהוא הלב ואח"כ ישראל ואח"כ יהודה. [שור"ר באריכות במכתב מאלוהיו ח"ב שהאריך בענין בני גד וכני ראובן ע"ש, וכדרכי נגעתי במקצת מדבריו].

כתב בשו"ת חת"ס (ח"ו נט): כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה והייתם נקיים

מאמר יג

ארץ ישראל וגאולה

כתב הרמב"ן בהקדמה לספר שמות: "ונתייחד ספר שמות בענין הגלות הראשון הנגזר בפירוש והגאולה ממנו וכו' והנה הגלות איננו נשלם עד שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים אע"פ שיצאו מבית עברים עדיין ייחשבו גולים כי היו בארץ לא להם נבוכים במדבר, וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקב"ה והשרה שכירתו ביניהם או שבו אל מעלת אבותם שהיו סוד אלוה-עלי אהליהם והם הם המרכבה ואז נחשבו גאולים, ולכן השלים הספר הזה בהשלימו ענין המשכן ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד".

אולם עדיין צריך ביאור, דמפשטות הלשון לא משמע כך, שהרי ישנה זו החיבור "ואל", וכן כתב "וכשיצאו ממצרים אע"פ שיצאו מבית עברים, עדיין נחשבו גולים כי היו בארץ לא להם", משמע לכאורה חסרון הוא שאינם בארץ שלהם.

ונראה לכאור, ע"פ מה שהאריך הרמב"ן בפר' אחרי מות, לכאור את מעלת אר"י שהיא השגחתו הישירה של הקב"ה עליה, ונמצא לפ"ז, דחורבן הבית והגלות אינם נמדדים בעצם היציאה מן הארץ, אלא שהחורבן והגלות מהארץ הם מצב של "גלות" שהיא ירידה של עמ"י ממעלתם הרוחנית, שהם מסולקים מהשגחתו הישירה

מתחילת דברי הרמב"ן משמע שגמר הגלות הוא בשובם אל מקומם, ולכאור פירוש מלת "מקומם" הוא - אר"י, מאידך בהמשך כתב "וכשבאו אל הר סיני ועשו משכן ושב הקב"ה והשרה שכירתו ביניהם אז שבו אל מעלת אבותם וכו' ואז נחשבו גאולים", אם כן כתב במפורש שאין הגאולה תלויה בשיבה אל מקומם.

ונראה דלא קשיא כלל, דמש"כ בראש דבריו "ישובו אל מקומם", אין כונתו לשיבה לאר"י, דהא חזינן שנחשבו גאולים כבר במדבר, וכנ"ל. אלא שיבה אל מקומם מתייחס ומחובר עם ההמשך - "ואל מעלת אבותם ישובו", יחד נינהו - שיבה אל מקומם ומעלתם הרוחנית, ולא מקומם הפיזי.

מלאה היא בתוכן פנימי של 'השראת השכינה'. ב', הן אמת, שהמצב בין הקב"ה לכנס"י באר"י, הוא מצב שנוכל לדור ביחד, אולם עד כמה שיש חלילה פירוד, אין הפירוד נמדד בעצם היציאה מן הבית אלא בפירוד הלבבות. אמנם נראה, דבאופן שהפירוד הגיע עד כדי יציאה מן הבית, מוכח שפירוד הלבבות הגיע עד כדי דרגה זו ששוב א"א לדור ביחד, ולכן יום החורבן, הוא יום הפירוד הגדול. והתכונן היטב בדבר.

ומעתה מבואר, שהרי בהיותם במדבר היתה עליהם השגחתו הישירה של הקב"ה - הוציאם מצרים לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף, וה' הולך לפנייהם יומם בעמוד ענן להנחותם הדרך, ומאכילם מן לחם שמים מידי יום ביומו, דברים אלו מורים על השגחתו הישירה. ההימצאות תחת השגחתו הישירה של הקב"ה, היא עצמה ה"חזור אל מעלת אבותם", היינו גאולה, אף שעדיין לא חזרו לאר"י, מכיון שזכו ל"כבוד ד' מלא אותו תמיד" - נקראת גאולה. [שהרי זו ענין מעלתה של אר"י, השגחתו הישירה של הקב"ה, אשר היא ההימצאות במשותף עם המלך, וכמבואר במאמר ב].

והן אמנם, שהתרחשו עמהם ניסים כבר ביציאת מצרים, והמן ירד לפני מתן תורה, אבל במעמד הר סיני הגיעו לדרגה של פסקה זוהמתן (שכת קמו). ובהקמת המשכן נתקיים בהם "ושכנתי בתוכם" באופן תמידי, וכמ"ש הרמב"ן ריש פר' תרומה "וסוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר וכו' והזכיר במשכן וכבוד ה' מלא את המשכן כנגד את כבודו ואת גדלו, והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בסניי".

של הקב"ה, והתוצאה היא גירוש רעיתו [כנסת ישראל] מביתו. וודאי שאין הדבר נמדד ביציאה מן הארץ בלבד, אלא יציאה מן הארץ היא אחת מהמאפיינים לירידה במעלתם.

ורבינו הרמח"ל זצ"ל במאמר הגאולה האריך בסודות נוראים בענין הגלות שענינה התגברות הטומאה וירידת כח הקדושה, והגאולה תוכנה הכרתת כל הקליפות והיגלות אור הגנוז, וביארו המכתב מאליהו ח"ג (מאמר גלות וגאולה) ע"ש. וראה עוד בדרשת הגאולה לרמב"ן עמ' רפ, וברמב"ם סוף הל' מלכים "לא נתאור החכמים לימות המשיח וכו' אלא כדי שיהיו פנויים כתורה ובחכמתה". וע"ע הקדמת הנצי"ב בפירושו העמ"ד לס' שמות.

וכעין מש"כ נפש החיים (א, ד) לבאר הא ריצאה בת קול ואמרה לטיטוס 'קמח טחון טחנת'. שאין בכניסתו לביהמ"ק אלא תוצאה של חורבן ביהמ"ק של מעלה המכוון כנגד מעשיהם של ישראל. כך בעניננו, אין הגלות [היציאה מן הארץ] אלא תוצאה של סילוק השכינה.

הן אמנם חזינן שאת האבילות על חורבן ביהמ"ק אנו נוהגים כיום שזה של 'קמח טחון', א"כ לכאור' יש ל'חורבן' הפיזי ערך בפני עצמו. כך גם בעניננו, יש לגלות מן הארץ, ומאידך, לשיבה אליה, ערך בפנ"ע.

וי"ל בתרתי, א', כיון שלענינינו הגשמיות עומק החורבן ניגלה בהחרבת ביהמ"ק הפיזי, אנו יכולים בפועל להתאבל רק כיום זה ולא בזמן קודם לכן שאינו ידוע לנו [ועוד שלמעשה זהו כאמת הזמן, שהרי ברגע שנתמלאה סאת עונותיהם, נחרב הבית]. וממילא חזרה לארץ, לגאולה תחשכ, רק אם

ומענתה מש"כ הרמב"ן דגם לאחר שיצאו ממצרים יחשבו גולים כי היו בארץ לא להם, היא רק כחינת "יחשבו", שהרי אין הדבר תלוי במציאות הפיזית שהם בארץ לא להם, אלא במצב הרוחני שזו ארץ "לא להם", אין שיבה אל מעלת הארץ כפי שצריך להיות "להם" - השגחה ישירה, ומשעה ששבו אל מעלה זו נחשבו גאולים.

ואמנם כודאי שבהגיעם לאר"י נשלמה מעלתם הרוחנית ביותר, וכלשונו "והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו", היינו שלשם 'שלימות' הגאולה צריך את אר"י, שהיא המצב הרוחני המעולה ביותר. והרי מקרא מלא הוא בכל מקום, וכל ההבטחות לאבות היא "לזרעך אתן את הארץ הזאת".

נמצא דמעלת 'השראת' השכינה בה נחשבו כבר לגאולים, היתה גם בהיותם במדבר, אולם "הגלות איננו נשלם" - עדיין יש מעט מן הגלותיות בכך שעדיין לא שבו אל מקומם והם בארץ לא להם.

ומפורשים הדברים בדברי הרמב"ן בסיום ספר שמות "נשלם ספר

הגאולה אשר ה' אלקי ישראל בא בו לבני ישראל עם קרובו, הושיעו מיד שונאו וגאלו מיד אויבו, ואליו יבוא כאלפי שנאן ורכב רכוא, לתת לו תורת אמת להנחיל יש את אוהבו, בנה בית זכול לשכון שכינתו על כרובו ומקדש למשכן שהמלך במסכו". וכ"כ בריש ס' ויקרא "כאשר היה ספר אחד בענין הגלות והגאולה ממנו, והשלימו בענין אהל מועד וכבוד השם אשר מלא את המשכן". הרי לנו, שספר זה נקרא בשם 'ספר הגאולה', כיון שעמ"י הגיע למצב של 'השראת השכינה' במשכן, והיא - גאולה.

ולפי המבואר ישנם שני תנאים ליציאה מן הגלות והשלמת הגאולה: שיבה אל מעלת אבותם, ושיבה אל מקומם ואמנם לגאולים נחשבים כבר כהתקיים המעלה

האחת, אולם לשלימות הגאולה נדרשת גם השיבה למקומם שהוא אר"י. [אולם דעת לנכתן, דאין כשיבה לאר"י משום 'גאולה' ללא שיבה למעלתם הרוחנית, ואין לה שום ערך עצמי]. ונמצא שאין המעלה כשיבה אל הארץ בכך ששוב אינם נעים ונדים, או שיש להם 'מקום' משלהם, [שלדבר זה, אין שום ערך עצמי], אלא שזו השלמת מעלתם הרוחנית, לא מצד היותם בארץ משלהם איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו, אלא שמנוחה זו מביאה לקיום מצוות כמלואם ווכן מצד מעלת אר"י שהיא נחלת השם. ומלבד זאת, יש מצוות שאין מתקיימות אלא בה, ו והרי השלמת הרוחניות היא ע"י קיום המצוות המלואם, וגם ע"י ריבוי המצוות מושפע גם המצב הרוחני, לחיוב [בקיומם] ולשלילה [באי קיומם].

ומכל האמור עולה שעצם ההימצאות הפיזית בארץ ישראל אינה מהוה 'גאולה' מצד עצמה, אלא רק עד כמה שמביאה היא לידי 'השראת השכינה' ולא לסילוקה חלילה. ומדברי הרמב"ן תשובה ברורה לאלו שרוממות גברונם "בדורינו זכינו לגאולת עמ"י ע"י שובו לארצו והקמת מדינת ישראל" (עפ"ל). שהרי מבואר שאין כשיבה הפיזית ערך עצמי, אלא א"כ מביאה היא לקיום תורה ומצוות. אבל להיפך, שיבה לאר"י ללא שיבה למעלת אבותם, טומנת בחובה סכנה גדולה חלילה בכך שעמ"י באר"י אינו במעלתו הראויה, של "ולא תקיא הארץ אתכם", וכדברי הרמב"ן בפר' אחרי מות "והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצוות להיותם לשמו וכו' בתנו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלקים ונהיה מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלי עריות". והארכנו בזה במאמר א.

כמעט רגע היתה תחנה מאת ה' אלקינו להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד במקום קדשו וכו' ולהעמיד חרכותיו ולתת לנו גדר ביהודה וירושלים. ועתה מה נאמר ה' אלקינו אחרי זאת כי עזבנו מצוותיך".

והנה הרמב"ן מצא לנכון להציב כראש ספר שמות, שכינהו 'ספר הגלות והגאולה', דברים ברורים - אין הגלות נשלמה כשיבה לארץ בלבד, אלא כאשר עמ"י מגיע למצב של "אל מעלת אבותם ישובו" והקב"ה שב ומשרה שכינתו בתוכם, וכל זה דוקא לאחר עשית המשכן - "ואז נחשבו גאולים". וכל עוד לא משרה הקב"ה שכינתו בתוכינו - א"כ אף בהיותינו באר"י אנו כמצב של גלות, וכדברי הרמב"ן בפר' ויחי "גלותינו היום ביד החיה הרביעית" גלות אדום, וגלות זו קיימת אף בהיותם באר"י, וכדאיתא בויק"ר (פר' יג) מלכות אדום אינה גורת מלכות אחריה וע' פרד"א לה, וכיאר המהר"ל כנצח ישראל (פרק יז, ומקורו במדרש תנחומא ר"פ ויצא ע"ש) "ולא יהיה ירידתה רק ע"י מלך המשיח", אז נזכה "ויקרים בנו ועלו מושיעים כהר ציון לשפוט את הר עשור".

ואמנם נאמר בירמיה (כט, י) "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם ואקים את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה", ויעוץ היטב בסוגיא במגילה י"א שהכרזת כורש שיכולים לשוב לאר"י, היתה 'פקידה בעלמא' וכרש"י שם, ובמגילה י"ז דלפני קיבוץ גלויות יש כבר ברכת הארץ, ובסוגיא ביומא (ט:) ושהש"ר (ח, י) דכיון שלא עלו כולם כאחד בבית שני, מנעו את השראת השכינה במלואה, אולם אין ככל מקורות אלו להוכיח שיש 'ערך עצמי' לשיבה לאר"י, אלא עד כמה שבנין התרבות והארץ נותנת פריה וכו' הם 'כלים' לבנין, ויש בהם משום 'פקידה', ואילו ישוב אר"י ע"י חוטאים הוא 'חורבן' ולא בנין וכדברי הרמב"ן. והוכחה גדולה לדברינו, שהרי פעולה ראשונה שעזרא עשה הוא גירוש הנשים הנכריות [ראה עזרא ט-י אריכות גטלה בענין], שהרי ישנה הקפדת יתר באר"י. ונראה שמתעם זה לא עשה זאת חז"ל [הגם שבדאי עכירה חמורה היא], כאומרו, בבואנו לאר"י, נדאג שמהלך זה אמנם יביא לבנין הארץ ולא להחריבה. וכמ"ש (ט, ח) "ועתה

העיקרים, את התורה, וכי העיקר הוא ארץ ישראל, והלא אנחנו כבר אלפיים שנה דבקים בהשי"ת גם בלי ארץ ישראל, ואילו רגע אחד בלי תורה הרי פשיטא שנתפרדה החבילה.

אבל הכיבוד הוא, פשיטא ופשיטא שכל הבית והקשר הוא רק ע"י התורה ואין מלבד התורה כלום, אבל כמו בנישואין, שהחתן אומר לכלה "ביחד נבנה בית", ופשיטא שאם יהיו בבית וזה מסתכל על קיר זה וזו על קיר אחר, אין כאן כלום, כך אם באר"י בלי תורה אין כאן מהות הקשר, אבל אם היה הקב"ה מבטיח במפורש את ענין התורה היה משמע שיש כאן כריתת ברית על עצם הלימוד ועל עצם קיום המצוות, מפני השכר שבהם או מפני החכמה שבהם, ועל כן אמר שהמטרה העיקרית היא הקירבה והדביקות, וכאשר הבטיח הקב"ה לאבות את אר"י, היינו שניהם אנו ביחד בדבקות וקירבה.

(מתוך הקדמת הגרש"ד פינקוס
לספרו 'תפארת תורה')

וראה זה פלא בכל ההבטחות שהבטיח הקב"ה לאבות, מוזכר רק נושא אחד ויחד, הבטחת אר"י ולא נזכרה אי פעם שום הבטחה על נתינת תורת ומצוות. כברית הראשונה, ברית בין הבתרים, "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת". כברית מילה כתיב, "ונתתי לך ולזרעך אהריך את ארץ מגורן את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלקים", וליצחק הבטיח "גר בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל", וכן ליעקב "והנה ה' נצב עליו וגו' הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך", וכן למשה בסנה, וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ שהיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש".

ולכאורה זה פלא גדול, איך בכל ההבטחות לא הזכיר הקב"ה את עיקר

מאמר יד

ההשפעה לישראל ע"י תורה ומצוות

כתב הרמב"ן בפרשת תרומה (כה, כד): "זר זהב סביב - סימן לכתר מלכות, שהשלחן שם עושר וגדולה הוא, כמו שאומרים שלחן מלכים, לשון רש"י. וכן הדבר, שזה סוד השלחן, כי ברכת השם מעת היות העולם לא נברא יש מאין, אבל עולם כמנהגו נוהג דכתיב וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אבל כאשר יהיה שם שרש דבר תחול עליו הברכה ותוסף בו כאשר אמר אלישע הגירי לי מה יש לך בבית, וחלה הברכה על אסוך שמן ומלאה כל הכלים, ובאליהו כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר. וכן השלחן בלחם הפנים בו תחול הברכה וימננו יבוא השובע לכל ישראל ולכן אמרו כל כהן שהגיעו כפול אוכל ושבע".

א. הסוד בלחם הפנים

ב. בכל שעושה האדם הוא מתברך

כתב הרמב"ן (פס' ל') "לחם פנים לפני תמיד - ועל דרך האמת כי תבין מלת לפני תבין שמו וסודו, כי בעבור היותו כן היה מונח בצפון כי ברכת ה' היא תעשיר כענין שנא' כל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך".

כתב ספר החינוך (מצות לחם הפנים, צד) "ציונו האל ברוך הוא מצוה תמידית בלחם לפי שבו יחיה האדם, ועל כן צריך אליו להיות הברכה מצויה בו תמיד, ומתוך עסקנו בו לקיים עליו מצות השי"ת יהיה הרצון והברכה חלים עלינו ויתברך כמעינו כי בכל שעושה האדם בו רצון השי"ת הוא מתברך ולפי כל ענין וענין שישים מגמת פניו ומחשבותיו ועסקיו בדבר מצוה לפיהן מעין הברכה נובע עליו, וכן מצאתי להרמב"ן ז"ל. וכעין מה שאמרו ז"ל הביאו לפני עומר כדי שיתברכו לכם תבואה שבשרות, נסכו לפני מים כחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, תקעו לפני שופר של איל כדי לזכור עקידת יצחק. ועל הלחם הזה בעצמו אמרו כי מפני שהוא תשמיש המצוה ובו נעשה רצון האל, היתה הברכה דבקה בו ביותר וכל אחד מן הכהנים שהגיע לו ממנו כפול היה שבע".

ידועים דברי הרמב"ן בהקדמתו, "ואני הנני מביא בברית נאמנת, והיא הנותנת עצה הוגנת, לכל מסתכל בספר הזה לבל יסבור סברה ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב מסתרי התורה, כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דברי ולא יודעו כלל בשום שכל וכינה זולתי מפי מקובל חכם לאוזן מקבל מבינ". ויראתי מאזהרתו, אמנם מכיון שמקצת מן הדברים נתפרשו בדברי רש"י (שעליו לא הוזהרנו), נראה לבאר ולהוסיף ע"ד הפשט, מה עוד שהדברים מפורשים בספה"ק.

עשיית רצונו יתברך מורידה שפע ברכה לעולם, וכדברי הרמב"ן בפר' בחקתי (כו, יא) "והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם ולא בארצם לא ככללם ולא ביחיד מהם, כי יברך ה' לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם", דברים אלו אמורים בכל מצוה ומצוה, וכפרט במצוות של נתינה וכדברי החינוך (מצות מעשר ראשון, שצה) "המחיה משרתי האל בממונו ברכת השי"ת תנוח על כל אשר יש לו, וזהו אמרם ז"ל מעשרות סייג לעושר".

בכל מעשה של נתינה האדם משריש בקרבו את היסוד של "ממך הכל" ומתברך בכך, וכדברי ספר החינוך (מצות הפרשת תרומה גדולה, תקז) "לפי שהדגן והתירוש והיצהר הן עיקר מחייתן של הבריות והעולם כולו של הקב"ה, על כן ראוי לאדם לזכור את בוראו על הברכה אשר ברכו ושיפריש קצת ממנו לשמו ברוך הוא ויתננו למשרתיו שהם הכהנים העסוקים תמיד במלאכת שמים, טרם יגע בו יד אדם ויהנה ממנו כלל. ומן היסוד הזה אמרו ז"ל שאפילו חטה אחת פוטרת את הכרי כי זכירת האדנות על הדבר אין הפרש בין רב למעט, אמנם חז"ל הוסיפו בדבר לתת בו שעור ראוי כדי שיתעורר לב האדם בענין יותר, כי האדם בעל חומר לא ישית אל לבו הדבר המועט כמו על המרובה שימלא עיניו ויעידו עליו יותר תנועותיו כדרך טבע האדם והרגלו שישמח במאכל רב". וע' בספר שלה"ק שער האותיות (ענין אכילה ובהג"ה שם) ידוע כי המברך על הפירות או על אחת מהנאות העולם כבר הודה בדעתו כי הכורא יתברך אשר הוא מברך לו הוא המשגיח והוא המנהיג וסיבת הכל וכו' עיש"ה.

ג. כל הנהנה בלא ברכה כאילו גוזל

עוד כתב בספר החינוך (מצות נטע רבעי, רמז) "רצה האל להיות האדם מתעורר להלל השם ב"ה תחלת מבחר פירות אילנותיו כדי שינוח עליו נועם השם וברכתו ויתברכו פירותיו, כי האל הטוב חפץ בטוב הבריות, ולכן ציונו להעלותן ולאכול אותן במקום שכחר מימי קדם לעבודתו ברוך הוא כי שם ציוה ה' את הברכה, ומבחר פירות האילן הם היוצאים בשנה הרביעית".

נמצינו למדים, על ידי שמשבח ומהלל לה' על היכול שנתן לו, מלבד חובת ההודאה, משפיע בכך שפע ברכה על הפירות. בהלול הוא זוכר את בוראו אשר העניק לו את כל הטוב, הכרת הטוב מורידה את השפע, והשפעה זו קיימת גם בכל ברכות הנהנין, בהם זוכר האדם את בוראו - בורא הבריא,ה, ובכך הוא משריש בקרבו את "זכירת האדנות", ומשפיע בכך ברכה, וכדאיאת (ברכות לה.). כל הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל. ופירש"י גוזל להקב"ה - את ברכתו, וכנסת ישראל - שכשחטאו הפירות לוקין.

ובמהרש"א הוסיף לבאר גוזל מכנס"י כי הברכות מורידות שפע מלמעלה על הפירות שמברכין עליהם והיינו דאמרינן (סוטה מח.) משחרב ביהמ"ק לא ירד הטל לברכה וניטל טעם הפירות". כונתו, ביהמ"ק הוא שיא השפעת הקדושה לעמ"י, וכתוצאה מהקדושה מתקיימת הגשמיות משא"כ עמים אחרים שמסרם תחת ממשלת השרים. ומסיים "ואם אינו מברך על הדבר הנהנה, הוא מפריד שפע הקדושה והברכה לכנסת ישראל מאביהם שבשמים" ע"ש. ויל"ע לפ"ד, שעל ידי מניעת ברכות נמנעת

ועוד כתב בהעמ"ד בראשית (ב, ה) "וכל שיח השדה וגו' יש כזה המאמר כוונה עמוקה, שיח, משמעו תפלה קבועה וכו' והענין דמראש הבריאה קבע הקב"ה שיהיה עסק הפרנסה שבא בהליכות עולם מעורב בהשגחה עליונה מגיע ע"י מפגיע של עבודה היינו או קרבנות במקום הראוי לכך או תפלה ככל מקום, ומש"ה נקראו אלו סתם כשם עבודה יותר משארי מצוות שבתורה שהם ג"כ עבודת ה' היינו ע"ש הכתוב עובד אדמתו ישבע לחם פי' דשאר מלאכות שאדם עושה אפשר שעושה בשביל פרנסה ואפשר שעושה בשביל צורך אחר משא"כ עובד אדמתו אינו אלא בשביל לשבוע לחם.

וכן הוא ההבדל בין כל מצוות שבתורה לעבודת קרבנות או תפלה, דשארי מצוות ועבודת ה' שכרם שמור לעוה"ב או בעוה"ז אוכל פריו בעושר וכבוד, משא"כ קרבנות או תפלה עיקרם באים לפרנסה וכדאיתא (כתובות י.) למה נקרא שמו מזבח שהוא מזין "וכן כל ברכות הנהנין באים לברך שפע אותו מין, וכדאיתא כל הנהנה בעוה"ז בלא ברכה הרי זה גוזל להקב"ה וכנס"י, והטעם בזה דברכות הנהנין נתן שפע ברכה במין הנאכל והמונע מזה הרי זה גוזל את הקב"ה הרוצה להשפיע וכנס"י צריכים לכך" ע"ש. וע"ע באוה"ח ויקרא יט, יג.

ולפי"ז בין נבין את לשון רש"י בברכות גוזל לקב"ה את ברכתיו, ותמה המהרש"א הוי ליה למימר גוזל אותו דבר שאוכל ונהנה ממנו, שכן החסיר את הברכה המתירה לו את האכילה לקיים "הארץ נתן לבני אדם". ולפי דברינו מתבאר, לא זו בלבד שגולן הוא על מה שאוכל עתה וכמועל בהקדש, אלא ג"כ גוזל מהקב"ה את היכולת להשפיע.

השפעת הטובה, האם בזמן שיש יותר שומרי תומ"צ בקרב כלל ישראל מבחינה מספרית, אבל מבחינת אחוזים האחוז הוא פחות מתוך כלל ישראל, נמצא לכאור' דאף שיש שפע של ברכות בעולם, אבל מאידך הקלקול שעמ"י יוצר ע"י חטאים הוא גדול לאין ערוך].

והנה יסוד זה, אשר בכלל ישראל מתקיימת הגשמיות כתוצאה מהקדושה, קיים ביתר שאת, באר"י, אשר אותה לא נתן ה' לשרי מעלה [כמבואר במאמר ג], וכמו שמבאר הרמב"ן בפר' אחרי מות שאר"י מיוחדת שאינה כשאר ארצות ואינה סובלת עוברי עבירה, וחלילה מקיאה אותם, א"כ מובן מדוע נצטוו ישראל מצוות רבות כל כל באר"י, כיון שזקוקים באר"י ליותר זכויות להודרת השפע, וגם מבחינת מהותם של מצוות אלו, שהם בעיקר מצוות התלויות בארץ, לומר לך, כיצד תתקיים 'הארץ' ע"י קיום המצוות התלויות בה, וכן להיפך, חלילה. [ושמעתי שמה"ט מס' ברכות היא בראש סדר זרעים, לומר לך שרק ע"י ברכות נהלכתן, תזכו לזרע הארץ].

ומצאתי באופן דומה בפ"י העמק דבר (ויקרא יט, כד), רבעי תכליתו שיהיה הילולים לה', היינו שיכרכו את ה' לפני ה' בירושלים מקור הברכה, וזה יהיה לתועלת להוסיף תבואתו מאז והלאה, ולמדין מזה שהברכה מוסיפה שפע בגידולי הארץ ומכאן למדו חז"ל לא ליהנות מהעולם בלי ברכה כדי שיהא השפעה בגידולי ארץ. ובהרח"ד הוסיף בזמן ביהמ"ק היו מברכין ברכת הנהנין על רבעי והיה מועיל כל ימי העץ על הארץ, ועתה שאין רבעי הצריכו מזה לברך על כל הנאת אכילה הרי אסמכתא זו אף שאין מפורשת בכתוב מכל מקום מבוארת יפה שהיא דעת ה'. (וקצת צ"כ בדבריו, לפי"ד אין סברא לברכת הנהנין בזמן ביהמ"ק, וזה לא שמענו).

ד. זכירת האדנות גורמת שפע וברכה

ומצאנו בדברי העמ"ד חידוש, ע"י הברכה מביא שפע, לא לכלל הפירות, אלא לאותו מין הנאכל. שו"ר שכ"כ המהרש"א הנ"ל גוזל מכנס"י שלא ירד טל לברכה על אותו מין שאוכל בלא ברכה, ונקודת החידושהיא למרות שאותו פרי כבר נאכל, ומכח ברכה על פרי זה איכא השפעה על שאר הפירות ממין זה.

ומפורשים הדברים בס' החינוך שזה ביאור "הביאו לפני עומר כדי שיתברכו לכם תבואה שבשדות, נסכו לפנימים כחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, תקעו לפני שופר של איל כדי לזכור עקידת יצחק, ועל הלחם הזה בעצמו אמרו כי מפני שהוא תשמיש המצוה וכו' נעשה רצון האל, היתה הברכה דבקה בו ביותר וכל אחד מן הכהנים שהגיע לו ממנו כפול היה שבע". נמצא שבכל מעשה מצוה מתברך אותו המין, מכיון שבו ניכרת "זכירת האדנות". (וכמשנ"ת במאמר ט' שהוא טעם מצות השמיטה, ובפרט זקוקים באר"י לזכירת האדנות' ע"ש, וע"ע במאמר ה).

וראה כמשך חכמה (ויקרא כג, י) רצון השי"ת שלא יתגשמו בני ישראל בעבודת הקרקע לכן נתן להם מצוות הרבה בכל פועל ובכל מצעד ליחד כל עניני בני"א אל השי"ת, בתחילת הקצירה להביא עומר ושתי הלחם להשם ואז יותרו באכילת חדש ובאמצע הקצירה לא תלקט ובסופה לא תכלה ע"ש, וברמב"ן (ויקרא כג, טז) "והנה כולם באספו כל מעשיו מן השדה לתת בהם הודאה לאלקים שהוא שומר חקות שמים ומוציא לחם מן הארץ להשביע נפש רעה ונפש שוקקה מלא טוב". ולדברינו מבואר ע"י מצוות אלו מלבד ההודאה והתפילה התמידית לה', משריש בקרבנו את "זכירת האדנות" על כל צעד ושעל.

וראה ברוח חיים (ה, ה) "בפרט כלחם הפנים אמרו בזוה"ק שכל זמן שהיה לחם הפנים מונח השלחן לא היה חסר לחם בישראל וכל ההשפעות והברכות העליונות ממקור מימי הברכה העליונה על היה הכל יורד תחילה על השלחן הטהור ומשלחן גבוה זכו, לכן לא נמצא פסול בעומר ושתי הלחם ולחם הפנים לבל יחסר לחמם". וע"ע במשך חכמה ויקרא (טז, א) בבאור השפע ע"י עבודת הקרבנות, וברש"י (כתובות י: ד"ה מזין, בזכות הקרבנות העולם נזון שהקרבנות באין מן המזון וגורמים לו ברכה.

וראה בבעל הטורים (שמות כו, ט) הששית ב' בתורה, היריעה הששית, וציותי את ברכתי לכם בשנה הששית. בזכות השלחן שהיה במשכן נשלחה ברכה בכל העולם. והמהדיר ציין לילק"ש (ב, תקסה) ושדמות לא עשה אוכל משבטל לחם הפנים, אכול ואין לשבעה משבטל לחה"פ. ועוד בילקוט (ב, קפה) ויעש שלחנות עשרה כדי להרבות זרעם וכו' אמר שלמה בזכות אלו השלחנות הנתונות בימין יהיו ברכה וטללי ברכה יוצאים לעולם. ובהוספות הגר"י"נ שטרן לבעה"ט ביאר לפ"ז נוסח ברהמ"ז רחם נא על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך, ואח"כ מתפללים על הפרנסה, ומהי השייכות, אולם הפייטן אומר בעבודה של יוה"כ "כאין ארוחת אב תמיד בכך בטן בנים תחסר", והיינו בזמן שחסר לחה"פ, ולכן אנו מתפללים על החזרת העבודה וממילא על הפרנסה.

וראה במלבי"ם (ויקרא יט, כד) בשם הירושלמי ברכות (פ"ו ה"א), העולם ומלאו עשוי ככרם ומה פדיונו ברכה והיינו שע"י הברכה הותר באכילה וכדרך סמך על כל דבר שנהנים ממנו עכ"ד. ומבואר לפי הנ"ל, שביאור ענין קודש הילולים הוא שהפרי מקודש לשם התכלית שהיא ההילול,

הישראלי בהם ידי חובתו הם מאה ברכות לא פחות מהם, המפורסמות ואח"כ ישתדל להשלימם בריחנים ומאכלים ושמועות ומראות ויברך עליהם וכל אשר יוסיף יהיה תוספת מקרבת אל האלקים".

וכן מבואר ברמב"ן (ויקרא כ, ג) שביאר את דברי הגמ' כל הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה כאילו גזל לקב"ה וכנס", "כי החפץ ביצירה שיברכו עליה לשמו הגדול משם יהיה קיום העולם ואם לאו יתעלה בשמו הגדול ומסתלקת השכינה מישראל". ומבואר לפ"ד בפר' בא כי החפץ ביצירה שיוודו לשמו הגדול ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו, הקב"ה ציוה עלינו בכל הנאה מן הבריאה הכיר בטובו ובכך אנו מקימים את תכלית הבריאה ומורידים השפעת הטובה לעולם.

וכן כתב רבינו בחיי (דברים ח, י) "וברכת את ה' אלקיך, לא תמצא בכל התורה שום מקום שציוה הקב"ה שנברך לשמו כי אם במקום הזה וכו', כל המברך על מה שהוא נהנה מעיד על ההשגחה שהוא יתעלה הממציא מזון לשפלים כדי שיחיו ובזכותם התבואה והפירות מתברכים ומתרכים, והנהנה ואינו מברך גוזל ממנו ההשגחה ומוטר הנהגת השפלים לכווכים ומזלות, וזה שאמרו גוזל לקב"ה ההשגחה ולכנס" הפירות שבעוון זה הפירות מתמעטים לישראל". ובספרו כד הקמח ערך ברכה "כיון שמצינו פסוק מלא בתורה כי הוא יתעלה ציוה אותנו לברך על מזונותינו, מכאן יש ללמוד שיש על האדם תובה עצומה להזהר בברכות החובה והנהנין, וכל הזהיר בהם הרי זה מופת על אמונתו הטובה ועל זכות לבו והוא מעיד על עצמו שיש ליהדותו שרש ועיקר והוא חסיד וירא חטא".

ומאיך להיפך ע"י ההילול יורדת השפעה של קדושה על הפירות. "ומהו פדינו ברכה", ההיתר שלנו לאכול הוא מכיון שאנו כביכול מחזירים לעולם פרי זה ולא לוקחים ממנו (כמו בפדיון שנותנים תמורת הפירות כסף ועי"כ מחללים), אנו נותנים את התמורה - ברכה, ובכך יוחזר לעולם שפע של קדושה וברכה בפירות. (וברוח חיים ג, ג האריך לבאר שענין הברכות כדי לתקן את המאכל ע"ש). וראה עוד בס' אהל יעקב (למגיד מדובנא) דע"י ברכה על כל מין מין מכניס שפע ברכה במין זה.

ה. וכי לא אשא פנים לישראל

ברכות כ: אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב ישא ה' פניו אליך, אמר להם וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה.

ועמדו ככר המפרשים לבאר מהי השייכות של נשיאת פנים אצל הקב"ה, ולפי המבואר, כל ברכה משרישה את היסוד של "מידך הכל" וממילא "זכירת האדנות", הקב"ה ציוה לברך רק בכדי שביעה ואילו ישראל הוסיפו על עצמם חיוב של "זכירת האדנות", ומוסיפים הם בכך להוריד שפע לעולם, וא"כ כביכול בעל כרחו "וכי לא אשא פנים לישראל", כך הקב"ה טבע בבריאה.

והוא ענין מאה ברכות בכל יום שהם המינימום הנצרך לקיומה התמידי של היצירה, ויחד עם זאת ענינם הוא תכלית הבריאה ומצאתי מפורש כך בכוזרי (ג, יא) "וכבר קבלנו כי המעט כשעורים אשר יצא

דוקא כשהוא שבע ולא כשהוא רעב ע"ש.

ו. קודש הילולים

ברכות לה. מנא הני מילי (דבעי על כל דבר ודבר ברכה), דחנו רבנן קדש הילולים לה' מלמד שטעונים ברכה לפנייהם ולאחרייהם, מכאן אמר ר"ע אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך. (ולכאור' התוספת של ר"ע היא, לא רק "טעונים" ברכה, אלא אסור לטעום קודם, זהו איסור ולא מצוה בעלמא, ויתכן דיליף ממילת קדש וכדלקמן). **ועוד** שם, כל הנהגה מהעוה"ז בלא ברכה מעל, וברש"י כנהנה מן ההקדש דכתיב לה' הארץ ומלואה כדלקמן (אמנם לשון הגמ' לקמן כאילו נהנה מקדשי שמים שנא' לה' הארץ ומלואה).

יש להבין מדוע דרשה הגמ' את החיוב לכרך מן הפס' קדש הילולים שנא' גבי נטע רבעי, ונראה לפי המבואר כחינוך בטעם המצוה "רצה האל להיות האדם מתעורר להלל השם ב"ה בתחלת מבחר פירות אילנותיו כדי שינוח עליו נועם השם וברכתו ויתברכו פירותיו וכו' והרמב"ן כתב כדי לכבד את השם מראשית כל תבואתינו ולא נאכל מהם עד שנביא כל פרי שנה אחת הילולים לה'".

ונתבאר שבכל מצוות הנתינה האדם משריש בקרבנו את היסוד "ממך הכל", נמצא שהמטרה אינה רק להעלות את הפרי לירושלים, אלא ע"י החילול אנו מעלים את הפרי לדרגה של "קודש" שכל מטרתנו בו הוא ההודאה לה' ומעיד על ההשגחה שהוא יתעלה הממציא מזון לשפלים ובכך האכילה עצמה הופכת להיות קדושה, ומפס' זה לומדת הגמ' לכל עניני האכילה שנצרכים לברכה - הילול לפנייהם, כלומר ע"י אי ברכה הוי כלקיחת הקדש ללא היתר וכהמשך הגמ' שהוי מעילה, ולהיפך ע"י הברכה, אותו הקדש - קדשי שמים הותר לנו באכילה.

כתב החינוך (צא, הבאת הבכורים) "להעלות דבר השי"ת על ראש שמחתינו ונזכור ונדע כי מאתו ב"ה יגיעו לנו כל הברכות בעולם על כל נפשותנו להביא למשרתי ביתו ראשית הפרי המתבשל באילנות. ומתוך הזכירה וקבלת מלכותו והודאתנו לפניו כי הפירות ויתר כל הטובה מאיתו יבואו, נהיה ראויים לברכה ויתברכו פירותינו. בהטיב השם אליו ובכרכו אותו ואת אדמתו לעשות פירות יזכה להביאם לבית אלקיננו, ראוי לו לעורר לבו בדברי פיהו ולחשוב כי הכל הגיע אליו מאת ארון העולם וכו' ואחר השבח מבקש להתמיד הברכה עליו, ומתוך התעוררות נפשו בשבח השם וטובו זוכה ומתברכת אדמתו".

ובכלי יקר (דברים כו, א) בפרשת בכורים היתה הכונה להכניע רום לבכם אשר אחר ירושה וישיבה ישיאם לומר כי להם הארץ ובחרבם ירשוה וישכחו את ה', וכן פירש הרמב"ם שעיקר טעם מצוה זו ההכנעה וההשתעבדות אל השי"ת. וכונתו לרמב"ם במו"נ (ג, לט) תרומה, חלה בכורים וראשית הגז שהוא לתת ראשית כל דבר להשם לחזק מדת הנדיבות ולמעט תאות המאכל וקניית הממוץ, וכן במקרא בכורים יש בו ג"כ מדת ענוה שהוא לוקח הסל על כתפיו ומודיע חסדי השם וגמולותיו להודיע לבנ"א שמעבודת השם הוא שיזכור עתות צרתו ועניני מצוקותיו כשירחיב ה' לו ע"ש בכ"ד. וע"ע בעקידת יצחק שער צא, וברש"ר הירש עה"ת (דברים ח, י).

וראה במשך חכמה (דברים ח, י) כשאוכל ושבע עלול לבעט, ולכן צוה השי"ת כשיאכל וישבע יודה לה' ויברכהו ויזכור כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל ומידו לוקח האוכל כי ירעב למלאות נפשו, וזה יתכן

והיינו - קדש הילולים. ואמנם מסקנת הגמ' דידעינן מפס' זה רק ברכה על נטיעה (בה מדבר הפס') ושאר דברים סברא היא, אסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה, ופרש"י סברא דכיון דנהנה צריך להודות למי שבראם. ומכל מקום מתכאר מהגמ' שלפני הברכה המזון הוא קדשי שמים ולאחר הברכה הותר באכילה והוי אכילת הקדש.

יסוד זה המושרש בנו בנטע רבעי בשנה הרביעית, הינו אבן פינה לכל חיינו, הממון ושאר צרכי גופינו כולם מתנת ה' יתברך, זכה - הרי הוא נהנה בהיתר מן

ואין לנו עסק בנסתרות, אבל ראיתי מובא בשם האריז"ל בשער רוה"ק וז"ל "כי עיקר השגת האדם אל רוה"ק תלויה ע"י כוונת האדם בברכות הנהנין לפי שעל ידם מתבטל כח אותן קליפות הנאחזות במאכלים החומריים ומתדכקים באדם האוכל אותם וע"י הברכות שעליהם הנאמרות בכוונה הוא מסיר מהם הקליפות ומזכך החומר שלו ונעשה זך ומוכן לקבל קדושה".

מאמר טו

מעלת הקבורה בארץ ישראל

כתב הראב"ע (בראשית כג, יט), זכרון פרשת המערה שקנה אברהם ע"ה להודיע מעלת אר"י על כל הארצות לחיים ולמתים, והרמב"ן כתב לא ידעתי טעם לדברי ר"א וכו' כי מה מעלה לארץ בזה כי לא יוליכנה אל ארץ אחרת לקברה, אמנם בתו"ד כתב, להודיע חסדי השם עם אברהם ואשתו מתה ונקברה בנחלת ה' וכו' כי הצדקת מתה ונקברה באר"י, וכ"כ הרמב"ן לקמן (מח, ז) ואקברה שם פירש"י ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ ולא ידעתי מהו וכי בתוצה לארץ נקברה חס ושלום שהרי בארץ מתה ושם נקברה כמו שנא' כאן בפרשה מתה עלי רחל בארץ כנען.

.א

דומה קולטתו מתיים לקולטתו לאחר מיתה וכו'. כשרין שבבבל אר"י קולטתן כשרין שבשאר ארצות ככל קולטתן לענין קבורה, פירש"י, של ככל מוליכין ארונותיהם ליקבר באר"י ושל שאר ארצות הרחוקים מאר"י וקרובים לכלל קבורים כבבל שיש שם זכות תורה. וכן איתא במו"ק כה ע"א, כשמת רב הונא אסקוהו לאר"י, ופרש"י שכל הנקבר שם נקבר בלא חטא שנא' העם היושב בה נשוא עון ונבגליון נוסף: ומנין אף המתים שנא' וכפר אדמתו עמון.

דברי הרמב"ן 'חס ושלום' שנקברה בחור"ל, וכן דברי הראב"ע "להודיע מעלת אר"י על כל הארצות לחיים ולמתים", מקורם טהור בכתובות קיא ע"א, דאיתא שם ב' טעמים למעלת הקבורה באר"י. אמר רב ענן כל הקבור באר"י כאילו קבור תחת המזבח, כתיב הכא מזבח אדמה תעשה לי וכתיב התם וכפר אדמתו עמו, עולא הוה רגיל דהוה סליק לאר"י, נח נפשיה בחור"ל, אתו אמרו לו לר' אלעזר אמר אנת עולא על אדמה טמאה תמות (בתמיה), אמרו לו ארוננו בא, אמר להם אינו

אמנם הרמב"ם (מלכים ה, יא) כתב לטעם דהוה כקבור תחת המזבח, נוהשמיט לטעם דנצולים מגלגול מחילות], וביאר דהיינו שמכפרת קבורה זו כמזבח, וז"ל: והקבור בה נתכפר לו וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה שנא' וכפר אדמתו עמו וכפורענות הוא אומר על אדמה טמאה תמות, ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מותו ואע"פ כן גדולי החכמים היו מוליכים מתייהם לשם צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק.

אמנם יש שחששו לאיסור להעלותו ע"פ דברי הירושלמי (כתובות יב, ג) שהובא בהגמ"י שם, רבי בר קריא ור"א הוו מטיילין באיסטריא ראו ארונות שהן באין מחו"ל א"ר בר קריא לר"א מה הועילו אלו אף אני קורא עליהם ונחלתי שמתם לתועבה בחייכון, ותבואו ותטמאו את ארצי במיתתכם, א"ל כיון שמגיע לארץ היו נוטלין גוש עפר ונותנין על ארונו דכתיב וכפר אדמתו עמו, מכאן נראה סמך למה שנהגו להניח עפר מא"י על המתים אע"ג דההיא דירושלמי איירי [בקבורה] בא"י. וכ"כ בדרכי משה סי' שסג יש נוהגין לתת מעפר א"י ויש קצת ראייה מתנחומא ויחי וכ"כ ברמ"א שם.

וכיוצא בזה איתא בזה"ק בפר' אחרי מות (עב:) כל מי שלא זכה בחייו ומביאים אותו לקבורה באר"י, עליו כתוב 'ונחלתי שמתם לתועבה' שהרי עושה מקודש חול, ועוד שם בפר' תרומה (קמא:) ובת"א (ויחי רכה:), הו"ד בשל"ה בפר' ויחי, כמ"ש בשו"ת מנח"י ח"ז סי' קלו אות ב, ובליקוטי תשובות מנח"י סי' קכג. וראה מש"כ גשה"ח פכ"ז ט-י. נואע"פ שכל דבריהם הם בענין המעלה דמזבח כפרה, דאינה מכפרת למי שבא אליה אחרי מותו, (ואורכה יש כאן 'טענה' עליו, כחייכם לא באתם), אבל בהא

[ומעשה זה דעולא, איתא בשינוי לשון בירושלמי סוף כתובות, עולא בא זמנו למות בחו"ל ובכה ושאלוהו מה לך בוכה אנו מעלין אותך לא"י אמר להם אינו דומה הפולטה בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה. ולפ"ז יש לבאר את לשון הרמב"ן בדרשה לר"ה, 'וזה מה שהוציאני מארצי וטלטלני ממקומי וכו' לפי שרצוני להיות טלטול נשמתי בחיק אמי'. ולפ"ז עיקר עלייתו היתה למען יזכה להיקבר בארץ, שהרי עלה בזקנותו].

עוד שם בגמ', אמר ר' אלעזר מתים שבחו"ל אינם חיים שנא' ונחתי צבי בארץ חיים ארץ שצביוני בה מתיה חיים שאין צביוני בה אין מתיה חיים, ולר' אלעזר צדיקים שבחו"ל אינם חיים, אמר ר' אילעא ע"י גלגול, מתקיף לה ר' אבא סלא רבא גלגול לצדיקים צער הוא, אמר אביי מחילות נעשות להם בקרקע. ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, אמר קרנא דברים בגו יודע היה יעקב אבינו שצדיק גמור היה ואם מתים שבחו"ל חיים למה הטריח את בניו שמא לא יזכה לגלגול מחילות, כיוצא בדבר אתה אומר וישבע יוסף את בני ישראל א"ר חנינא דברים בגו יודע היה יוסף בעצמו שצדיק גמור היה ואם מתים שבחו"ל חיים למה הטריח את אחיו ארבע מאות פרסה שמא לא יזכה למחילות, ופרש"י, גלגול, מתגלגלים העצמות עד אר"י וחיים שם, מחילות, נעשה להם בקרקע ועומדים על רגליהם והולכים במחילות עד אר"י ושם מבצבצין ויוצאים. דברים בגו, יש כאן דברים מסותרים בדבר זה וצריך לתת להם לב, שצדיק גמור היה ולא צריך לזכות אר"י.

מצאנו אם כן שתי מעלות לקבורה באר"י, דמכפרת על הקבור בה ועוד שמתיה חיים ללא צער גלגול מחילות. [וראה לק' אות ה].

מערכת א"י אות ה ושם בפאת השדה אות ה]. ויעוין בשו"ת דברי יציב יו"ד ח"ב (רכד-רכו) שחשש לדברי הזוה"ק, ולכאור' הוא נגד רהיטת לשון הרמב"ם והפוסקים (וע"ש אות ז בענין גלגול מחילות).

[ומש"כ בס' ויואל משה מאמר ישוב אר"י אות צט, להוכיח מלשון הרמב"ם "גדולי החכמים", דדוקא הם רשאים בכך, נראה דכונת הרמב"ם להיפך, דאף הם לא חשו לכך, ותו דחידש הרמב"ם דאף הם זקוקים למעלת אר"י, וכמ"ש בכתובות יודע היה יעקב אבינו שצדיק גמור היה ואם מתים שכחור"ל חיים למה הטריח את בניו שמא לא יזכה לגלגול מחילות, כיוצא בדבר אתה אומר וישבע יוסף את בני ישראל א"ר חנינא דברים בגו יודע היה יוסף בעצמו שצדיק גמור היה ואם מתים שכחור"ל חיים למה הטריח את אחיו ארבע מאות פרסה שמא לא יזכה למחילות, ודר"ק].

ב.

מבואר שאף בזמן האבות היתה מעלה לקבורה בארץ. ובאו הדברים בארוכה ככפתור ופרח פרק י' ואת"ר, זאת הארץ מיוחדת לבורא ית' מושגחת ומושקפת לטובה כפרט ותמיד בהשגחה מוספת על השגחתו יתעלה ככל הארץ כולה שבה נא' עיני ה' אלקיך משוטטות ככל הארץ וכמו שהחסיד מושגח במינו וכפרט. ובירושלמי סוטה סוף פ"א מה ת"ל 'גם עלה', לא אותך לבדך אני מעלה אלא כל השבטים אני מעלה, מלמד שכל שבט ושבט העלה עצמות ראש שבטו עמו ואף דינה נטלוגה וקברוה בארץ כנען. וכן רחל אמנו נקברה באר"י כדאיתא בתוספתא סוטה פ"א, וכן יעקב אבינו ויוסף הצדיק ואדוננו משה ע"ה כלם היו משתוקקים להקבר באר"י בהיותם בחור"ל ואע"פ שעדיין לא נכבשה, וכמ"ש הראב"ע וכו' שקדושת הארץ ומעלתה היו משעת

דהקבור בא"י ניצול מגלגול מחילות לא מצאנו שנחלקו בזה. מ"מ חזינן דלדעה דאיכא פגם בכך ומיקרי ותבואו ותטמאו, לא חשו להא דניצול מגלגול מחילות].

אמנם להלכה נפסק בטור יו"ד בס"י שסג, אסור לפנות המת או העצמות מקום למקום וכו' אבל לכפרה שלו או לכבודו כגון להעלותו לאר"י או לקבורו בקברי אבותיו מותר, וכ"כ בשו"ע דלפנותו כדי לקבורו באר"י מותר, וכתב הש"ך, דהוא כפרתו שעפר אר"י מכפר דכתיב וכפר אדמתו עמו. ולכן כתב בשו"ת מהרל"ב ח"ט סי' סג דאף אם גילה דעתו בחייו דלאו שפיר למיסק מתים לאר"י וכדעה הנ"ל בירושלמי, אפ"ה שרי לבניו להעלותו לאר"י ומצוה קעבדי, דכל הפוסקים כתבו מעלת אר"י והקבור בה לענין כפרת עונות ומנוחת הנפש והצלה מצער גלגול מחילות, כדאיתא בתלמוד ובמדרשים, וכולהו לא חיישי לירושלמי, ואע"ג דאינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה מ"מ ניחא אית ליה. וכ"כ בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סי' רג) דמצאנו ד' דעות בתז"ל בענין הקבורה באר"י. הא' קבורת הגוף בארץ אף שיצאה הנשמה בחור"ל, מועיל כאילו מת ונקבר באר"י. הב' אמת שהיא מעלה אבל אינה כל כך כמו המת והנקבר בארץ. הג' שאין הנאה כלל. הד' שיש בזה גריעות וחוב ותבואו ותטמאו את ארצי, ומכל מקום, נפסק בטור דרשאי להעלות ע"ש. [נתמה על הירושלמי, מהא דיעקב אבינו ציוה להעלות את גופו לאר"י, וכן עצמות יוסף ושאר השבטים, ות"י דהיה זה ע"פ הדיבור דהקב"ה א"ל ואנכי אעלך, או דהוא וכיוצא בו גופן טהור דומיא דאיתא דביום שמת רכי בטלה כהונה והטעם דגופו טהור, אמנם איכא מ"ד דהוא משום שהיה מת מצוה, ע"כ. דבריו אלו הם רק לתרץ דעה זו, אבל הפשטות היא דיש ראייה מיעקב אבינו דשרי. וע"ע בשד"ח

כמה שהיה אפשר, כמו יצחק אבינו שהיה מעשר זרע הארץ, וכן יעקב אבינו אל תרע מרדה מצרימה שהיה מצר על שנוקק לצאת לחו"ל עד הבטיחו להיות נקבר בארץ וכו' ברוך אל עליון שהוציא אותו מארצו שהיה עושה שם נפשות כדי להביאו אל הארץ שכחר בה לכחירתו בו יתעלה ובזרעו, עכת"ד הכפ"פ ע"ש. [וראה עוד במאמר טז, בדברי הכו"פ בענין תפלה על מקום קבורתם].

ובאו הדברים בקצרה בחכמ"א שערי צדק פ"א משפטי הארץ פי"א, אע"פ שלענין תרו"מ להרכה פוסקים בטלה קדושתה ואינו חייב אלא מדרכנן, מ"מ לענין גוף קדושתה אינו תלוי כלל בישראל אלא היא מקודשת ועומדת מיום שנבראה שהרי אברהם אבינו ע"ה לא היה יכול לעמוד עליה לידע השר המושל שם כדאיתא במדרש וכווה"ק (בראשית עת.), וביאר המהר"ח"ו שלא היה יכול להשיג את שר אר"י לפי שהש"י לא נתן אר"י לשום שר וממונה לשלוט עליו רק הוא ית' כמש"כ עיני ה' אלקיך בה וגו'.

אמנם כמש"כ השערי צדק דקדושתה מיום כריאת העולם, בכפ"פ איתא מיום שניתנה לאבות, ומאיך כתב דכבר בימיהם נקראת אר"י, דהרי ביהמ"ק שהוא באר"י נברא קודם שנברא העולם, וכיומא נד ע"א עולם מציון נברא. ועפ"ד הרמב"ן פר' נח (ת, יא) בשם המדרש מהיכן הביאה היונה את עלה הזית מהר המשחה [-הזיתים] דלא טפת ארעא דישראל כמיא דמבולא והיינו שלא היה עליה גשם המכול כדכתיב לא גושמה ולא נפתחו בה מעיינות תהום רבה אבל המים נתפשטו בכל העולם ואין סביב א"י גדר לעכב המים שלא יבואו בה [וע' רש"י מיכה א, טו יהושע יג, א בראשית מו, ג]. וע"ע בשו"ת חת"ס יו"ד רלג ובאריכות במאמר ד.

נתינתה אל האבות הקדושים לא משעת הכבוש לכד, אמנם חיוב מתנותיה משעת כבוש לכד וכמ"ש (בראשית יב, ז) והכנעני אז בארץ, וברש"י (יג, ז) ולא זכה בה אברהם עדיין ולכן יש בה גזל, אבל קדושת הארץ כולה לגבולותיה המוגבלים בתורה ולהיותה מעלה לחיים ולמתים והיותה נחלת ה' מקדושה ראשונה ולהלך כדקאי קאי, לא בצר לא בזמן הגלות שהיו כבבל ולא בגלותינו היום וכו' שאל"כ והו"ל כחו"ל א"כ כל אותם הצדיקים אשר נקבו בשמות שנודע קבריהם בארץ עמדו כל אותם שבעים שנה בחו"ל בתוך קבריהם, או האבות הקדושים היו נקברים בחו"ל עד שבאו שם ישראל עם עזרא, או ירושלים שקדושתה לעולם היתה בחו"ל כל אותו זמן, הלא הם ע"ה היו חוששים שמא יבוא יובל ויוציאם מכלל קבור בקבר שלו ולא יהיו חוששים שיבוא גלות ויוציאם מכלל קדושת הארץ. ואם שמא לא חזר עזרא לכבוש חברון ושכם ודרך אפרת ותמנת סרח והגבעה בארץ בנימין, האבות הקדושים רחל אמנו ויוסף הצדיק ויהושע בן נון ואלעזר הכהן ושאלו בן קיש היו נקברים בחו"ל ולא היו בכלל וכפר אדמתו עמו, ולא בכלל הטוב המגיע למי שקבור באר"י וזה חלוף לא יתכן כן. וכוונת כלל זה הפרק מה שזכרנו בו, ואם היא כטיפה מן הים וכל כיוצא בהם כענין וכפר אדמתו עמו וכל הדומה להם שהכל אין היום הבדל ולא הפרש ולא חלוק כלל בין שכבשו עולי מצרים ובין שכבשו עולי בכל שאין שום דבר בזה שלא יהיה בזה בענין הקדושה והמעלה, לכד חיוב תרו"מ שאלו דא' ואלו דרבנן, כל מה שכתוך גבולי אר"י הנזכרים בפר' מסעי הכל לכל הפחות קדוש בקדושת אר"י לכל התועלות המבוקשות ממנה, ולענין חיוב תרו"מ. וכן אתה מוצא שהאבות הקדושים ע"ה נהגו בה חיוב מצוות התלויות בארץ

ג.

ונראה לבאר את מעלת הקבורה כארץ ישראל שמכפרת כמזבח, כהקדם המדרשים בענין כריאת אדם הראשון. והנה נא' בפס' (בראשית ב, ז) "ויצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה", ופרש"י, צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה. לישנא אחרינא נטל עפרו ממקום שנא' בו מזבח אדמה תעשה לי אמר הלוואי תהא מיתתו לו אדמה כפרה ויוכל לעמוד. ובתרגום יונתן צירף וכתב את ב' הדברים, לקח עפרו ממקום ביהמ"ק ומארבע רוחות העולם.

ומקור דברי רש"י דצבר עפרו מכל העולם, הוא בסנהדרין לח ע"א, תניא היה ר' מאיר אומר אדה"ר מכל העולם כולו הוצבר עפרו שנא' גלמי ראו עיניך, ופרש"י, מכל מראה עיניך נגלמתי והיינו כל העולם כדכתיב עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ. אמר רב הושעיא משמיה דרב אדה"ר גופו מכבל וראשו מאר"י ואבריו משאר ארצות ועגבותיו מאקרא דאגמא, ופרש"י, ראשו מאר"י שהיא גבוהה וחשוכה מכל הארצות. וכתנחומא (פקודי ג) התחיל מקבץ גופו של אדה"ר מארבע רוחות העולם כדי שלא תאמר הארץ אין גופך משלי, אם לוקח ממזרח ויפטר במערב כדי שלא תאמר ארץ מערב אין גופך משלי לא אקבלך לפיכך נטלו מארבע רוחות העולם כדי שבכל מקום שיפטר שיקבלו הארץ כמו שנא' כי עפר אתה. ובפרקי דר"א פרק י"א איתא בתוספת הסבר, התחיל לקבץ את עפרו של אדה"ר מארבע פנות (וי"ג נפוחות) הארץ וכו' ולמה כנס עפרו מארבע פנות העולם, אלא אמר הקב"ה אם יבוא ממזרח למערב או ממערב למזרח או בכל מקום שילך ובא קצו להפטר מן העולם שלא תאמר הארץ שבאותו מקום אין עפר גופך שלי ואיני מקבל אותך חזור למקום שנבראת משם.

ומה שכתב רש"י נטל עפרו ממקום המזבח אדמה, איתא שם בפרקי דר"א גבל את עפרו של אדה"ר ובמקום טהור היה בטבור הארץ, ע"כ. והיינו מקום המזבח שמשם הושתת העולם. והנה שם בפרק י"ב, חיבה יתירה חיבב הקב"ה לאדה"ר שבראו ממקום טהור קדוש, ומאיזה מקום לקחו ממקום ביהמ"ק (ופירש הרד"ל שהוא נדרש ממילת האדמה בהא הידיעה. המקום המיוחד שבאדמה וטעם שנברא ממקום זה שיהיה רחוק מן החטא). ושם בפרק כ' (ובמדרש שוח"ט מזמור צב) גרשו ויצא מגן עדן וישב לו בהר המוריה ששער ג"ע סמוך להר המוריה משם לקחו ולשם החזירו במקום שנלקח שנא' ויקח ה' אלקים את האדם מאיזה מקום לקחו ממקום ביהמ"ק שנא' לעבוד את האדמה אשר לוקח משם. ואף דלא נזכר שם מקום המזבח, ביאר הכלי יקר (ג, כג) דהיינו ממקום שנא' מזבח אדמה תעשה לי וכאמרם (בר"ר יד, ח) הקב"ה בראו ממקום כפרתו הלוואי תהא לו לכפרה והוא הר המוריה וכו' ואף לדברי האומר צבר עפרו מכל העולם פירושו לפי שמקום שנא' בו מזבח אדמה תעשה לי שם אבן השתיה ממנה הושתת העולם, ולקח עפרו משם שהוא מרכז העולם ודומה כאילו צבר עפרו מכל העולם, ולכן נא' אצל יעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה, ופרש"י, קפל כל הארץ תחתיו, ולא דוקא קפל אלא לפי ששכב על טבור הארץ דומה כאילו שכב על כל הארץ. וכ"כ באור החיים (ב, ז) יש לך לדעת כי העפר ממנו נוצר האדם, אינו העפר של גן עדן אלא העפר של כל העולם וכמו שמדויק הכתוב לעבוד את האדמה אשר לוקח משם, ע"ש בכל דבריו. ויש לומר דאין זה דיוק כ"כ, דהא סדנא דארעא חד הוא, ואמנם כתב ההפלאה, דהמזבח שורש כל א"י כמו שמצינו ביעקב

סיני, ע"ש. נוי"ל להיפך, דבשעת מתן תורה דכהו המוריה הלך להר סיני, כדי שתשרה שם השכינה וקדושת אר"י.

ד.

ומעתה נבאר, דתפקידו של האדם בעולם להתקדש ולזקק את החומר, והוא הגוף שנוצר מן האדמה ומושך לגשמיות וכמ"ש הכלי יקר שם "כי האדמה שנתנה בו חומר עב וגס אשר בסיכתו נפל לחטא חייבת לעזור לו להגיע לכפרה". ואמנם ניתן בו מראשיתו חומר מזוקק והוא עפר ממקום המקדש והמזבח, ולולי זאת היה החומר עכור לגמרי. וכמ"ש המהרש"א בכיאר הגמ' בסנהדרין (לח) דראשו מאר"י ואבריו משאר ארצות ועגבותיו מאקרא דאגמא, דראשו שבו המח כת הנשמה והשכל הוא מא"י שהוא מקום מוכן לחכמה כמו שאמרו אוריא דא"י מחכים ושם בירושלים מקום שער השמים לנשמה, אבל גופו שבו אברים הפנימים ורוח החיוני שכלב הוא מבבל וגם שם הוא מקום מוכן למעלות החכמה שעל כן סיבב הקב"ה הגלות לבבל, ושאר אברים שהם רק טפלים לראש ולגוף משאר ארצות שהם טפלים לאר"י. ולפ"ז ביאר את הגמ' דגם לבבל יש מעלה בקבורה, ורש"י פי' דיש שם זכות תורה וכן פי' בהא דאסור לצאת מבבל לשאר ארצות לפי שיש שם ישיבות המרכיבות תורה, אמנם בסוגיא משמע שמה"ט שארץ ישראל קודמת לבבל קודמת ככל לשאר ארצות, ולכן צ"ל ע"פ הגמ' דראשו מאר"י וגופו מבבל א"כ א"י קודמת לקבורה שהיא עיקר הגוף ואח"כ ככל שגופו נברא ממנה. וע"ע במאמר ד אות כ ובמאמר ז.

ועוד יבואר ע"פ הגמ' (יומא נד.) מציון נברא העולם, והוא מאבן השתיה, והאדם הוא יסוד הבריאה וחייב האדם לומר בשבילי נברא העולם וסדנא דארעא ואדם חד

ושכב במקום המזבח ונקפל תחתיו כל א"י כמ"ש הארץ אשר אתה שוכב עליה].

והרד"ל (פי"א אות כח) הביא מזוה"ק ויגש, אכניס עפרו מד' סטרין דעלמא ועבד גרמיה באתר דמקדשא דלתתא, ומאידיך בפר' וירא, נטל עפריה מאתר בית מקדשא ובנה גופיה מד' סטרין דעלמא דכולהו יהבי ליה חילא, ובפר' ורא, מעפרא דכי מקדשא דלתתא איתקן וד' סטרי דעלמא איתחבר בההוא אתר דכי מקדשא. ומסיק הרד"ל, קיבוץ הארץ היה מד' רוחות וכללם בעפר ביהמ"ק בעת הגיבול ונכללו כלם בו והעיקר ממנו. ובערוך השלחן העתיד (פרק ה ה"ד) גופו נברא מכל העולם אבל ראשו ממקום המזבח.

ועל פי מדרשים אלו כתב הרמב"ם הל' בית הבחירה (פ"ב ה"א) ובמקדש נעקד יצחק אבינו שנא' לך לך אל ארץ המוריה, ובה"ב כתב ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגוון ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ויעקד עליו יצחק. והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל וכו' הקריב אדה"ד קרבן כשנברא ומשם נברא, אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא.

אמנם איתא בתענית (טז.) מאי הר המוריה שממנו יצא מורא לעכו"ם, ופירש"י, בלישנא אחרינא דהיינו הר סיני שיצא ממנו מורא לעכו"ם כמתן תורה, וכתב בחי' מהרצ"ח, דכמו כן איתא בשבת (פט.) מאי סיני שממנו ירדה שנאה לגוים, אבל תמוה מה ענין הר המוריה שבירושלים [שהוא מקום העקידה וכו' נבנה ביהמ"ק], אצל הר סיני שקרוב לים סוף, ורמז לזה המהרש"א. ובשו"ת חת"ס יו"ד רל"ה, כתב ליישב דלפי הלישנא אחרינא אמנם העקידה היתה על הר

אשר חוצבה ממנו כך עפר גופו שב למקום טהרה למקום מזבח אשר חוצב משם, ולזה אמר לקדושת א"י וטהרתה וכפר אדמתו עמו באיזה מקום שיהיה בא"י כאילו קבור במקום הכפרה מקום המזבח, והוסיף לבאר ההפלאה, ראשו נברא מא"י והיינו שמקום המזבח הוא שורש כל א"י כמו שמצינו ביעקב ששכב במקום המזבח ונקפל תחתיו כל א"י כמ"ש הארץ אשר אתה שוכב עליה, הרי שהמזבח הוא שרש של כל א"י וכשארם מתקדש ע"י קדושת הארץ מחזיר גופו ונשמתו לשרשו והוי כאילו קבור תחת המזבח מקום כפרה. ועיין באדר"נ פרק כ"ו כל הקבור תחת המזבח (והגר"א גורס בירושלים) כאילו קבור תחת כסא הכבוד.

[ומבוארים] היטב דברי הרמב"ן בתורת האדם (כשם אבל רבתי) קבר שאולה היתה לו לר"ג ביבנה והיו מכניסים את המת לתוכה ונועלין את הדלת בפניו וכאין ועומדין בשורה ומנחמין ופוטרים את הרבים ואח"כ מעלים אותו לירושלים. הרי שיש מעלה של קבורה בירושלים, והוא מטעם שהמקום מתוקן טפי, וכמו שיש דין בחייו של הכל מעליו לירושלים מתמת קדושתה. [ואף שמהמשך הענין שם משמע שמדובר בהולכה למקום קבורת אבותיו, מ"מ איכא נמי למימר שהוא מטעם באר"י עצמה איכא מעלה לירושלים]. ולפ"ז מצאנו מקור מפורש, דמותו לפנות את המת לכפרה שלו ולכבודו כגון להעלותו לאר"י ולירושלים. אמנם בטוש"ע השמיטו דין זה להעלאה לירושלים. ואמנם יל"ע דהא אין קוברים בירושלים והקברים הם מחוץ לחומה, כמ"ש בפאת השלחן פ"ג אות כט ועיר הקדש והמקדש ח"ג פ"ג. וע"ע בשו"ת קול מבשר, בדבר יהושע ח"ג סי' נח, הר צבי יו"ד קעד, [חרי"ד ח"ד נז].

הוא, ומתקן את הבריאה כולה בכך שמתקן את עצמו, וממילא מתקיים בו כי עפר אתה ואל עפר שוב כמו שהרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה כך העפר שכ לשרשו באם תוקן, ומבואר דמעלת הקבורה באר"י דהוא שלימות העפר. [וכמ"ש ההגמ"י דאיתא בירושלמי שבשעה שמגיע ארון מחו"ל לאר"י היו נוטלין גוש עפר ונותנין על ארונו דכתיב וכפר אדמתו עמו. מכאן נראה סמך למה שנהגו להניח עפר מא"י על המתים אע"ג דההיא דירושלמי איירי בא"י. וכ"כ הטור בסי' שסב ומה שנותנים עפר [על המת] שרפואתו עפר הוא שכן כתיב כי עפר אתה וגו', וכ"כ הדרכי משה בסי' שסג יש נוהגין לתת מעפר א"י ויש קצת דאיה מתנחומא ויחי, וכ"כ ברמ"א שם].

ובזה יוכן הא דמתי אר"י חיים תחילה, מכיון שהם תוקנו, ומציון נברא העולם אף לתחיית המתים, ואיתא בסוף כתובות דמתים מבצבצין ויוצאין מירושלים, משמע שישנה מעלה לתחית המתים בירושלים, וא"ש לפי המבואר, שממקום כפרתו נברא והוא מקום המקדש והמזבח ושם מקבל את נשמתו ואת עפרו אשר שב למקורו. וכמ"ש המהרש"א שם, כי אר"י נקראת ארץ חיים כי שם מקום ירידת הנשמות ועלייתם מתחילת בריאתם בא"י היו שבה נברא אדה"ר כי ארץ חיים שלמטה מכוון נגד ארץ חיים שלמעלה אשר ושם הנשמות יורדות לארץ חיים שלמטה ושוב חוזרין למעלה למקומן במיתתן ושוב בעת התזיה יורדים למטה לארץ.

שו"ר דכעין זה ביאר המהרש"א את הגמ' בסוף כתובות, כל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח ע"פ המדרש ממקום כפרתו נברא ולמעלת האדם אמר שהוא קבור שם, כמו שרוחו ונשמתו שבה כטהרה למקום

המערה לפיכך נקראת מערת המכפלה שהיא כפולה ושם הוא נתון אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה, ולפיכך נקראת קרית ארבע שנקברו בה ארבע זוגות ועליהם הכתוב אומר יבואו שלום ינחוו על משכבותם הולך נכוחו, ע"כ.

והנה נתבאר במק"א הא דאמרו חז"ל (ברכות יג:): אין קורין אבות אלא לשלשה שהם השרש של כלל ישראל, ובעצמיותם ותכונותם טמונים כל הדרורות. ומעתה י"ל, דבמערת המכפלה מקום בו נקבר אדה"ר יציר כפיו של הקב"ה [וכמו שאמר אדה"ר, גופי שגיבל בשתי ידיו], אם כן מקומו הוא שיא זיכוך העפר והנפש שבה אל האלקים אשר נתנה, ורק האבות הם המרכבה, שזיככו את עצמם לגמרי יכולים לשכון שם לאתוזה עולם, וא"ש מה דאיתא במכילתא אין נכנס לקבר אבות אלא שלשה אבות ושלוש אמהות.

והנה כתב הרמב"ן (בראשית מט, לא) "ואמר אשר קנה אברהם את השדה לאתוזה קבר להודיע כי אברהם ציוה שיהיה המקום ההוא בית קברות להם לאתוזה עולם, אבל למטה כשאמר ויקברו אותו במערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם לאתוזה קבר נתכוין הכתוב לרמוז כי ביעקב נשלמה כונת הצדיק כי לשלשתם קנאה ולא יקברו בה עוד איש, ועל כן לא ציוה יוסף שיקברו אותו במערה עם אבותיו". וצ"ב במש"כ "כי ביעקב נשלמה כוונת הצדיק כי לשלשתם קנאה ולא יקברו בה עוד איש", מהי הקפידא בדבר.

ונראה לכאר, דהנה מקורו בפרד"א פרק כ, אמר אדם עד שאני בעולם אבנה לי מלון לרבצי חוץ להר המוריה וחצב וכנה לו בית מלון לרבצו וכו' גופי שגיבל בשתי ידיו ורוח נשמת פיו נפח באפי לאחר מותי יקחו אותי ואת עצמותי ויעשו להם עבודה זרה, אלא אעמיק למטה מן המערה בו לפנים מן

ה.

בענין גלגול מחילות

לצדיקים והולכים ועולים לירושלים, אבל כבר"ר (עד, א; צו, ה) אמרו, הקב"ה עושה להן מחילות והן מתגלגלין ובאין עד שמגיעין לא"י ושם הקב"ה נותן בהם רוח חיים והם עומדים, וכן בירושלמי פ"ט דכלאים הקב"ה מחליד הארץ לפניהם והם מתגלגלין, משמע שאף במחילות מתגלגלין ואין עומדים עד כואם לארץ אלא שהקב"ה עושה להם מחילות ומשוה להם הארץ שלא יהיה להם צער גלגולין, ע"כ.

וכן כתב הירושלמי בסוף כתובות, ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם דברים בגו ר"ל אומר אתהלך לפני ה' בארצות החיים והלא אין ארצות החיים אלא צור וחברותיה, וקיסרין וחברותיה תמן זולא תמן שובעא, אלא ארץ שמתיה חייך תחילה לימות המשיח,

בגמ' בכתובות, אמר ר' אלעזר מתים שבתו"ל אינם חיים שנא' ונתתי צבי כארץ חיים ארץ שצביוני בה מתיה חיים שאין צביוני בה אין מתיה חיים, ולר' אלעזר צדיקים שבתו"ל אינם חיים אמר ר' אילעא ע"י גלגול מתקיף לה ר' אבא סלא רבא גלגול לצדיקים צער הוא, אמר אביי מחילות נעשות להם בקרקע. ופרש"י, גלגול, מתגלגלים העצמות עד אר"י וחיים שם, מחילות, נעשה להם בקרקע ועומדים על רגליהם והולכים במחילות עד אר"י ושם מבצבצין ויוצאים.

וכתב המהרש"א, דמשמע מרש"י שעומדים בחו"ל והולכים במחילות עד א"י [וכ"מ ברש"י סנהדרין (צ: ד"ה ויציצו מעיר) שעתידין ישראל לציץ ולפרוח מעיר ירושלים כדאמרינן הקב"ה עושה להם מחילות

קדושתה, אלא מפני שימנעו בכך מצער גלגול מחילות בתחית המתים].

ובפרקי דר' אליעזר פרק ל"ד, ר' חנינא אומר כל הצדיקים שמתו בחו"ל נפשותם נאספות לארץ שנא' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וכל המתים מן הרשעים באר"י נפשותם נשלכות בכף הקלע חוץ לארץ שנא' ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע, ולעתיד לבוא הקב"ה אוזר בכנפות אר"י ומנער אותה מכל טומאה כאדם שמנער את הבגד ומשליך כל מה שכתוכה ומשליך אותם לחוץ שנא' לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה.

ובמדרש משלי (פרק יז) אמר ר' לוי כל הדר באר"י אפילו שעה אחת ומת בתוכה מוכטח לו שהוא בן העוה"ב מ"ט וכפר אדמתו עמו, אמר ר' נחמיה אר"י היא מכפרת על עוונות מתיה, אמר ר' זבידא כל הצדיקים שמתו בחו"ל מה אתה עושה להם אלא הוי אומר שאר"י מכפרת על מתיה אבל הצדיקים שבחו"ל עתיד הקב"ה לצוות למלאכי השרת והם מביאים אותם במחילות מחו"ל לאר"י ושם מתכפר להם שנא' וטהרתים על אדמתם, אמר ר' אבהו תאמר אף רשעים שבאר"י מתכפר להם ת"ל וינערו רשעים ממנה להיכן הוא מנערן אמר ר' לוי מן הארץ לחוצה לארץ.

והנה התוס' בסוטה דף ה' ע"א, תמה על הגמ' בכתובות דמתים שבחו"ל אינם חיים, מ"ט לא נמנו המתים בחו"ל כמשנה כפ' חלק בין אלו שאין להם חלק לעוה"ב, ותמה השואל (ר' ישעיה פיק ברלין) בשו"ת נובי"ת יו"ד סי' ר"ה, דאמנם מתי חו"ל אינם חיים בחו"ל אבל מחילות נעשות להם ועומדים בא"י וחיים, וגם תימה על פה קדוש של בעלי התוס' שיאמרו דבר זה והלא עצמותיהם הקדושים של בעלי התוס' קבורים

ומה טעם נותן נשמה לעם עליה. אלא מעתה רבותינו שבגולה הפסידו, אמר ר' סימיי מחליד הקב"ה לפניו את הארץ והן מתגלגלין כנודות וכיון שהן מגיעין לא"י נפשן חוזרות עליהן ומה טעם והנחתי אתכם על אדמת ישראל ונתתי רוחי בכם וחייתם, ואפילו ירבעם בן נבט וחבריו, אמר ליה גפרית ומלח שריפה כל ארצה כיון שנשרפה א"י נעשה בהן מידת הדין, ופי' הפנ"מ, כבר קבלו דינם שנשרפו בהיותם קבורים שם.

ובאו הדברים ג"כ בתנחומא (ויחי ג), ולמה האבות תובעין ומחבבין קבורת ארץ ישראל אמר רבי אליעזר דברים בגו, מהו דברים בגו, אתהלך לפני ה' בארצות החיים לפי שמתו אר"י חיינ תחילה לימות המשיח ואוכלין שנות המשיח, אמר ליה רבי סימון א"כ הפסידו הצדיקים הקבורים בחוצה לארץ, אלא מה הקב"ה עושה, עושה להם מחילות בארץ ועושה אותן כמערות הללו והן מתגלגלין ובאין עד שמגיעין לאר"י כיון שמגיעין לאר"י הקב"ה נותן בהם רוח של חיים והם עומדים שנא' והעליתי אתכם מקבורותיהם עמי והבאתי אתכם על אדמת ישראל ואחזר כך ונתתי רוחי בכם וחייתם. אמר ר"ל מקרא מלא הוא שכיון שמגיעין לאר"י הקב"ה נותן בהם נשמה שנא' נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. ובשמו"ר (לב ב) ארץ שנחמדו לה אבות העולם אברהם שנא' לך מארצך יצחק גור בארץ הזאת יעקב ונשאתני ממצרים ולמה הם מתחמדים לה אמר ר"ל מפני שהם חיים תחילה לימות המשיח ובילק"ש (תהלים קמב) חלקי בארץ החיים קורא לא"י ארץ החיים ר"ל בשם ר' אליעזר הקפר מפני שמתו א"י חיים תחילה לימות המשיח. [נראה כמאמר ד' דלכאו' מהכא מבואר דלא כמ"ש בכפתור ופרח, דהאבות נתאוו לאר"י מפני

הוא ולמה הטריח את בניו שמא לא יזכה למחילות, צדיק גמור א"צ לזכות א"י, ומשמע דאילו לא היה צדיק גמור איכא למימר שהיה מטריח את בניו להעלותו כדי שיזכה לתחית המתים בא"י כר"א דמתי חו"ל אינם חיים אלא הצדיקים, וס"ל למ"ד זה שצדיקים בחו"ל חיים בצער ע"י גלגול, ומה שאמרו שיש להם מחילות הוא רק ע"י זכות מרובה וזש"א שמא לא יזכה למחילות. נמצא דסוכר המהרש"א דשאינם צדיקים אינם חיים אפילו ע"י גלגול לא"י, וכתב ההפלאה דלא משמע כן ומנ"ל לאפוש"י פלוגתא, וכאמת כל הנקברים בחו"ל אף שאינם צדיקים גמורים מסתמא כבר קבלו ענשם, ועיקר הקושיא על יעקב אבינו שהיה צדיק גמור ואינו זקוק לכפרת המזבח.

בחו"ל. וענה לו הנוב"י, דקושית התוס' מ"ט הגמ' בכתובות מסיקה כן רק מכח סברא שאין זה נכון שצדיקים לא יעמדו בתחיית המתים דיותר מזה היה לה להוכיח מהא דלא נמנו במשנת חלק, ועוד שאולי דוקא צדיקים שבחו"ל הם שזוכים למחילות אבל לא שאר המתים ואף יעקב ויוסף נתייראו שמא לא יזכו מכלל שלא כל אדם זוכה, וא"כ בעלי התוס' שהם צדיקים גמורים לא תמהו אלא מ"ט המשנה לא מנתה מתי חו"ל שאינם צדיקים, אמנם באמת לא ניחא למרייהו למימר הכי והלכה כשאר אמוראי שם וכל מתי חו"ל יקומו, עכ"ד הנוב"י.

אמנם יעוין במהרש"א, דממה שפירש רש"י מש"כ יודע היה יעקב אבינו שצדיק

מאמר טז

תפלה בקברי צדיקים

כתב הרמב"ן (בראשית כג, יט) רצה להודיענו מקום קבורת האבות כאשר אנחנו חייבים לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים.

ומודעו להו כל צרה שלא תבוא על הצבור והיינו נמי דר' בנאה, וכדאשכחן גבי כלב שהלך ונשתטח על קברי אבות ודכוותיה בהגרות טובא, ע"כ. ואמנם כן הובא להלכה מעלת הליכה לקברים, כדלקמן מאמר יז.

וכן מבואר מדברי הכפתור ופרח פ"א, שמואל בחסידותו היה מבקר בכל שנה במקומות שהיה בהם קדושה כמ"ש והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל וכו' ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. וכן ראוי לסובב ולבקר אותם המקומות הקדושים אף בזמן הזה שאין ספק שיש בהם לעולם ממין קדושתן

ונראה לכאר בטעם הדבר שהאריכו במקום קבורת האבות, דאינו מטעם חיוב כבוד הנוהג בכל מקוטס קבורה כמ"ש בשו"ע סי' שסת, אלא הוא ע"פ הגמ' (סוטה לד:) ויעלו כנגב ויבוא עד חברון, ויבואו מבעי ליה, אמר רבא מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות אמר להם אבותי בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. ואמנם כן כתבו היעב"ץ והרש"ש בב"מ (פה:) דהא דר"ל הוי מציין מערתא דרבנן, אינו כמ"ש רש"י כדי שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן, אלא בכדי שידעו מקום קבורת הצדיקים ויבואו להתפלל שם

הראשונה. וגם ציוני הצדיקים מדאמרינן ר"פ ולמה יוצאין לביה"ק וכו' וכן כלב וכו' ומצאנו שרבי בנאה מציין מערתא כסתם ור"ל מערתא דרבנן כפרט, ור' בנאה חכימא דיהודאי הוה, ע"כ.

ובספר חסידים סי' ת"ג כרוזילי הגלעדי אמר אמות בעירי כי הנאה יש למתים שאוהבים הזלכים על קבריהם ומבקשים על נשמתם טובה ומטיבים להם באותו העולם, וגם כשמבקשים מהם הם מתפללים על החיים וכלב בן יפונה נשתחח על קברי אבות. [ועפ"ד דנו הפוסקים, אי שרי לעזוב את ביה"ק הישן, ולהתחיל לקבור בכביה"ק החדש, עיין בשו"ת עין יצחק יו"ד סי' ל"ד דהליכה לביה"ק הוא כעין צדקה לעניי עירו, וע"ע בשו"ת בנין ציון קטו, ובשו"ת יד הלוי לרי"ד במברגר ומה שהשיב לו ר"א גוטמכר בשו"ת יו"ד קכג-קכד].

ובספר מעבר יבק (שפתי רנות פרק כ"ד) טוב לעשות לצדיקים ציון קבר, כי החיים בראותם קבר אדם חשוב מעוררים לבקש רחמים על קברו על החיים ועל המתים דניחא להו לצדיקיא דאיתייקרו בהו אינשא. וכתב המבי"ט בס' בית אלקים שער התפילה פ"ה וז"ל ולכן המתפלל על קבר צדיק אפילו יחיד ואפילו בלי כונה שלימה קרוב להיות תפילתו נשמעת. עוד כתב בשו"ת כתב סופר (יו"ד קצח, ד"ה ולסיים) שטעם עשיית מצבה היא לתועלת לחיים, שיבואו להתפלל שם אף שאין הצדיק צריך ציון. וכבר קידמו ביפ"ת על בר"ר (פב, ז) ע"פ הירושלמי בשקלים אין עושין נפשות לצדיקין דבריהם הם זכרון, והיינו משום עושי טהרות ונחת רוח למת שרישומו ניכר וכדי שיבואו להתפלל על קבריהם. ובס' ברכת אבות סי' יז הביא מ"מ רבים כענין הליכה לקברים. [וראה עוד במאמר יז].

[ויש להוסיף, דמעלה זו של הליכה ותפלה על קברי צדיקים איכא נמי לכהנים העומדים במרחק כמ"ש בס' אלף המגן סי' תקפא סקי"א, כתוב בספה"ק דלענין כהנים שהתורה גדרה בעדם מליך על הקברים מחמת קדושת כהונתם, די להם שיעמדו מרחוק להסתכל על מקום גניזת הצדיקים, וכודאי זוכה להמשיך עליו בשלימות כל התיקונים שנמשכים ע"י קדושת קברי הצדיקים כמו בהשתטחות על קברו ממש. ובס' מקור חסד על ס"ח סי' תנ, הוכיח כן מב"ב נ"ח דאב"י שהיה כהן [כמ"ש בסנהדרין קה:]: בא לקבר רב טובי בר מתנה, וברכות כ"ח דשמואל [שהיה כהן כמ"ש במגילה כב:]: עמד בכביה"ק, ואליהו [למ"ד פנחס זה אליהו] עמד על פתח מערת רשכ"י. אמנם יש לדון טובא בראיות אלו, ראה במאמר יח [אות ה) ואכמ"ל].

מצאנו אם כן זכות גדולה בהליכה על קברות הצדיקים. אלא דהקשו התוס' בסוטה (לד:) מהגמ' (ברכות יט.) שהמתים אינם יודעים מידי ומשמע דאפילו אבות העולם, י"ל דעל ידי תפלה שזה מתפלל מודיעים להם שכך התפלל. ונראה דכונתו כדוקא למתי חברון הקבורים במערת המכפלה, וכמ"ש בפתיחה לאיכה רבתי (אות כד) אמר הקב"ה לירמיה לך וקרא לאברהם ליצחק ליעקב ולמשה מקבריהם שהם יודעים לבכות וכו' מיד הלך ירמיה למערת המכפלה ואמר להם אבות העולם עמדו שהגיע זמן שאתם מתבקשים לפני הקב"ה, וע' ב"ק פה: רבי שאל את אליהו יום אחד מפני מה לא הגיע לשיבה אמר לו אדאוקימנא לאברהם ומשינא ידיה ומצלי ומגנינא ליה וכן ליצחק וכן ליעקב, ולוקמינהו בהדי הדדי סברי תקפי ברחמים, [נפרש"י, מרכים כתפילה], ומייתי ליה למשיח בלא זמניה, [נפרש"י, לכך אין ניתן לי רשות להעמידן יחד].

וכן כתב בזוה"ק (ח"ג פרשת אחרי ע:): שהמתים הולכים ומודיעים למתי חברו, וז"ל: חד מדור עביד קוב"ה לנפשאין דאינון צדיקיא דלא איסתלקו מהאי עלמא ושכיחין בהאי עלמא, וכד איצריך עלמא רחמי ואינון חייין יתבי בצערא, אינון מצלי צלותא עלייהו ואזלין ומודיעין מילה לאינון דמיכין [מתים] דחברון ומתערין ואזלין לגן עדן דארעא דתמן רוחיהון דצדיקייא מתלבשן בעטרין דנהורא ואתייעטו בהו וגורין גזירה וקוב"ה עביד רעותא דילהון וחס על עלמא ואינון נפשן דצדיקייא דמשתכחין בהאי עלמא לאגנא על חייא והאי איקרי נפש ודא לא אסתלקא מהאי עלמא ושכיחא בהאי עלמא לאסתכלא ולמנדע ולאגנא על דרא והאי הוא דאמרי חברייא דמתי ידעי בצערא דעלמא ועונשא דחייכין די בארעא, ע"כ. וראה עוד בפרשת שלח סוף קנח ע"ב וריש קנט ע"א].

ובזה נכין היטב את לשון קדשו של רבי יהודה הלוי [בפיוט הנאמר בסוף הקינות לת"ב] ואשתומם עלי חברון "מבחר קברין", היינו שהם הקברים המוכחרים ובמקום קברות האבות מתקבלת ביותר תפלת בניהם. [וכן בקבורת רחל, איתא בילק"ש מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה שהגלויות עתידות לעבור שם וקברה שם שתהא מבקשת עליהם רחמים וכ"כ ברש"י עה"ת (מח, ז), ובס' הישר כתב כשירד יוסף למצרים השתטח על קבר אמו רחל ואמרה לו שהקב"ה יצילו מכל צער ופגע].

ומעתה נבאר הגמ' (סוטה יג:): היכן משה מת בחלקו של ראובן והיכן משה קבור בחלקו של גד דכתיב וירא חלקת מחוקק ספון וכו' מפני מה נקבר משה אצל בית פעור כדי לכפר על מעשה פעור, ובתוס'

הביא מדרש אגדה, בכל שנה ושנה בעת שחטאו ישראל בכנות מואב באותו פרק עולה בית פעור למעלה כדי לקטרג ולהזכיר עוון וכשהוא רואה קברו של משה חוזר ושוקע, וכיאר המהרש"א, דקושית הגמ' אמאי משה רבינו [שלא זכה להכנס לא"י בחיים], לא זכה להקבר בא"י כמו עצמות יוסף, וע"ז ענו כדי לכפר על מעשה פעור.

והנה משה רבנו נמנה במדרש איכה יחד עם אבות העולם "שהם יודעים לבכות", ומובן מדוע שבט גד רצה ליטול חלק בארץ סיחון ועוג כי ידע ששם קבור משה כמ"ש רש"י (דברים לג, כא), ובזכותו מתכפר על אותו מקום, וע"ש בכעה"ט בכרכתו של גד תמצא את כל האלפא ביתא לפי שמשה רבינו ע"ה קבור בחלקו שקיים כל התורה מאלף עד תיו.

וראה באוה"ח נטל נחלת סיחון ועוג ולא חשש לסגולת הארץ שכל הדר בה או הקבור בה יש לו חלק לעוה"ב, והטעם כי במקום ההוא שלקח לנחלתו שם חלקת מחוקק ספון, ויתא ראשי עם, ומעתה גם הוא עם ראשי עם לעוה"ב, עכ"ד. ונפלא הדבר, מעלת המגורים במקום קבורת משה רבינו שווה לזכות המגורים בא"י, וגי' ע"פ המבואר במאמר טו, בהא דכל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח והיינו שמתכפר לו, דהוא מטעם שתיקן גם את העפר, החלק החומרי, וא"כ משה רבינו שקיים כל התורה כולה וזיכך את גופו ובזכותו מתכפר על חטא פעור א"כ מתכפר לכל הגר שם. [וע' פרדס יוסף בשמות (כ, כ) בטעם שקבר מרע"ה נעלם].

וכתב המשך חכמה (בראשית מז, כח) ידוע דקבר צדיק מכפר ומצאנו לירמיה שהלך על קברי האבות, וקבר משה מכפר על עוון פעור. וזה שאמרו אבל כבוד זה למצרים, על שאין הקבר כמצרים.

מאמר יז

בענין 'דורש אל המתים' בהליכה לקברים

כשמבקשים מהם הם מתפללים על החיים וכלב בן יפונה נשתטח על קברי אבות. וכן הוא בתענית (ג:): שהשתטח על קברא דאבוה ואמר אבא אבא אבא הנו מצערו לי, וע"ש בגמ' יום אחד עברו המצערים על המערה של אביו ונדבקו הסוסים בקרקע ולא יכלו לזוז עד שקבלו על עצמן שלא יצערו אותו יותר. הרי שהמתים שומעים את החיים, ועוזרים בתפלתם.

[**ואמנם** התוס' בסוטה (לד:): הקשו על כ"ז מהגמ' (ברכות יח:): שהמתים אינם יודעים מידי ומשמע דאפילו אבות העולם, ותירצו די"ל שעל ידי תפלה שזה מתפלל מודיעים להם שכך התפלל והכי אמר בתענית (טז.) למה יוצאים לבית הקברות כדי שיבקשו עליהם מתים רחמים עכ"ד. אמנם ע"ש בכרכות, דהא דכתיב 'והמתים אינם יודעים מאומה' אלו רשעים שבחיייהם קרויים מתים, ואילו צדיקים שבמיתתן קרויים חיים ידעי, וע"ש דבני ר' חייא שכחו תלמודם ואמר אחד לשני אבינו ידע בהאי צערא, ולכאו' מסקנת הסוגיא דהמתים ידעי נמי בצערא דאחרינא עיש"ה. [וכן תמה בשו"ת פרי הארץ ובשו"ת ר"א גוטמכר סי' קלג ע"ש]. וכ"מ בלשון הזהר, דהמתים הצדיקים, הם אלו שיודעים בצער של ישראל שאין להם גשמים (והם מודיעים למתי חברון), ומסיים הזהר "היינו דאמרי חכריא ידעי מתי בצערא דעלמא", ולכאו' הוא המ"ד בכרכות (יח:): דמתי ידעי בצערא דעלמא].

ואמנם השו"ע כתב כסימן כסימן תקעט ט"ג, דנוהגין לילך בתענית לבית הקברות, אלא שלא כתב את הלשון

נתבאר במאמר הקודם, דיש מעלה לתפלה במקום קבורת הצדיקים, אלא שיש לרון האם היינו שהתפלה שם מתקבלת מטעם שמקום קבורתם קדוש, או שמא רשאי לבקש מהם שיתפללו עבורינו. דהנה בגמ' (סוטה לד:): ויעלו כנגב ויבואו עד חברון, ויבואו מבעי ליה, אמר רבא מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות אמר להם אבותי בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. משמע דהתפלל לשיבקשו עבורו, ולכאו' נראה דיכול לבקש מהם ישירות, [ולא משמע דרק מתפלל שם ונענה בזכותם, כדלקמן]. ואמנם כן כתבו היעב"ץ והרש"ש בכ"מ (פה:): דהא דר"ל הוי מציין מערתא דרבנן, אינו כמ"ש רש"י כדי שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן, אלא בכדי שידעו מקום קבורת הצדיקים ויבואו להתפלל שם ומודעו להו כל צרה שלא תבוא על הצבור והיינו נמי דר' בנאה, וכדאשכחן גבי כלב שהלך ונשתטח על קברי אבות ודכוותיה בהגדות טובא, ע"כ.

ויותר מפורש בתענית (טז.) למה יוצאין לבית הקברות בתענית חד אמר הרי אנו חשובים לפניך כמתים וחד אמר כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים מאי בינייהו איכא בינייהו קברי עכו"ם, ופירש"י, במקום שאין קברי ישראל, לבקש רחמים על עצמן ליכא כל שכן עלינו. הרי דאמרינן שהמתים "מבקשים רחמין עלינו". וכן משמע בספר חסידים (סי' ת"ג) כרזילי הגלעדי אמר אמות בעירי כי הגאה יש למתים שאוהבים הולכים על קבריהם ומבקשים על נשמתם טובה ומטיבים להם באותו העולם, וגם

וכן כתב המהרי"ל בהלכות ערב ר"ה, הובא בשינוי מעט במטה אפרים (תקפא ס"ג), וז"ל: נוהגין לילך בער"ה על הקברות להשתטח על קברי הצדיקים וכו' ומרכיבם תחנונים לעורר את הצדיקים הקדושים אשר בארץ המה שימליצו טוב בעדינו ביום הדין הדין וגם מחמת שהוא מקום קבורת הצדיקים המקום קדוש וטהור והתפלה מקובלת שם ביותר בהיותה על אדמת קודש והמשתטח על קברי הצדיקים אל ישים מגמתו נגד המתים השוכנים שם, אך יבקש מהשי"ת שירחם עליו בזכות הצדיקים שוכני עפר. והו"ד בקצש"ע קכח סי"ג. [שהוסיף: אל ישים מגמתו נגד המתים השוכנים שם כי קרוב הדבר שיהיה ככלל ודורש אל המתים]. וע"ע במנהגי מהר"ש מנוישטט, רבו של המהרי"ל (אות תצ), ההולך על קברי המתים אומר יה"ר שתהיה מנוחתו של פלוני הקבור פה בכבוד וזכותו יעמוד לי, והו"ד באליה רבה רכז סק"ז ובאה"ט סק"ח. וראה בלבוש סו"ס תקע"ט דמבקשים שבזכות המתים ירחם ה' עלינו. וע"ע בכ"י סו"ס תקסח בשם המהרי"ל.

והנה מדברי הרמב"ן היה אפשר דמטעם זה, יש לכבד את מקום קבורת האבות שהוא קדוש וכן מפורש בדברי הכפתור ופרח פי"א, שמואל בחסידותו היה מבקר בכל שנה במקומות שהיה בהם קדושה כמ"ש והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל וכו' ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. וכן ראוי לסובב ולבקר אותם המקומות הקדושים אף בזמן הזה שאין ספק שיש בהם לעולם ממין קדושתן הראשונה. וגם ציוני הצדיקים מדאמינן ר"פ ולמה יוצאין לביה"ק וכו' וכן כלב וכו' ומצאנו שרבי כנאה מציין מערתא בסתם ור"ל מערתא דרבנן בפרט, ור' כנאה חכימא דיהודאי הוה, ע"כ. [וראה במאמר טז].

"להתפלל בעדינו", אלא לרמוז "הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם", ועיין בדרכי משה כסי' תקפא, נוהגים בער"ה ועיו"כ לילך על הקברות למען הכניע עצמו ליום הדין והמנהג בזמן הזה לומר על הקברות תחינות ובקשות כי בעוד לכו נכנע תפלתו רצויה ודעת המתים מהני כמו שמצינו בכלב שנשתטח על קברי אבות. הרי דכתב 'ודעת המתים מהני', ונראה דהיינו שמתפללים עבורו, [נאף דהרמ"א כתב, נוהגין לילך על הקברות ולהרכות שם בתחינות, והשמיט 'ודעת המתים מהני', מ"מ לכא' כונתו כמ"ש בדרכי משה, והרמ"א הזכיר זאת גם בהל' ת"כ כסי' תקנט ס"ן].

ולעומת זאת, יעוין בשו"ת מהר"ם מינץ סי' עט, מי שנדר לילך על קברי אבותיו או לקברי צדיקים מתירים לו ובלא"ה יש גדולים שקרו תגר ע"ז וקראוהו ודורש אל המתים. והב"ח יו"ד סו"ס רי"ז [ובתוספת לשון כפרישה סי' רכח אות ה (והוא מהג' מהרש"ל שם)] כתב תשובת אחד מהראשונים ר"ח פלטיאל, וז"ל אני מאד נפלא על כנ"א הנודדים לילך לביה"ק, כי קצת היה דומה לדורש אל המתים דלא מצינו כן אלא בכלב שנשתטח כעל קברי אבות והיינו שמתפללים להשי"ת במקום קדושה כדי שתהא תפלתו שם נשמעת כדאשכחן לגבי אברהם אל המקום אשר היה עמד שם בראשונה מלמד שהמקום גורם, וכן מצינו באדם שכיזה את המת לכבודו ונשתטח על קברו, אך נשים ובנ"א שלא יודעים זה לא ידעתי הליכתם למה, וכתב הב"ח ע"ז מיהו כבר החזיקו במנהג ואין מוחה, ואין לשום חכם למנוע ולבטל מנהג זה שיסודתו כהררי קדש בווה"ק (אחרי ע':) עכ"ד, והו"ד הב"ח בש"ך יו"ד קעט סקט"ו. וע"ע בשו"ת מערכת ר"ה ס"א אות ו', יח"ד ח"ה לה, גשה"ח פכ"ט ט-יא ושם ח"ב פכ"ו בענין לועג לרש.

ועיין במ"א (תקפא סקט"ז) שהוסיף ע"ד השו"ע 'נוהגים לילך על הקברות ולהרבות שם בתחינות', וכן להשתטח על קברי הצדיקים, ולכאור' כוונתו דבכל קברות איכא המעלה דחשובים אנו לפניך כמתים, ואילו במקום קברות הצדיקים איכא נמי את המעלה שיכול לבקש מהם שיתפללו עבורו, [ולכאור' נ' דאף למ"ד דאנו חשוכים לפניך כמתים, מודה לטעם שיתפללו עלינו כדאמרינן בכמה דוכתי, ולא נראה דפליגי אמוראי אי איכא בכך משום דורש אל המתים], אולם ע"ש במחה"ש ויתכוין להתפלל לה' שיענהו בזכות הצדיקים גם כי המקום ההוא קדוש. והיינו דפירש מתה"ש בדעת המ"א כדעת המהרי"ל והלבוש. [וכשו"ת יד אליהו סי' ל"א כתב דמדברי הרמ"א משמע דס"ל כטעם דאנו חשוכים כמתים, וכמ"ש הרמב"ם בהל' תענית (פ"ד הי"ח). וגם בשו"ת פרי הארץ דן מהו הטעם העיקרי ע"פ לשון השו"ע הנ"ל ולבוש ומ"א שם]. ולפ"ז הולכים גם לקברי עכו"ם, אמנם המט"א והחיי אדם כתב דזיהרו ללכת רק לקברי צדיקים, וכתב הח"א דלא ילך על קברי רשעים כי הם המזויקים.

והנה המ"ב בסי' תקנט סקמ"א, כתב בטעם הליכה לקברים כדי שייבקשו עלינו רחמים, ומאידך בהל' ר"ה בסי' תקפא סקכ"ז כתב דבית הקברות הוי מקום מנוחת הצדיקים והתפלה נתקבלה שם יותר, אך אל ישם מגמתו נגד המתים אך יבקש רחמים מהשי"ת שיתן עליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר. ומקורו במחה"ש הנ"ל, וכ"כ החיי אדם (קלח, ה) יהיה נזהר מאד שלא ישם מגמתו להתפלל ולבקש מן המתים שקרוב הדבר שיהיה בכלל ודורש אל המתים אלא שיתפלל אל הקב"ה שיעשה חסד בזכות הצדיקים המתים. [וכ"כ בסידור נהורא].

ועיין כפמ"ג בסי' תקפ"א (אשל אברהם סקט"ז) שהביא את דברי המהרי"ל שהוא משום קדושת המקום, ותמה, שהרי בסידור מענה לשון יש תפילות מה שאומרים על הקברים משמע קצת שמבקשים מאת הנפש שימליץ טוב בעדינו. וכ"כ בשל"ה למה אנו משתטחים על קברי המתים כדי שייבקשו המתים רחמים עלינו כי עובדא דרב מנא דאשטח על מערתא דאבוה (תענית כג:), וכן כלב השתטח על קברי אבות. וכ"ה בזה"ק פר' תרומה (קמב:) דבר"ה הנשמות משוטטות בעולמות העליונים לבקש רחמים על החיים, ע"כ. [וכשו"ת ר"א גוטמכר תמה, דאינו בסידור בלבד, אלא היא גמ' מפורשת בתענית, וע"ש דכתב דאפשר לבקש גם בקבר קטן ואפילו בקבר של נפל].

ב.

אמנם יל"ע כמאי פליגי הדעות הנ"ל אי איכא איסור תפילה למתים, וי"ל דהמתירים סברי כמ"ש הרמב"ם בהל' ע"ז (פי"א הי"ג) דהאיסור הוא דוקא כאשר שהמת מודיע לו דבר מה. [וכ"ה לקמן בשו"ת אג"מ].

עוד כתבו בשם מהרצ"ו איתא, דלא הוי דורש אל המתים כיון שהולך שמה להתפלל על המת, ועבור שעושים למת טובה שמתפלץ עליו, גם המת עושה לו טובה עבור זה וימליץ עליו. וכעין זה בס' חסידים (סימן קע) מעשה בחסיד אחד שנדר כשביל הנשמות של קרוביו ואח"כ נדר עבור כל הנשמות ושאלוהו למה עושה כן ואמר כשביל שאני נהנה בזכותו לא אהיה כפוי טובה עוד בשביל שייטיב לי, וכפירוש שם כתב, שהם לא יהיו כפויי טובה ויתפלל בעדי ובזכות זה ייטיב לי השי"ת.

המתים ג"כ ישראל והם אוהבים לישראל ומבקשים רחמים על ישראל". [וביאר דבריו בשו"ת חת"ס או"ח סי' קסו ע"ש]. ויש לבאר דבריו ע"פ מש"כ בפירוש התפילה לר"י בן יקר (בביאור תפילת מכניסי רחמים) דמת שאני ממלאכים כיון שגדולים צדיקים כמיתתם ועל כן המת הוא כחי ע"ש. ומשמע מדבריו דשרי לבקש מהמת, אולם היינו דוקא בצדיקים, וכ"מ הרשב"ם ב"ב נח. דגדולים צדיקים כמיתתם יותר מחייהם, א"כ יותר קדושים הם. (והיינו אי נימא דהרשב"ם ס"ל לטעם ציון קברות משום שיוכלו להתפלל שם, אולם הרשב"ם עצמו כתב משום שלא יטמאו). וראה בגליון הש"ס בכתובות (קג:): דרבי הוציא את בני ביתו בקידוש אחר פטירתו. וראה במלבי"ם שמואל א' (א, יב) ההבדל בין צורת הבקשה ממלאכים ומה'.

ועיין בשו"ת אג"מ או"ח ח"ה [החדש] סי' מג אות ו, דמחד גריעי המתים מהמלאכים דשם אנו רק מבקשים שיעשו שליחותם באופן היותר טוב לפנינו, אבל לבקש מהם שיתפללו אסור, וה"ה למתים דל"ש בהם שליחות, ומאידך עדיפי ממלאכים דמאחר וידיעי בצערא דעלמא כמסקנת הגמ' בכרכות שייך שנעוור אותו להסיר את הצער מעלינו, ובכך פליגי דר"ח פלטיאל לא אסר מדין מבקש ממלאכים אלא מדין דורש אל המתים, אף שהוא רק למי שמרעיב את עצמו והולך ולן כביה"ק אמנם לא נפקא קרא מפשוטו, והכ"ח סובר דעדיפי ממלאכים.

והנה גוף השאלה אי איכא כך דורש אל המתים איתא כוזה"ק (ח"ג ריש דף עא:), וז"ל: אמר ר' ייסא ובשעתא דעלמא איצטרין למטרא אמאי אזלינן לגבייהו והא כתיב ודורש אל המתים, אמר ליה [חזקיה] ודורש אל המתים דייקא דאינון חיביי דעלמא דאינו מעמין עכו"ם דאשתכחו תדיר מתים אבל ישראל דאינו זכאי קשוט שלמה קרא

ובשו"ת רב פעלים (ח"ב חיו"ד לב) ביאר, דלא הותר לבקש מן הצדיקים עצמם דזה חשיב דורש אל המתים אלא הוא מתפלל ושואל בקשתו מהקב"ה ורק מבקש מנפש הצדיק שיתפלל עליו לפני הקב"ה שישמע תפלתו ויעשה בקשתו. וכתב השד"ח דמשום הכי דקרק הפמ"ג לכתוב מבקשים מהנפש כמ"ש הרמ"א ביו"ד משביעים את רוחו, וכ"כ הז"א דקרוכ לדורש, שמא לא ידקרק בכך. ובשו"ת בנין ציון סי' סז, אפילו לשאול מן המת מותר כמו שמצינו בגדולי האמוראים כל שאינו שואל מן המת רק לרוח. וע' מש"כ בשו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' סח ובספרו דרכי חיים ושלום (סי' תתרכג) דמותר לבקש מהם שימליצו בעדינו ואין זה כדורש אל המתים ואדרבה מצוה קעביד. וע"ע בפרדס יוסף (כראשית לה, יח אות עא) בענין השתטחות ודורש אל המתים. פתקאות בקברי צדיקים שו"ת מנח"י ח"ח סי' נג.

ובשו"ת מהר"ם שיק (או"ח רצג) כתב דפשטות לשון הש"ס משמע שכלב ביקש מהם, אולם ר"ח פלטיאל ס"ל, דהכונה היתה רק לרכך ולהתמוגג לכו כגון שמים וארץ בקשו עלי רחמים, או דע"י זכותם יתעוור עלינו זכות, ומהגמ' בכרכות אין ראייה, דהמהרש"א ועוד כתבו שהיה ע"י חלום, אמנם הרי אין ראוי לבקש שהתפלה תהיה ע"י מליץ כמ"ש במדרש איני פונה לא למיכאל ולא לגבריאל, וע"כ צ"ל דמודיע להם צערו כדי שיצטערו וכיון שאינן ראויים לעונש מרחם ה' בזכותם. וע"ש שהאריך.

והמהר"ל בנתיב העבודה פרק י"ב, האריך דאין לומר פיוט מכניסי רחמים, ומש"כ בתענית שהולכים לביה"ק שייבקשו המתים רחמים עלינו, "אין זה שאנו מבקשים מן המתים שיתפללו עלינו, רק שאנו הולכים לביה"ק ומתחברים למתים שגם המתים יתחברו לחיים ויבקשו רחמים על ישראל כי

עליהם ושבח אני את המתים וכו', ועוד שם [תרגום] דשאר העמים כאשר הם באים למתיהם באים בכשפיהם ואילו ישראל באים בתשובה לקב"ה ובשברון לב מהתענית ובכרי שהנשמות הקדושות יבקשו רחמים לפני הקב"ה וחס הקב"ה על העולם בגלם. וכעין זה בכרכות (יח): דהא דכתיב 'והמתים אינם יודעים מאומה' אלו רשעים שבחייהם קרויים מתים, ואילו צדיקים שבמיתתן קרויים חיים ידעי, וע"ש דבני ר' חייא שכחו תלמודם ואמר אחד לשני אבינו ידע כהאי צערא, ולכאור' מסקנת הסוגיא דהמתים ידעי נמי בצערא דאחרינא עיש"ה. [וראה מש"כ העין יעקב שם, לבאר דברי הזהר ע"ד הפשט]. וראה לעיל.

עוד בזוה"ק (ח"ג פרשת אמור ע' ע"ב) כד איצריך עלמא רחמי ואינון חיינ יחבי בצערא, אינון מצלי צלותא עליהו ואזלין ומודיעין מילה לאינון דמיכין [מתים] דחברון ומתערין ואזלין לגן עדן דארעא דתמן רוחיהון דצדיקיא מתלבשן בעטרין דנהורא ואתייעטו בהו וגזרין גזירה וקוב"ה עכיד רעותא דילהון וחס על עלמא ואינון נפשן דצדיקיא דמשתכחין כהאי עלמא לאגנא על חייא והאי איקרי נפש ודא לא אסתלקא מהאי עלמא ושכיחא כהאי עלמא לאסתכלא ולמנדע ולאגנא על דרא והאי הוא דאמרי חברייא דמתי ידעי בצערא דעלמא ועונשא דחייבין די בארעא. ועוד שם, בשעתא דאיצריך עלמא רחמי וחייא אזלי ומודעי להו

לנפשיהו דצדיקיא ובכאן על קברייהו אינון דאתחזו לאודעא להו, וכו' כדין איתערין נפשיהו דצדיקיא ומתכנפי ואזלין ושאטין לדמיכי חברון ומודיעי להו צערא דעלמא, וכלהון אעלין בההוא פתחא דג"ע ומודיעי לרוח וכו' וכולהו מודיעין לנשמה ונשמה מודעת לקב"ה וכולהו בעאן רחמי על חיינ, וחס קוב"ה על עלמא בגינייהון ועל דא אמר שלמה משבח אני את המתים שכבר מתו. [ובתרומה רמא ע"ב כד איצריך לכני עלמא כד אינון בצערא ואזלי לבי קברי הא נפש אתערת וכו']. ושם בדף ע"א ענין נורא בענין הבאת ס"ת למתים דע"י כך הם מתעוררים אולם אם הוא פסול ע"ש. וכ"ה בפר' ויחי קכה ע"ב. אמנם בנוב"י (אור"ח תנינא סי' קט) כתב דאין להוציא ס"ת לביה"ק ותמה עליו בהגהות חשק שלמה בתענית (טז). דנעלם ממנו מש"כ הר"ן בתענית (שם) דאין לעשות כמנהג קצת מקומות שמוציאין ס"ת לביה"ק ומתפללין שם. ובחידושי אנשי שם תמה מהזהר הנ"ל ובפר' ויחי ואחרי דמשמע כפשוטו שמוציאין את התיבה עם ס"ת.

עוד שם, בשעתא דזכאין לא אשתכחו בעלמא, עלמא לא מתקיימא אלא בגינהון דמתייא, ובפרשת תרומה (טז ע"ב) אי לאו בקשת המתים על החיים לא היו מתקיימים אפילו חצי יום. [וכ"ה בפרשת לך לך (פא): דידעי מעלמא תתאה ומדברים זה עם זה].

מאמר יח

בענין טומאת כהנים בקברי צדיקים

כתב הרמב"ן בפרשת חקת: וטעם טומאת מת בעטיו של נחש, כי הנפטרם בנשיקה לא יטמאו מן הדין, והוא שאמרו צדיקים אינם מטמאים.

א.

בגמ' (ב"ב נח.) ר' בנאה הוה קא מציין מערתא כי מטא למערתא דאברהם וכו', ופי' רשב"ם, ר' בנאה אדם גדול היה וחשוב לפיכך ניתן לו רשות להכנס בקברי צדיקים אבל אחר לא כדאמרין גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן, והיה נכנס במערות ומודד מדת ארכן מכפנים ואח"כ מודד מבחוץ כנגדן ועשה שם ציון סיד כדי להכיר מקום הטומאה ולא יביאו טהרות דרך כאן שלא יאהיל על הקבר. וכן איתא בב"מ (פה:): ר"ל הוי מציין מערתא דרבנן, ופרש"י, כדי שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן ולאיהיל שלא תארע תקלה על ידי צדיקים.

[התוס' הקשה מ"ט ציין את המערה של אדה"ר ואברהם והלא אין קברי עכו"ם מטמאים באהל דאין קרויים אדם, ואפי' רבנן דפליגי ארשב"ג ואמרי דמטמאים באהל מ"מ קבר שלפני הדיבור לא מטמא באהל, ותי' דאברהם נקרא אדם וכן אדה"ר ולכן מטמאי באהל ולא התמעטו מהפס' אדם כי ימות באהל. והרמב"ן כתב, שצינים מפני כבודם שקיימו וקיבלו עליהם תורה. ומדברי החוס' משמע שהיה לאבות דין של עכו"ם ורק לגבי טומאה התרכו [וכבר האריכו כזה האחרונים]. ונראה מדבריו דרק אדה"ר ואברהם אבינו נקראו אדם, והגר"ש סאלנט בשאלתו בשו"ת זית רענן ח"ב סי' כו (הו"ד לקמן אות ד), כתב דה"ה כל האבות].

אמנם היעב"ץ בהגהותיו בב"מ כתב דר"ל ציין כדי שידעו מקום קבורת הצדיקים ויבואו להתפלל שם ומודעו להו כל צרה שלא תבוא על הצבור, והיינו נמי דר' בנאה, וכדאשכחן גבי כלב שהלך ונשתטח על קברי אבות ודכותיה בהגדות טובא, דאי נימא משום טומאה, הלא קברי צדיקים

ומוכה מכאן דאפילו קבריהם של אבות העולם מטמאים. ואע"פ דכתב הרשב"ם דמצינים כדי "שלא יביאו טהרות", ליכא למימר שאינו משום טומאת כהנים, דאם ס"ל שאין קברי צדיקים מטמאין כהנים, א"כ הוא הדין שאינם מטמאים את התרומה, וכ"כ בפאת השלחן, וכשו"ת בתי כהונה, כתב דלשונו של רש"י לאו דוקא ע"ש. וגם במו"ק ה' ע"א דילפינן רמז לציון קברות מן התורה מפסוקים שונים, ולאחד מ"ד ילפינן מלפני עור, פרש"י כלומר עשו דבר על הטומאה שלא יהו נכשלים בה נושאי תרומה וטהרות, ולכאו' כונתו דאין לטמאות לתרומה מדין משמרת, ולכאו' טפי הו"ל שלא יטמאו כהנים, ואמנם הרמב"ם כתב בהל' טומאת מת (ח,ט) כל המוצא קבר וכו' חייב לציין

שאם כן היה נותן מכשול לפני עור ומורה בתורה שלא כהלכה ופורץ גדרן של חכמים שגזרו על ארונות, אלא ודאי ממעשה דאליהו קי"ל כרשב"י דאין קברי עכו"ם מטמאים באהל, וכ"כ הרשב"א. והרמב"ן לשיטתו, דלהלכה קי"ל שאין מטמאים באהל, פליג על מש"כ הרשב"ם בב"ב שציין קבריהם של האבות משום טומאת אהל, דהא דין עכו"ם אית להו ואין ממאים באהל, ולכן כתב שציין מפני כבודם שקיימו וקיבלו עליהם תורה. וראה עוד משנ"ת עפ"ז באות ו.

ולדעת הרמב"ן, דאמנם קברי עכו"ם אין מטמאים, ואינה דחיה בעלמא, א"כ יל"ע אם קי"ל כוותיה דאליהו נמי לענין צדיקים דאינם מטמאים, דנימא נמי האי טעמא גופא, דליכא למימר שהיה דוחה אותו דא"כ היה נותן מכשול, ואפש"ל כיון שהכהנים אינם יודעים גדר הצדיקים לא ינהגו בכך ואינו נותן מכשול.

[ובשו"ת הרא"ש (סימן ל' א') לאחר שהביא את המח' לענין קברי עכו"ם, ובסו"ד כתב וראיתי את ר' מאיר [מרזטנבורג] ז"ל שהיה מוחה בכהנים שלא לילך על קברי עכו"ם והמחמיר תע"ב, עכ"ד. ולכן פסק בשו"ע (שעב, ב) קברי עכו"ם נכון ליזהר הכהן מלילך עליהם, וכ' הרמ"א אע"פ שיש מקילין ונכון להחמיר. וע' מג"ח רס"ג, דדן כיצד אליהו עמד ע"ג הקבר והלא קבר מטמא כמגע, אמנם היינו דוקא יחף אבל כמגעליו לאו נגיעה היא וזש"כ הרמב"ם (אבל ג, ג) מותר לכהן לדרוך על קברותיהם, אך קשה הלא הוי טומאה בתבורין לבגדיו ובכה"ג הבגדים נטמאים וצ"ל דאה"נ שקבר הגוי אינו מטמא במגע עכ"ד, ואמנם כן איתא להדיא ברמב"ם בהל' אבל פ"ג ה"ד, ומאידיך בשו"ת הרמב"ם (סימן קמה) קבר גוי דינו כגוי, ומשמע שנטמא במגע. וראה לקמן אות ד' משו"ת זית רענן].

כאבות ודאי אינם מטמאים, וכ"כ הרש"ש דהוא משום שילכו להתפלל על קבריהם כדמצינו בכלב, דאי ציין כדי שלא יטמאו הכהנים, תמוה מ"ט ציין דוקא קברי צדיקים, ומש"כ רש"י כדי שלא יארע תקלה ע"י צדיקים הוא דוחק (לומר שנקראת ככהאי גוונא תקלה לאחר מיתה). והארכנו לעיל מאמר טז בשם הרמב"ן והכפתור ופרח דאיכא מעלה למקום קבורתם לענין תפלה.

ב.

אמנם היו כהנים שנהגו להכנס לקברי צדיקים כדלקמן, בחשכם שאין קברי צדיקים מטמאים. וסמכו על הא דאיתא במדרש משלי, שהובא בתוס' בב"מ (קיד: ד"ה מהו), שכאשר אליהו היה קובר את ר"ע ואמר לו (ר' יהושע הגרסי) לאו כהן ניהו מר, אמר ליה צדיקים אינם מטמאים, אולם ע"ש בתוס' שכתב, בהא דאיתא התם שדילג אליהו ע"ג ארונות ואמר שאין קברי עכו"ם מטמאים באהל, דלא קי"ל כוותיה אלא כרשב"ג דמטמאים באהל, וטעמיה דאליהו משום דרוב ארונות יש בהן טפת, וכן היה רגיל בכל מקום לדחות כמו שמצינו במדרש משלי שדחה 'צדיקים אינם מטמאים', ועיקר טעמא לפי שהיה מת מצוה לפי שהיה מהרוגי מלכות והיו יראין לקברו [וברשב"א כתב, שהיה מעשרה הרוגי מלכות], עכ"ד התוס'. ואם כן ממקום שבאו ללמוד נמצא להיפך שס"ל לתוס' שנאמר דברי אליהו לא להלכה אלא דחיה בעלמא.

אמנם הרמב"ן ביכמות (סא) כתב דליכא למימר כתוס' דאליהו היה סומך על רוב ארונות שיש בהם טפת דהא גזרו חכמים יש בהם משום שאין בהם, והוא זכור לטוב לא היה נוהג קלות ראש כגזרתם להתירה בפניהם, וחס ושלום לומר שהיה דוחה אותו,

ג.

עוד כתבו להוכיח שצדיקים אינם מטמאים, מהא דאיתא בכתובות (קג:), אותו היום שמת רבי בטלה קרושה, ופירש תוס' בשם ר"ח כהן דהיינו קדושת כהונה, וכן איתא בירושלמי ברכות פ"ג כשמת רבי אמרו אין כהונה היום, ואמר ר"ח כהן אילמלי הייתי כשנפטר ר"ת הייתי מטמא לו.

אולם אין ראיה מהכא, חדא דהתוס' והראשונים פליגי על ר"ח כהן וס"ל דשרי דוקא טומאה דרבנן כגון בית הפרס, ועוד דר"ח כהן לא מיירי אלא ביום פטירתם דבטלה קדושת כהונה (דומיא דאותו יום שמת רבי) וכמו שנקט בלשונו "אילו הייתי כשנפטר ר"ת", ונראה דכלל אינו מטעם שאין צדיקים מטמאים, אלא מטעם אחר לגמרי. דהנה כתב הרמב"ם (אבל ג, י) נשיא שמת הכל מטמאים לו אפילו כהנים עשאוהו כמת מצוה לכל מפני שהכל חייבים בכבודו וכן הכל אוננין עליו. והכס"מ ציין למאי דאמרו בפסחים (ע:): דמת נשיא ורוב הציבור טמאים, והיינו גם כהנים, [ובס' שערי צדק לחכמ"א בהקדמה, דחה די"ל דאיירי שהכהנים לא נטמאו ורק כו"ע נטמאו], ובירושלמי פ' כה"ג, מהו שיטמא כהן לכבוד הנשיא כד דמך ר' יודן נשיאה מכריז ר' ינאי אין כהונה היום, וטעמא מפרש התם עשו אותם כמת מצוה לפי שאין כבוד הנשיא ביורשים וקרובים אלא לכל אדם שיתעסקו בו, והיינו דאמרינן בגמ' דידן יום שמת רבי בטלה כהונה. ולכאורה מדברי הכס"מ, נראה דמפרש שהוא אותו מעשה בכתובות כש"ס דידן, ואינו כן דר' ינאי לא היה בימיו של רבי אלא בימיו של ר' יודן נשיאה נכדו של רבי יהודה הנשיא רבינו הקדוש, אלא כוונת הכס"מ דמאותו טעם אמרו בפטירתו של רבי בטלה כהונה. וכן מפורש כתחילת הירושלמי

שהוכא בהגמ"י ורדב"ז, כד דמך ר' יהודה נשיאה דחף ר' חייא בר אבא את ר' זעירא וסאביה. ומבואר דשרי אף בטומאת מגע שהיא דא', וע"כ צ"ל כדעת הרא"ש דמצוה להטמא לנשיא. וכ"ה להדיא ברכינו בחיי [הר"ד לקמן אות ו].

ומכל הנך מבואר דהא דנתעסקו הכהנים ברבי היינו מדין נשיא, ומפורש כן בתוס' רא"ש בכתובות בשם רבנו ניסים וברא"ש בהלכות טומאה סי' כ, וכ"כ הריטב"א דבטלה קרושה של כהונה שנטמאו כהנים במיתתו שהכל מטמאין לנשיא, והוסיף הריטב"א (מגילה ג.) וזה ראיה שאין הטעם מפני שאין צדיקים מטמאים אלא שעשוהו לנשיא כמת מצוה. וכ"כ באשכול ח"ב סימן נב, אמרו בפ' הנרשא יום שמת רבי בטלה כהונה דנשיא היה, אבל לרבו אפילו מובהק או לצדיק דעלמא לא מטמא דאי הכי מאי רבותא דרבי דבאותו בטלה ככל צדיקי עלמא הכי, ודאמר במדרש כשקבר אליהו לר"ע אמר לר"י אין טומאה בת"ח, אין סומכים על הלכות שבמדרשים אם לא נראה שנתקבלו לבעלי תלמוד. עכ"ד.

וכן ידועה תשובתו של הדברי יחזקאל [כתשובות בסוף ספרו עה"ת סי' א]. בנו של הדברי חיים מצאנו, שהרעיש עולמות כנגד אלו המתירים לכהנים להכנס לקברי צדיקים [וי"א שזה היה טעם נסיעתו לא"י בשנת תרכ"ו, לעורר על כך], וכתב דמה דאיתא במדרש משלי, אין סומכין על הלכות שבמדרשים, וכל הראשונים ביארו בסוגיא בכ"ב דר' אבהו ציין מערתא משום טומאת כהנים [אמנם אם לדין יש תשובה, כמ"ש האבנ"ז משום שקבור שם אדה"ר וראשו דעשן]. וכתב דלפ"ז מה שאליהו השיב צדיקים אין מטמאים, לאו דאמר דבר שאינו לדינא, אלא השיב בלשון כבוד כלפי ר"ע,

שהיה נשיא וגדול שבדורו, דודאי לטמא כלים באהל המת אין לחלק בין מת למת והכל מטמאים באהל, אבל שיהיו בני דורו מטמאים לו כדי להתעסק בו שפיר איכא למימר בטלה קדושת כהנים עכ"ד. ונעלם ממנו מש"כ השו"ע בסעיף יא "נשיא אע"פ שהכל מטמאין לו אין מתאכלין עליו", שו"ר שעמדו בזה הברכ"י והבית הלל ע"ש ובגר"א סעיף א' דפשיטא להו שכהן אין מטמא לרבנ.

וכן כתב בשו"ת כתי כהונה ח"א סי' כג, דאין להקל בקברי צדיקים ע"פ ר"ח כהן, דאינו אלא כשעת קבורה וכקרובים, ותו דגוף הדין דגדול הדור הוא בספק. וכ"כ בשו"ת מהרצ"ח ח"ב (עמ' תתקמא בהגה), דאינו אלא ביום שמת ולא להשתטח על קברו, וכתב "ושמעתי כי בזמנינו קצת מאותם המכונים חסידים מטמאים על קברי צדיקים שלהם". וראה לקמן אות ה' בדרכי הפנים יפות והכלי חמדה.

ויש להוסיף מש"כ הרד"ל במבוא לפרד"א (בית צדיק אות ג) דממה שהוציא ר' אליעזר את ריב"ז מירושלים במטתו, מוכח שלא היה ר' אליעזר כהן, דאם היה כהן היו מבינים הכיוונים את התרמית [ואם לדין יש תשובה], ואי משום דריב"ז היה רבו הרי כבר כתבו תוס' שלא אמרו אותו היום בטלה קדושת כהונה כי אם טומאת בית הפרס דרבנן ולא בטומאה דאו', ואע"ג דרכי היה רבן של ישראל וגם נשיא שמצוה לכל ישראל להתעסק בו, וכש"כ ריב"ז שלא היה רבו דר"א ולא היה נשיא עדיין, דלא היה רשאי כהן להטמא לו ע"ש.

ומעתה אפשר ל שאף בזמן הגמ' היו כהנים שנהגו היתר לטמאות לצדיקים ולכן איתא בגמ' ב"ב שר' כנאה ור"ל סימנו קבריהם להדגיש שאף אלו טמאים ובהם היה נחוץ טפי לסמן משאר הקברות, ומיושבת

דצדיקים כמוהו אין שייך טומאת כהנים בקבורתם דאפילו יש הרבה מתעסקים אין לדבר שיעור ועשו דינם כמת מצוה, כמ"ש הרמב"ן בתורת האדם דאם הוא אדם חשוב ביותר כגון נשיא וכיוצא בו אדם גדול אין לו שיעור בקבורה וכבודו הוא בכל אדם שיטמאו לו והכהן נטמא לו עם כולם כיון דמת מצוה הוא ע"ש.

והנה בהגמ"י מסתפק האם גדול הדור דינו כנשיא [דכירושלמי שם הסתפקו תלמיד מהו שיטמא לרבנ, וע"ש כפי' החרדים שאינו להלכה], והרד"כ כתב דאין לדחות לאו דאורייתא מפני ספק זה, וזה שלא כדברי ר"ח כהן שהיה אומר אילו הייתי שם כשנפטר ר"ת הייתי מתעסק בו.

ומעתה נראה, דאף הר"ח כהן ס"ל דבטלה כהונה היינו מדין נשיא ואינו מדין צדיקים אינם מטמאים, אלא דס"ל להקל בספק הגמ"י בדין גדול הדור דינו כנשיא ולכן היה מטמא לר"ת. וכ"כ הב"י בסי' שעד, וז"ל יש לתמוה שהרי ר"ת לא היה נשיא ואם התיירו להטמאות לרבי שהיה נשיא למה יתירו להטמאות לר"ת שלא היה נשיא, ושמא היה סובר ר"ח כהן דגדול הדור דינו כנשיא, ואע"פ שהגמ"י מספקא ליה הר"ח פשיטא ליה. וכ"ה להדיא באגודה פרק הנושא שר"ת כהן היה מטמא לו מפני שהיה גדול הדור. ובנחל אשכול כתב דדעת ר"ח כהן אינו משום גדול הדור דהרי גבי ר"ע מצינו שאמרו מת מצוה אלא משום שר"ת היה רבו המובהק ע"ש.

אמנם יעוין בב"ח דאין לכהן להקל להטמאות לגדול הדור וכן נהגו הכל דלא כר"ח כהן, וכ"מ ממה דהשמיט הב"י בשו"ע הדין דנשיא כיון דעכשיו אין לנו נשיא ואין דין זה נהג בינינו וגדול הדור אין דינו כנשיא אלא כרבו, וכן מוכח מברכות (כת). שאמר ריב"ז פנו כלים מן הבית אע"פ

תמיהת הרש"ש על פירש"י מדוע סימנו דוקא קברי צדיקים, דאדרבה בהם איכא למיחש לתקלה. ומסיבה זו נראה דגם התורה האריכה התורה במקום קבורת האבות, לומר לך דאף הם מטמאים.

אלא דאיכא למימר, בטעם ציון הקברים, עפ"ד הב"ח הנ"ל, דאע"פ דבמיתת צדיקים שרי לכהן להטמאות, מ"מ נטמא, ואין ראייה דאינו נטמא ממש"כ תוס' דאותו יום שמת רבי בטלה קדושת הכהונה, דאדרבה מדלא נקטו אין כאן טומאה, משמע דרק איסור להטמא ליכא, אבל טומאה איכא, וכ"כ בבתי כהונה ובנחל אשכול דאף אי נימא דלדעת ר"ח כהן, כהן רשאי להטמא לת"ח, טמא מיהא הוה כמו לגבי קרובים, ולכן נקטו בכל מקום לשון טומאה, ולפ"ז אין ראייה לאסור מהא דנטמאו נושאי ארונו של יוסף (לקמן אות ה), ומהא דאמרי' בב"ב דיש לציין אפילו קברי צדיקים, דאינו מטעם איסור טומאה, אלא מטעם טומאה כפועל ואח"כ יאכלו תרומה או יכנסו למקדש. אמנם כתב מהרש"ם בהג' לס' ארחות חיים (סי' תקפא) דממה דפרש"י בב"מ "כדי שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן ולאהיל שלא תארע תקלה על ידי צדיקים", מוכח דאיכא איסור טומאה ולא רק טומאה (ולא ניחא לומר דכונתו, דאין איסור בהטמאות אלא התקלה שיבאו לאכול תרומה בטומאה, דהרי מיירי בזמן האמוראים דליכא אכילת תרומה. אמנם בכתבי האריז"ל מבואר דבזמן היה עדיין אפר פרה אדומה, ואכמ"ל).

ד.

אמנם יש שבכל זאת הביאו ראייה מדברי ר"ח כהן. בספר פנים יפות פר' חקת, כתב דטעמו של ר"ח כהן אינו מטעם דאתי עשה דקבורת ת"ח ודחי לאו דטומאה וגם דוחק לומר ת"ח שמת הכל קרוביו, אלא

העיקר דס"ל כרמב"ן דצדיקים אינם מטמאים [לקמן אות ו], וכן איתא בילקוט (רמז תשסד) דמשה היה כמערה כשנפטר אהרן ואיתא (זכחים קא.) דמשה היה כהן. ומה דאיתא (סנהדרין לט.) דשאל מין את ריו"ח אלקיכם כהן הוא כמה טבל לאחר שנתעסק בקבורתו של מרע"ה והשיבו כנורא, היינו לפי דעתו של המין השואל, אבל באמת לא היה מרע"ה מטמא כיון שמת בנשיקה, אלא דקשה מסוכה (כה:): דנטמאו נושאי ארונו של יוסף ומי לנו גדול מיוסף הצדיק, וביאר, דמה דאיתא בשבת (פג:): לעולם אל ימנע אדם עצמו מד"ת ואפילו בשעת מיתה, מיירי בת"ח שאינם מתים ע"י מלאך המות ושייך בהם בשעת יציאת נשמתם עיסוק בתורה דלמלאך המות אין רשות להתקרב לעסק בתורה כדאיתא בשבת לגבי דוד, ואפילו בת"ח כזה שעליו נא' אדם כי ימות באהל כתוב כל הבא אל האהל יטמא, ולכאור' יש ראייה מקינת ארזי הלבנון [וכן באדר"ג פרק לח] דבמיתת ר"ש הנשיא נטל ר' ישמעאל כה"ג ראשו ושם פיו אל פיו, ויש לדחות דהיה בכית שיש עליו תקרה ובלא"ה כבר נטמא קודם לכן, עכ"ד. **ותמה** הכלי חמדה על הפנים יפות שפי' דס"ל לר"ח כהן כרמב"ן שצדיקים אינם מטמאים, הלא ברמב"ן מבואר להדיא דוקא המתים בנשיקה אינם מטמאים, ומהתוס' משמע שלמדו בירושלמי דמפני כבודו של רבי שהיה נשיא בישראל נטמאו דהכל קרוביו, ולכן אמר ר"ח כהן על ר"ת שהיה גדול שכבודו שהיה מטמא ג"כ בשעת קבורתו, דוקא בשעת מיתתו היה מטמא לו ולא שמעתה מותר לילך על קברו, וכנראה חזר בו הפנים יפות, דהא בספרו הפלאה (כתובות קג.) הביא לגמ' פסחים נשיא שמת רוב הצבור מטמא אע"פ שיעשו את הפסח בטומאה ומשמע שאף טומאת כהנים הותרה, והטעם דהו"ל כטומאת קרובים דהכל קרובים

כתב החכמת אדם (בסוף ההקדמה לספרו שערי צדק), אשר נשמע שהכהנים נכנסים למערות קברי הצדיקים באמרם קברי צדיקים אינם מטמאים והוא מכשול גדול שהרי אמרינן (סוכה כה:): האנשים הטמאים לנפש אדם מישאל ואלצפן היו שנטמאו לנדב ואביהו ואיכא דאמרי נושאי ארונו של יוסף היו, ואם תאמר שאני התם שמטמאים במגע ומשא אבל באהל אינם מטמאים זהו שבוש שהרי לפי חיבת הקדש טומאתם כמ"ש במס' ידים פ"ד עצמות חמור טהורים ועצמות יוחנן טמאים, ואם אתה אומר כן עשית לצדיקים גמורים כנכרים שאינם מטמאים באהל ומטמאים במגע ובמשא, ועוד שהרי ר' בנאה מציין מערתא דאבות, ופירש רשב"ם, להפריש כהנים מהטומאה, והא דהכריזו במיתת רבי בטלה כהונה היינו בשעת קבורה דהוי כמת מצוה כדאמרינן בפסחים (ע:): דמית נשיא, וכן הא דאמר ר"ח כהן שהיה מטמא לר"ת במיתתו היינו דוקא בשעת מיתה כדין כהן שמטמא לקרוביו עד שעת קבורה ולא אח"כ. ואשר נמצא בהגהה כזוהר הוא ע"י שבוש עמי הארצות, וכל מי שבידו מחוייב להפריש הכהנים שלא יזידון עוד, עכ"ד. ובקצש"ע (רב, יג) יש כהנים הדיוטים נוהגים ללכת על ק"צ באמרם שקברי צדיקים אינם מטמאים וטעות בידם וצריך למחות בהם.

ובראיה מארונו של יוסף, כבר קידמו בשו"ת מהרי"ל (סי' קנ אות ו) קברי צדיקים מטמאים באהל ומי לנו גדול מיוסף שנושאי ארונו נדחו לפסח שני וכן מישאל ואלצפן, ואולי נהגו כן [הנוהגים להטמא] ע"י שמעורתיהם יש בהן פותח טפח ושכחו הטעם ומנהג אבותיהם בידיהם, עכ"ד. ויל"ע לפ"ז מאי שנא דמנהגם היה רק להטמא לקברי צדיקים, הלא טעם זה דפותח טפח, שייך בכל הקברים.

אצלו, וכ"מ מהקינה נטמא ר"י כה"ג לר"ש הנשיא, אך מדברי תוס' משמע דלכל חכם מופלג בדורו כמו ר"ת מותרים לטמא, עכ"ד [ההפלאה]. הרי דלא כתב מטעם צדיקים שאינם מטמאים, אלא מטעם דגדול הדור דינו כנשיא, והיינו בשעת קבורה בלבד. אלא דיש לתמוה מדוע תוס' לא כתב על אליהו שנטמא לר"ע מפני שהיה נשיא וגדול שבדורו, וצ"ל דהיתר זה הוא רק לכהן הדיוט ולא לכה"ג ואליהו הוא פנחס שהיה כה"ג, וההפלאה שהביא רביא מר"י כה"ג לא ס"ל כחילוק זה, אמנם זו אינה ראייה שדחה שהיה בלא"ה טמא. וליכא למימר בתוס' מטעם שלא מת ע"י מלאך המות, דא"כ יתכן שדוקא ברבי הותר הדבר, כדאיתא בס' חסידים (סי' תתשכט והר"ד בגליון הש"ס כתובות קג ע"ש), שרבינו הקדוש היה נראה לאחר פטירתו בכגדי החמודות שהיה לובש בשבת וכו' הצדיקים נקראים חיים אפילו במיתתם ופותר בקידוש בני הבית [וכתב הברית עולם לחיד"א, כי הצדיקים נקראים חיים ולא כשאר מתים שהם חופשים מן המצוות, וע"ש בשם בעלי התוס' לגבי מרע"ה, וכ"ה שם בפתח עינים]. ולפי הנ"ל ליתא למה שרבים נסתבכו להורות הלכה שקברי צדיקים אינם מטמאים וכהנים מקילים לעצמם לילך על קברי צדיקים, דהא מהתוס' כב"מ משמע דס"ל בפשיטות דהא דצדיקים אינם מטמאים אינו הלכה, ואפילו צדיק גמור כר"ע שמסר עצמו על קידוש השם, ובוראי מיתתו ע"פ ה' וכמו שמצאנו שאמר הקב"ה למשה שתוק כך עלה במחשבה, ובכל זאת אליהו לא נטמא לו אלא מטעם שהיה מת מצוה, ע"ש בכ"ד.

ה.

ואלקטה מעט מן האחרונים שעוררו על חומר האיסור דטומאת כהנים בקברי צדיקים.

אילנא דחיי הוי וכו' ר"ל מיתתו כנשיקה דלא איסתאב בחייו כענין יעקב אבינו לא מת היינו ע"י מלאך המות, וכל הגליין נכתב ע"י איזה תלמיד טועה, עכ"ד פאת השלחן. [וכן מובא בשם העטרת צבי שמחק זאת מהזוה"ק]. אמנם מה שהקשה מב"מ, תמה בס' שער החצר (אות שפז), מג"ל שלא היה מעשה נוסף באלהיו וכמפורש במדרש משלי וכמש"כ תוס', ותו דמדברי הזהרי חמה, מוכח דאף שאינו מר' אלעזר, מ"מ הוא ממחבר הזוהר.

אמנם לעומת כת האוסרים, מצאנו דיש שכתבו להתיר, ומהם הפנים יפות (הו"ד באות ד), וכ"מ להתיר מדברי הבני יששכר בספרו אגרא דכלא בפר' בהעלותך, משמע דאינם מטמאים, והזכיר שנהגו באר"י שכהנים הולכים על קברי צדיקים. [וכן נראה ממה שהאריכו לדחות מנהג זה ולהזהיר על כך, השערי צדק ופאת השלחן, שהם ספרים העוסקים בהלכות אר"י, שהיה זה מנהג באר"י]. ומנהג זה הוזכר כבר בשו"ת בתי כהונה (לר' יצחק הכהן, איזמיר ת"ק) שנהגו להשתטח על קברי צדיקים ואין להם על מה שיסמוכו, דאי סמכי על מדרש משלי שמצאו לאלהיו שאמר אין טומאה בקברי ת"ת, כבר כתבו התוס' דהיה דוחה אותו ועיקר טעמו משום דהוי מת מצוה, וכ"מ מהגמ' בסוכה (כה:): גבי ארונו של יוסף ומסנהדרין ל"ט דמשה מטמא ומב"כ (נח). דאבות העולם מטמאים, ומאה דציינו מערתא דרבנן, ומש"כ בסנהדרין צ"ח דאלהיו עמד על פתחא דמערתא דרשב"י היינו מכווזין. ומ"מ סיים "כעת לא הונח לי מנהג זה, ורכים גדולים ועצומים אנכי הרואה הלך הלכו על קבר צדיקים נאלמתי דומיה ואינהו בקיאי כך נגלה להם ולדורות הראשונים מסוד ה' ליראיו".

ובספר פאת השלחן (פרק ב' סעיף יח) כתב, יש למנוע מנהג איזה בני"א שהולכים על קברי צדיקים התנאים ואמוראים וגאונים באמרם שקברי הצדיקים אינם מטמאים, וטעות היא בידם, כי מי גדולים מאבותינו הגדולים אברהם יצחק ויעקב ואדם ותוה והאמהות הק' ויוסף הצדיק ואמרו רבותינו בגמ' שעצמותיהם מטמאין. ורבנן קשישאי לא עבדי הכי. וטעות העולם בא משיבושא דעלמא בגירסת הזוהר וישלח (קסח). ר' אלעזר אמר כל מאן דאישתדלא באורייתא לשמה לאו מיתתיה ע"י יצה"ר בגין דהוא נחש והוא מלאכא דמותא אלא מיתתהון כנשיקה דכתיב ישקני מנשיקות פיהו כלומר על פי ה' והיא הנשיקה דהיא דביקותא דנפשא בעיקרא וההיא דאשתדל באורייתא דאשתתף באילנא דחיי ולא אכפי מינה בגין כך צדיקא דמשתדלי דאורייתא לא מסתאבי גופא דלהון [אלא הוא דכי כגון אליהו בבי קברי דאשכחוהו רבנן ושאלו ליה ולא כהן הוא מר אמר לון צדיקא לא מסאבי במיתתיהון כמה דתנינן ביום שמת רבי בטלה כהונה כלומר דאתעסקן ביה] דלא שרא עלייהו רוח מסאבא עכ"ל [הזוהר]. וניכר לכל מעיין דהוא ט"ס דלא יתכן דר' אלעזר יאמר על רבי דבר זה, וכן מצאתי בס' זהרי חמה (לר' אברהם אזולאי) דאיך אפשר שיכתוב ר' אלעזר מפטירתו של רבי, והלא רבי ביקש לישא את אשתו של ר' אלעזר (ב"מ פד:), ואפשר דכתבו איזה חכם כי בימי הגאונים חיברו את כל המימראות על שם ר' אבא שהיה סופרו של רשב"י והם חיברו כל פסוק לדרשה ואמרו מדעתם כמו דתנינן. ועוד, עובדא דאלהיו מפורש בכ"מ דאשכחוהו בקברי עכו"ם ואמר שאינם מטמאים כרשב"י, אלא ודאי טעותא הוא, וצ"ל לאו מיתתיה ע"י יצה"ר דלא שריא עליה רוח מסאבא יעקב

שיסמוכו, ובצירוף שיטת הראב"ד דכיון שכהנים בזה"ז טמאי מת אין להם איסור להטמא. והוא סניף גדול שלא למחות, אבל מי שבא לשאול רגיל אני לומר שוא"ת עדיף, ע"כ. וכן צידדו להתיר בשו"ת מנחת אלעזר ח"ג סי' סד ובית שערים סי' תמח. [וע' יחודי ח"ד נח. וע"ש באריכות בענין מנהג אר"י, וכתב שדברי ההפלאה ואגרא דכלא, הם שלא כדברי הפוסקים, ועל דברי הראב"ד אין לסמוך]. ובשו"ת אבנ"ז יו"ד סי' תסט, כתב שאין ראייה מהא דר' כנאה ציין את מערת המכפלה משום אדה"ר וראשו של עשו. וכ"כ בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סד) דאף שבסוטה יג. איתא שנשרו עיניו, אמנם הרמ"ע והמקובלים הראשונים כתבו דכל ראשו נקבר שם (ומפורש כן בפרד"א סוף פרק ל"ט).

[וראה כמשמרת שלום הלי' אבילות כלל ה' אות כח, ובשד"ח מערכת ר"ה הנ"ל, שגם למתירים, דין זה אינו נוהג בינינו, דאין אתנו יודע מי הוא צדיק אמיתי. וכ"כ בליקוטי תשובות מנח"י סי' קל [הסכמה על קונטרס] דהוא איסור דאו', ובס' ויואל משה מאמר א"י אות צט, הביא מהישמח משה בפר' שמיני דאף שאין צדיקים מטמאים, אין לנו להתנהג כן דאין בשכל האנושי להבחין בין צדיק לצדיק].

ובשו"ת זית רענן (ח"ב יו"ד כו) נשאל מהג"ר שמואל סלאנט, האם שרי לכהן להכנס לקבר רחל, דהוה טומאת אהל בגוי ויש להחמיר בספיאק דאו' כתוס', ודלא כהרמב"ם בהל' טו"מ פ"א הי"ג דמתיר, ועוד דאולי גם הרמב"ם מודה בקבר שלפני הדיבור, ואי נמי התוס' כתב דאברהם נקרא

ומבואר דהבתי כהונה עצמו ס"ל לאסור, אלא דשותק מפני המנהג, ודלא כמ"ש בשמו להיתר, השד"ח במערכת א"י (אות א), ואמנם השד"ח חזר בו והביאו לאיסור, במערכת ר"ה סי' א אות ו (וכתב שאין ראייה מברכות י"ח דשמואל שהיה כהן הלך לביה"ק, די"ל שעמד מרחוק). וכ"כ בשמו לאיסור בפתחי תשובה (שעב סק"ב). וגם החיד"א בפני דוד בפרשת בשלח, הביא בשמו את מנהג אר"י להתיר, וכתב דאין לתמוה מהא דאיתא בפסחים דמת מותר במחנה לוייה דכתיב ויקח משה את עצמות יוסף עמו, י"ל דמיוסף ילפינן לעלמא אבל הוא אינו מטמא. והוסיף בשם בעלי התוס' דתמהו כיצד משה לא נטמא מעצמות יוסף, ותירצו דצדיקים אינם מטמאים או דלא לקחם בעצמו אלא שראג שאחרים יקחו, ע"כ. אמנם החיד"א עצמו בברכ"י (יו"ד שעד אות ד) הביא בשם הב"ח דדוקא לנשיא שרי ואין להקל לשום גדול הדור ודלא כר' חיים כהן, ולא נחית לומר דליכא כלל טומאה בצדיקים.

ובשו"ת סבא קדישא (רש"א אלפנדרי) יו"ד כג, הביא באריכות כל הראשונים בכתובות מהם מוכח שהוא משום מת מצוה וא"כ אין סמך למנהג, ושוכ כתב כיון שהוא מנהג מזמן קדום יש ליישבו עפ"ד ר"ח כהן ועפ"ד הרמב"ן בפרשת חקת, דאליהו לא אמר זאת בתורת דיתויא, וכן סברי, החינוך, רס"ג, ורבנו בחיי [הר"ד לקמן אות ו], והזוהר אע"פ דאינו דברי התנא ר' אלעזר מ"מ מסתמא היה אחד מן הגדולים בזמן הגאונים. ולכן אף שיש חולקים כל הגדולים שקדמונו לא מיחו לבטל את המנהג דיש להם על מה

שמשטתח זכותו תגן עליו וימלאו משאלותיו לטובה כדמצינו בכלב, והאריו"ל (שער רה"ק כת). אמר דאם יודע היחוד ששייך לזה תהיה נשמת הצדיק עזר וסיוע גדול ולכן מותר לצאת לחו"ל עי"ש. והר"ד בברכ"י סי' תקסח ושם בשע"ת סק"כ. [ועוד האריך בזה השד"ח במערכת אר"ן].

[ומדברי הרמב"ן (בראשית כג, יט) רצה להודיענו מקום קבורת האבות כאשר אנחנו חייבים לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים. אין ראייה שיש בהשטחות על קבריהם מצוה, דאפשר שהודיענו המקום למען לא נשתמש במקום זה לתשמיש בזוי, וכמ"ש בשו"ע (סימן שסח) בתי קברות אין נוהגין בהם קלות ראש וכו' ובשי"ך מפני כבודם של המתים וכ' הגר"א דזהו קלות ראש, ובסי' שסד קבר של בנין אסור בהנאה, ובשי"ך סק"ג אסור להשען על המצבה ואסור לדרוך ע"ג קברים, ובגליון מהרש"א הביא דהוא משום איסור הנאה ומשום בזיון וליך עליו ליכא הנאה שאילו לא היה קבר היה יותר טוב להילוך שרי, ועי' שר"ת רע"א פסקים מ"ה, אמנם דינים אלו לא הוזכרו דוקא בקברות הצדיקים, וראה בגשר החיים פכ"ז ס"ג ושם ח"ב פ"ד, אלא דיל"ע בכיה"ק דגויים אם מותר לנהוג בהם כזוי, ועי' סימן שסז בב"י בענין ללוות מת נכרי, וכשו"ת חת"ס יוד"ס ש"ו של"ו בענין הנאה ממת נכרי. ואולי הא התחדש כאבות דאין דינם כגויים לענין זה].

אלא דבשר"ת אמרי יושר ח"א סי' לד, דן כמה שרצו לעשות תיקון בקברו של אדם גדול שיוכלו כהנים להכנס להשתטח שם, דיעשו על הציון אהל ויעשו פותח טפח [ועי"ש דלמעשה בעינן ד' טפחים] ועי"כ יצאו מחשש דארי ושרי, דלא גרע ההשתטחות ממה דאמר אליהו מדלגין היינו ע"ג ארונות

אדם ומטמא באהל, ה"ה כל האבות, והמתירים דסמכי על הראב"ד דליכא איסור בזמן דכבר טמאים, כבר כתב הדגמ"ד דאף לדבריו אסור מדארי. והסכים עמו הזית רענן לאסור, ואין לסמוך על תוס' בשם ר"ח כהן דאינו אלא בשעת קבורה, וכן מה דאיתא במדרש דאמר אליהו אין צדיקים מטמאים, היינו בשעת קבורה ומשום כבודו. [ובסוף קונטרס 'נכוא שערין' (רח"ז גרוסברג) יצא לחלוק על הנך תקיפי קדמאי, ור"ל דקבר רחל הוא קבר שלפני הדיבור ויש לו דין בן נח ולא נקראו האמהות 'אדם', וכפרט יש להתיר לחדר הראשון בצירוף הש"ך דטומאה בחדר הסמוך אינה אלא מדרבנן, וצירף גם את שיטת הראב"ד דאין איסור לכהנים להיטמא כזה"ז, ואין לסמוך ע"ז].

והנה בשו"ת צי"א (חט"ו סח, ט"ז יח), מצא מציאה, עדות קדומה שכאשר בנו את המצבה החדשה על קבר רחל הניחו חלל טפח דיוכלו להכנס כהנים, ודן אם להתיר עפ"ז. ובליקוטי תשובות מנחת יצחק (קכט אות א) כתב דיש אומרים שקבר רשב"י נבנה באופן שהכהנים יוכלו להכנס שם, אבל הרבה צדיקים נמנעים מללכת לשם, ע"כ. אולם כבר כתב בשו"ת בתי כהונה ח"א סי' כג, דמה שהכניאו ראייה דמצוה לרוץ ע"ג ארונות לראות מלך וכד', היינו משום מצוה או כבוד הכריות, אבל להשתטח על קברי צדיקים לא מצינו בזה מצוה ידועה או כבוד חכמים, ולכן אין להקל אף באיסור דרבנן שגזרו פותח טפח אטו היכא שאין פותח טפח, וכ"כ הרמב"ן ביבמות (סא.), הר"ד לעיל אות ב, וכ"כ בפרי הארץ (ר' אברהם מיוחס - ליורנו תקלח), כיו"ד ח"ג סי' ז, דמה"ט לא יצא לחו"ל, לצורך השטחות על קברי צדיקים. אמנם כ' בשו"ת כשדה הארץ אה"ע בסי' יא, כיוון שזו מצוה דע"י

בכל מכל כל, גם רבינו הקדוש ז"ל זכה אליה לפי שברור הדבר מתוך שנתעלה בהשגת החכמה לא היתה מיתתו על ידי המלאך המשחית. ואמרו בירושלמי כך רמך ר' יהודה נשיאה הכריז ר' ינאי אין כהונה היום, וטעם הדבר מפני שהכהנים מוזהרין על טומאת המת לפי שהם משרתי עליון מקודשים לעבודתו וכיון שמיתתו היתה שלא ע"י הכח המשחית אלא ע"י שכינה לא היתה שם טומאה ולכך הכריז רבי ינאי אין כהונה היום לפי שהכהנים נתעסקו בקבורתו ונסתלקה מעליהם תורת כהונה היום, אבל שאר בני העולם שמיתתן ע"י הכח המשחית שהוא סבת טומאת המת הכהנים מוזהרין מזה שלא יטמאו.

עוד כתב רבינו בחיי בספרו כד הקמח (ערך אהבה בסופו), מדת אהבה גדולה אך מדת החשק גדולה ממנה, כי האהבה הוא שאוהב את האוהב בכל פעולותיו כנגלה וכנסתר אבל לעתים מתעלם האהבה ממנו וישכח אותה כשהוא מתעסק באכילה ושתייה או בשינה אבל המסתלק מכל מחשבות גופניות אינו חושש לאריכות ימים של העוה"ז ואין כל מחשבותיו אלא בעניני העולם ההוא וכו' וזו היתה מדרגת מרע"ה שהיתה מיתתו כנשיקה, ומילת נשיקה היא דביקות החשק בחשוק ומתוך כך הנפש נפרדת מן העוה"ז שלא כהרגש טעם מיתה ושלא ע"י כח המשחית הוא מלאך המות וזו היתה מיתתו של רבינו הקדוש, ומזה דרשו רז"ל משמת רבי בטלה קדושה כלומר שאף הכהנים נתעסקו בקבורתו לפי שהיתה מיתתו כנשיקה ע"י שכינה שלא ע"י מה"מ ולכן נתעסקו בו ולא נטמאו, שאין הטומאה במת אלא מצד מה"מ וכו' אבל מי שמיתתו כנשיקה ע"י שכינה הרי גופו טהור ונשמתו טהורה, עכ"ד.

לקראת מלכים, ודלא כמ"ש לאסור בפת"ש בשם בתי כהונה, ע"כ.

שו"ר אריכות בכל האי ענינא, בשו"ת תירוש ויצהר סי' ע, בס' תורת כהנים (לר' יצחק אייזיק כהנא) ע"ש, ובס' מכתבי שפע חיים לגה"ק מצאנז (ח"ד סי' רלט-רמ, ונדמ"ח בשו"ת דברי יציב יו"ד ח"ב סי' רלא-רלב) הביא משו"ת טוטו"ד מהדו"ג ח"ב סי' רלא, דישתקע הדבר ולא יאמר להיתר. והאריך בכ"ז טובא בס' הנדמ"ח 'ציון לנפש חיה'.

ו.

כתב הפנים יפות הנ"ל, דטעמו של ר"ח כהן אינו מטעם דאתי עשה דקבורת ת"ח ודחי לאו דטומאה, אלא העיקר דס"ל כרמב"ן דצדיקים אינם מטמאים. אמנם ע' לעיל (אות ד) שתמה הכלי חמדה, דאין דברי הרמב"ן אמורים בכל הצדיקים אלא ברוך באותם שמתו מיתת נשיקה, והיינו מש"כ הרמב"ן בפר' חקת (יט, ב), וטעם טומאת המת בעטיו של נחש כי הנפטרים כנשיקה לא יטמאו מן הדין והוא שאמרו צדיקים אינם מטמאים, ע"כ. [ואזיל לשיטתו ביכמות דפליג על תוס' וסובר דליכא למימר שאליהו השיב שלא לדינא, ואמנם צדיקים אינם מטמאים, וכא בפירושו עה"ת וביאר דאינו בכל הצדיקים אלא כאלו שמיתתם כנשיקה].

וביאור הדבר כתב רבינו בחיי ר"פ אמור, ומעלת הדבקות הזה היא מיתת נשיקה שהוא הדבקות בשם הנכבד והיא מעלת החשק שהזכיר דוד ע"ה כי חשק ואפלטתו. והצדיק הזוכה אל המעלה הזאת אין מיתתו על ידי הכח המשחית כשאר בני העולם. והנה משה ואהרן ומרים זכו אליה שהזכיר בהם הכתוב על פי ה' והיא מיתת נשיקה וכו' וכן באבות העולם שכתוב בהם

מן אהרן קדוש ה' אל כל יוצאי יריכו שבכולם אין שום צד טומאה, ע"כ מותר לכהן להטמא לקרוביו, ע"כ.

ובספר עקדת יצחק שער ע"ט ושער ק"ה, כתב לכאר הא דאין צדיקים מטמאים לפי שמתים בנשיקה לכן נשארים טהורים, דענין הטומאה הוא מפני החטאים והעוונות ואף במיתתו נשאר אצלו ענינים רעים ומזיקים ולכן הנשמה יורדת ועולה אל הגוף כל י"ב חדש, אבל כאנשי מופת כמשה רבנו ואליהו ועקב אבינו שלא היה לנפשם עם גופם קשר חזק אצלם בטל ענין הטומאה, ומפני זה כשמת רבי בטלה קדושה, ע"ש. וראה בתורת חיים עמ"ס סנהדרין (ק"ב).

וכן כתב הכלי חמדה, דבזוה"ק מצאנו שענין טומאת מת מפני שהמיתה ע"י מה"מ מסאבת הגוף, ולכן צדיקים אינם מטמאים והיינו מי שמת בנשיקה שזיכך הגוף לגמרי, דאל"כ לא יתכן להיות המיתה בנשיקה, והקדושה לא מסתלקת ונשאר הגוף קדוש כמו שהיה בעוד נשמתו עמו ולכן אין לטומאה אחיזה בגוף. אלא שלפ"ז תמה על הפנים יפות שפי' דס"ל לר"ח כהן כרמב"ן שצדיקים אינם מטמאים, הלא כרמב"ן מבואר להדיא דוקא המתים בנשיקה, וכן העיר המהרש"ם בהג' לארז"ח, אולם בשיהש"ר (פרק א' אות טז) איתא וכן כל הצדיקים [מתו בנשיקה] שנא' ישקני מנשיקות פיהו, וע' פרי הארץ הנ"ל ובשו"ת נטע שורק יו"ד סי' קח. אמנם בפירוש שפתי כהן עה"ת ר"פ אמור כתב בסתמא דצדיקים אינם מטמאים ע"ש.

והנה איתא בכ"ב יז ע"א ששה לא שלט בהן מלאך המות, ואלו הן, אברהם, יצחק, יעקב, משה אהרן ומרים, ופירש"י, דמתו בנשיקה ע"פ שכינה, שבעה לא שלטה

ועל דרך זו כתב בס' החינוך מצוה רסג, ענין הטומאה דבר נמאס ונאלח וגוף האדם הוא אבי אבות הטומאה כלומר שיש בו טומאה חזקה עד מאד למעלה מכל טומאה. והענין כי בהיפסד עליו צורת השכל, הרוח הטובה, וישאר הוא לבדו בשגם הוא בשר פחות וגרוע ומשתוקק אל הרעות וגם כרעתו כי רבה החטיא הנפש היקרה בעודה שוכנת אצלו על כן ראוי שיטמא כל סביבו בהתפשט מעליו כל הודו שזהו נפשו ולא נשאר בו כי אם החומר הרע וכו' וראיתי רמז לזה שאמרו רז"ל כי הצדיקים אינם מטמאים ולפי הדומה כי הכונה לפי שגופם טהור ונקי ולא החטיא נפשם אבל סייע לזכותם ועל כן תעלה נפשם בנשיקה ועל גיוס ישכון אור עולם, עכ"ד.

עוד נתבארו הדברים בכלי יקר ר"פ אמור, טעם איסור הטומאה הוא בעבור רוח הטומאה הנשאר דבק בגוף האדם, על כן נאמר לנפש לא יטמא ולא אמר בנפש לפי שהנפש מצד עצמה טהורה היא ואין בה שום צד טומאה, אך שהנפש סיבת הטומאה כי כל שאר הבעלי חיים שאין בהם נפש המשכלת כי אם רוח החיונית לבד אין מיתתם כי אם פירוד הארבע יסודות ואין מלאך המות מזדקק להם כלל על כן אין בהם טומאה חמורה אבל נשמת האדם אינה יוצאת כי אם ע"י מלאך המות המוציאה משם בעל כרחו כמו שאמרו רז"ל ועל כרחך אתה מת, והוא בא מסטרא דמסאבא ומביא הטומאה על הגוף, וזולת הצדיקים ויחיד הדור אשר מיתתם בנשיקה לא ע"י מלאך המות אין בהם שום צד טומאה. לפיכך אמרו רז"ל שביום שמת רבינו הקדוש בטלה הכהונה כי לא נטמאו בו הכהנים כלל. ויכול להיות שכל מי שהוא מזרע אהרן קדוש ה', אז מיתתו ע"י נשיקה ואז פרחה מהם הטומאה, ונמשכה קדושה זו

מטמאים באהל דאינם בגדר קבלת טומאה, מלה"ד חבית של דבש ושל זבל הזכוכים הולכים לדבש, כך הגויים שלא קיבלו את התורה ואין בהם קדושה אין הטומאה נדבקת בהם כלל. [וע"ע בדבריו בויקרא (כו, יא)]. ולדבריו, איכא למימר דאצל ישראל הצדיקים שהם קדושים יותר אדרבה יטמאו יותר, קמ"ל כאלו שמתו בנשיקה דאין לטומאה אחיזה בהם. [וכדברי אוה"ח, כתב הכלי חמדה בשם האדמו"ר מקוצק, בטעם טומאת יולדת, לפי שמפתח של לידה ביד הקב"ה ולזאת בכל יולדת יש קדושה וכאשר נולד הולד והקדושה הולכת ממנה יש טומאה, וע"ש בעיון יעקב דמוכת שאף ע"י הקב"ה ולא ע"י מלאך המות יש לו דין טומאה].

וכן כתב בשו"ת אבנ"ז (יו"ד תסו, יז) בשם מהר"י דשלש טיפי מרה שזורק מלאך המות מטמאים הגוף והנשמה אינה מוצאת מנוח לכף רגלה ויוצאת ומכאן לטומאת מת, אך בנהרג שאינו מת ע"י מה"מ כמש"כ בווה"ק (א', קיד) בטעם עגלה ערופה צריך לבוא לטעם הווה"ק במאנא דקודשא בעיא לאיתחברא, ולטעם זה מחלקים בצדיקים שאינם מאנא דקודשא לבר רק הגוף עצמו קודש מקודש ואין החפונים יכולים להאחו שם, אבל מי שאינו מת בנשיקה, וכמבואר במרו"ק פ"ג אמוראים גדולים שמתו ע"י מה"מ מטמא ע"י ג' טיפין ולכן דוקא ר"ע שמת ע"י אדם אמר אליהו שאין טומאה משא"כ נושאי ארונו של יוסף. והאריך בזה בס' ברכת אבות סי' יח.

בהן רימה ותולעה, [בנוסף לנ"ל, בנימין], ופירש"י, שמתו ע"פ שכינה ואין ראויה רימה לשלוט במי שנשוק משכינה שהרי אין הרימה באה אלא מטיפה המטפטפת מסכינו של מלאך המות דאמר מר (ע"ז כ:): ממנה מת ממנה מסריח ממנה פניו מוריקות, ארבעה מתו בעטיו של נחש בנימין עמרם ישי כלאב. ופירש"י, בעצתו של נחש, כלומר לא היו ראויים למות אלא שנגזרה גזרת מיתה על כל תולדותיו של אדה"ר בעצתו של נחש. וא"כ צ"ב מש"כ הרמב"ן דטומאת מת היא בעטיו של נחש, שהרי משה ואהרן לא מתו בעטיו של נחש ובכ"ז מיתתן בנשיקה, אמנם כן הוא בווה"ק הנ"ל בפרשת וישלח, מאן דאישתדל באוריתא לשמה לאו מיתתיה ע"י יצה"ר בגין דהוא נחש והוא מלאכא דמותא אלא מיתתהון בנשיקה. וכ"מ בווה"ק בראשית (גג:): כד חב אדם אמשך עליה חילא מסאבא וסאיב ליה ולכל בני עלמא והאי הוא חויא בישא ע"ש, ולכארי היה מקום לחלק בין עטיו של נחש לבין מיתה ע"י נחש, ובמופלא ממך אל תדרוש. וע' במס' אהלות (פרק יח משנה ז) בפ"י מלאכת שלמה בהגה"ה בשם האריז"ל.

ולפי האמור, אין צורך למחוק הגירסא בזה, שצדיקים אשר משתדלים בתורה אין גופם מטמא, אלא ולא מיירי בזה בכל ת"ח העוסק בתורה רק כמי שמיתתו בנשיקה, ועל דרך שכתב האור החיים ר"פ חקת [ומקורו בריקאנטי הו"ד כשליה דרוש לפרשת פרה], דגויים אינם

מאמר יט

פינחס זה אליהו

א. בגמ' ב"מ (קיד.) אשכחיה רבה בר אבהו לאליהו דקאי בבית הקברות של גויים, א"ל לאו כהן הוא מר נופירש"י, דאיכא למ"ד אליהו זה פינחס דכתיב ביה קנא קנאתי וכן בפינחס כתיב בקנאו את קנאתי], א"ל לא מתני מר טהרות, דתניא רשב"י אומר קבריהם של גויים אינם מטמאים. וכתב התוס' (ד"ה מהו), דלא קי"ל כוותיה דרשב"י, אלא כרשב"ג דמטמאים באהל וטעמיה דאליהו משום דרוב ארונות יש בהן טפח ויש מקום שלא גזרו כגון לצאת לקראת מלכים, וכן היה רגיל אליהו בכל מקום לדחות כמו שמצינו [במדרש משלי ט] שכשהיה קובר את ר"ע ואמר לו (ר' יהושע הגרסי) לאו כהן ניהו מר אמר ליה צדיקים אינם מטמאים, ועיקר טעמא לפי שהיה מת מצוה לפי שהיה מהרוגי מלכות והיו יראין לקברו [וכרשב"א כתב, שהיה מעשרה הרוגי מלכות]. והביא תוס' בשם תדא"ר פ"ח ותדא"ז פט"ו, דאמר להם אליהו לחכמים שהוא מבני בניה של רחל.

[וראה כס' יהושע (ב, ד) יתקח האשה את שני האנשים ותצפנו, ואיתא בתנחומא (שלח א) אמר לה פינחס, אני כהן והנהנים נמשלו לכהנים שנא' כי שפתי כהן וכו' גכי מלאך ה' צבאות הוא, והמלאך מבקש נראה ומבקש אינו נראה, ואיני צריך להטמך. והו"ד ברש"י שם, פינחס עמד לפנייהם ולא ראוהו לפי שהיה כמלאך. ולכאור היה נראה דהוא משום דפנחס זה אליהו והוא בגדר מלאך, אולם מהמדרש ורש"י טפי משמע דהוא מטעם כהן, ואמנם אז עדיין לא היה אליהו. [אמנם ע"ש ברד"ק לפי שהיה מלאך].

ב. התוס' בב"מ שם (ד"ה אמר) הקשה, דאם היה אליהו כהן כיצד החיה את בנה של האלמנה ותירצו דהיה ברור לו שיחייהו ומותר מפני פקוח נפש. ותמה בהג' יב"ץ, הרי מלאך הוא ולא שייכא ביה טומאה, ותי' דכאשר המלאכים מתגלים לבנ"א הם בדמות אדם גשמי [ומקבלים טומאה], "ואין משיכין על האגדות שהם דברים נסתרים ונעלמים", [וכע"ז מביאר בשו"ת חת"ס (ח"ו צח) את הגמ' בעירובין (מג.) דאליהו אינו יכול לבוא בשבת מחוץ לתחום, דכאשר אליהו מתגלה דינו כדיני אדם]. ויש לזון לפמ"ש בשו"ת תרוה"ד (סי' רב) דאשת אליהו מותרת, דאשת רעהו אמר רחמנא ולא אשת מלאך, והובא בד"מ אה"ע (יו אות ה) ובב"ש (שם סקיא) וע' בקוב"ש ח"ב סי' כח.

ועוד תמה החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' מג אות ב), מ"ט כתבו תוס' שהיה ברור לו, הא ספק פקו"נ נמי דוחה [וע' בחי' רא"מ הורבין], והוסיף לתמוה בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' יג), הא אפילו ס"ס מהני לפקו"נ, וכתבו, דקושטא דמילתא קאמר. והנצי"ב בהעמק שאלה (קסז סק"ז) ביאר דהיינו טעמא שכתב התוס' ודאי פקו"נ דהדין של חזי בהם לא נא' להחיות מתים, ואע"פ דשייך גביו את הטעם הנוסף של חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, מ"מ מכואר ביומא (פה.) דהיינו דוקא כודאי פקו"נ דאילו כספק ילפינן מלא תעמוד על דם רעך וכן מ'השכות לר' ע"ש.

ובשו"ת דוכב מישרים סי' קיד, כתב דמדברי התוס' מוכח דכמוקם

ג. עוד איכא לתרוצי את דעת הרמב"ם לפי מש"כ בתוס' שם בב"מ ד"ה מהו, דאיתא בתדב"א פרק י"ח דאליהו אמר על עצמו שאינו כהן אלא מבני בניה של רחל, ואולי לזה כונת רש"י בב"מ שכתב "איכא למ"ד דפנחס זה אליהו", [דיש חולקים וכמ"ש תוס']. ומקור דבריו הוא בילק"ש תשעא, "וכפר על בני ישראל לא נאמר, אלא ויכפר, שעד עכשיו לא זו אלא עומד ומכפר עד שיחיו המתים, אמר רשב"ל פינחס זה אליהו. וכ"ה בפרקי דר"א סוף פכ"ט וכוזה"ק פרשת פנחס (רטו:), וכ"ה בתרגום יב"ע עה"פ 'בריתי שלום', "ואעשה אותו מלאך ויחיה לעולם לבשר על הגאולה בסוף הימים", ודלא כמדרש שהוא מבני בניה של רחל. [ואמנם בברכ"י כסי' ל"ב כתב דתרי אליהו הוי, וע"ש בענין הוראת הלכה ע"י אליהו, ואכ"מ]. וראה במ"ש אוה"ח במדבר (כא, יז) לבאר הא דאליהו לא טעם מיתה, ע"פ הוזהר [ח"א רט. ע"ש].

אמנם יעוין ברבנו בחיי ר"פ פינחס, דעת רז"ל כי פנחס זה אליהו, ולמדנו אותו ממה שתמהו עליו בב"מ על שלא נזוהר בטומאת אהל וא"ל אין העכורים מטמאין באהל אלא ישראל ולכן מצינו שנשתטח על בן הצרפית המת לפי שהיה בן גויה, ע"כ. [וכתב הרדב"ז, לפ"ד צ"ל שנשתטח עליו ולא נגע בו, דהא טומאת מגע איכא בגוי, אלא א"כ ס"ל כדעת היראים שמביא הב"י שגוי אינו מטמא כמגע. וכ"כ בפתח עינים לחיד"א ביבמות ס"א].

ותמה התו"ט בהגהותיו על הרבנו בחיי, דאישתמיטתיה שהתוס' כתב דהיה ברור לו שיחיה ומותר משום פקו"נ [וא"כ היה ישראל], ועוד דלרשב"ג מטמאים באהל ואף אינו דאין הלכה כמותו מ"מ לרשב"ג א"א לומר כן, וכש"כ דאין סברא שהקב"ה יצוהו לילך אצלה וציותה לכלכלהו, ובמדרש

פקו"נ דחינן גם משום רפואה שאינה טבעית, משא"כ לפי מש"כ הרמב"ם בפיה"מ סוף יומא [הר"ד בברכ"י (י"ד רעו) וע' פת"ש רעו סק"א] דמי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו משום דהוא רפואה סגולית, לא היה אליהו רשאי לטמא את עצמו. [ובשור"ת צ"א ח"ח (סי' ט"ו פ"ח) כתב דמוכת מהכא דלא סגי בספק פקו"נ לדחות מצוה היכא דהיא רפואה סגולית. וכ"כ ביבי"א ח"א י"ד י' בהג"ה, אמנם הרשב"א בתשובות ח"א קסז, תיג, תתכה, ח"ד רמה, פליג על הרמב"ם והתיר, והאריך בזה ביבי"א ח"ח אר"ח לז].

ונראה דהרמב"ם יתרוץ את קושית התוס' די"ל כמ"ש השטמ"ק דלא היה מת ממש רק נתעלף, ולמ"ד כהן מותר בגוסס, ואמנם כן היא שיטתו במו"נ (ח"א פרק מב), וכ"כ הרד"ק במלכים א' (יז, יז) די"א שלא מת אלא שהיה חליו חזק מאד עד שנעצרה נשמתו ולא היו מכירין בו שום סימן חיות [אמנם הרד"ק סיים: והנכון שמת מיתה גמורה ומה ששכב עליו כדי שתהיה תפילתו בכוונה יותר או לחממו בחום טבעי כי רוב פעמים הנסים נעשים ע"י מעט תחבולה מדרך העולם. וע"ע בדבריו מ"ב יד, לא]. וכשור"ת חת"ס י"ד סי' של"ח כתב די"א דבן הצרפית מת ולא נשאה בו נשמה ובן השונמית לא מת לגמרי, ויש שיטה להיפך דבן השונמית מת ואילו בן הצרפית לא מת לגמרי ולפי חז"ל שניהם מתו והחיו אותם (וע' בשור"ת ריב"ש סוף תשובה מ"ה). וכן תירץ הרדב"ז (ח"ה ב' אלפים רג), את קושית התוס', דלא מת ממש [אמנם בסנהדרין מ"ד וחולין ז' מוכח שאלישע החיה שנים כנגד אחד של אליהו]. ועוד תירץ, דהוה חילול ה', שאמרה לו כי באת לי היום להזכיר עוני, ועוד דהיה מת מצוה דטומאה דחוויה גביו [וצ"ב דאין זה לצורך קבורה].

בן אמתי ע"ש אמו שהאמינה בתחיה"מ. ובביאור הרד"ל בפרד"א פל"ג, הביא מזוהר ויקהל (קצז). דנקרא בן אמתי עש"ה ודבר ה' אמת כפיך, שהאשה הצרפית אמרה לאליהו, והוא על סמך המדרש שהיה זה בנה [אמנם בפרד"א פרק י' איתא דהיו קוראים לו 'נביא השקר', דחזרו בתשובה ולא התרתש כפי שהתנבא, וכתב הרד"ל דלאפוקי זאת קראו הכתוב בן אמתי, להורות שהוא נביא אמת]. ולכן התפלל יונה "ותעל משחת חיי", כלשון עבר, היינו שכבר החיהו. [וע' סוטה יג. ואליהו תלמידו של משה, ופירש"י, לאו דוקא שלמד תורה מפיו, אולם לפמ"ש רש"י בב"מ דאליהו זה פינחס, א"ש דפינחס למד תורה מפי משה, כ"כ בהג' מהרצ"ח שם, וע"ש בהג' יעב"ץ עפ"ד רשב"ם בב"ב (קכא:)] דאליהו לא ראה את משה. וע"ע אריכות ומ"מ בענין פנחס זה אליהו בשו"ת תירוש ויצהר סי' עא].

התוס' בב"מ דבן הצרפית היה משיח בן יוסף כמ"ש תוס' בשם תדב"א, ונימא דמהאי טעמא החיהו אע"פ דהיה כהן, ולכן לא שאלו מהו שיטמא דכיון שאליהו נטמא לו ע"כ שהיה צדיק וכשיטת ר"ח כהן [אמנם בערל"נ בסוכה כתב דמשם ראה דלא כר"ח כהן, אלא דגם לר"ח כהן נראה שאינו מפני שצדיקים אין מטמאים אלא הוא משום כבודו של חכם]. וכן תירץ במדרש אליהו (לבעל השבט מוסר) דרוש ג. [וצ"ב, הרי היה קטן כאותה שעה וכמה נקרא צדיק טפי מאחריני, וכי נקרא נביא וצדיק על שם העתיד. ויש לדון לענין נפל שאין בו חשש חטא ובכל זאת מטמא]. וכן תי' בשפע חיים, ועוד תי' דהיה ברור לו שיחיהו, א"כ אינו מטמא. ובביאור הרד"ל לפרד"א פל"ג, כתב דאנשי אלכסנדריה סברי כמפרשים דבן הצרפית כלל לא מת.

סוף משלי, כפה פרשה לענין זו אשה אלמנה מצרפת, וכן בסדר א"ר שהביאו התוס' איתא דביקש ממנה לעשות לו חלה. וע' בהגהות התו"ט לספר נפתלי [נדפס במהדורה חדשה של רכנו בחיין].

והרדב"ז תמה הלא במדרש מובא שאלמנה זו היתה אמו של יונה בן אמיתי (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א, פרד"א פל"ג תוס' בקדושין עא. רד"ק עה"פ שם), וכי תימא נתגייר, א"כ כיצד מייחסו אחר אביו, וליכא למימר דאביו נמי נתגייר דהא בן אלמנה היה, ותו היאך אפשר שהנביא יגור אצל גויה, ועוד וכי בשביל גויה היה נעשה נס כזה, א"ו ישראלית היתה. [בכיב"א ת"א יו"ד י' בהג"ה, כתב דלא ניחא לרכנו בחיי בתירוץ התוס' דאין זו אלא רפואה סגולית שאינה דוחה].

אמנם בס' מעם לועז מ"ב ב, לז כתב בשם מדרש דיונה היה בן השונמית, ונקרא

ד. בגמ' בנדה ע' ע"כ שאלו אנשי אלכסנדריה בן השונמית מהו שיטמא, ותמה בפתחי נדה ועוד בשם תוס' ישנים, מ"ט לא שאלו על בן הצרפית שהחיה אליהו [שהיה קודם מעשה אלישע], ותי' בשם הכנסת יחזקאל, דבן הצרפית לא מת מפני חטא אלא שהקב"ה רצה שאליהו יחזיר מפתח של מטר שהיה בידו, ואין המת מטמא אלא החטא שהוא הכח הממית וכדמצינו ברבי וכדאמר הר"ח כהן, ולכן שאלו רק על בן השונמית. ועפ"ז כתב הפתחי נדה, א"ש מה דקשה על התוס' בב"מ דלכאו' אף שברור לו שיחיו מ"מ יכול להחיותו ע"י אלישע, ולזה צ"ל דאליהו היה נביא וידע שלא מת בחטא ולא מטמא. [והוא פלא, דלפ"ז אין צורך למ"ש התוס' דידע שיחיהו, דהא כלל לא נטמא].

ובספר ערוך לנו (בנדה שם), כתב עפ"ד

מאמר כ

ההשגחה בארץ הנבחרת

כתב הרמב"ן בפרשת תזריע (יג, מז): "והבגד כי יהיה בו נגע צרעת - זה איננו בטבע כלל ולא הווה בעולם וכן נגעי הבתים, אבל בהיות ישראל שלמים לה' יהיה רוח השם עליהם תמיד להעמיד גופם ובגדיהם ובתיהם במראה טוב וכאשר יקרה באחד מהם חטא ועון יתהוה כיעור בבשרו או בבגדו או בביתו להראות כי השם סר מעליו וכו' לא יבוא הענין הזה אלא בארץ הנבחרת אשר השם הנכבד שוכן בתוכה".

מעלת הארץ כי המקדש בתוכה והכבוד בתוך המקדש".

ובדומה לכך, להשוות בין נגעים לסוטה, מצינו בפיה"מ לרמב"ם בנגעים (יב, א) הלא תראה שהם [הנגעים] דברים בלתי טבעיים ואינם חלאים בשום פנים לפי שהבתים הם חומר דומם שלא יקרה בהם צרעת והם על דרך נס כמו מי סוטה ואינם אלא דברים חוץ מהטבע וכו' ואמנם הם ענינים תורתיים לפי מה שזכרנו. וע"ע מו"נ (ג, מז) העיקר המוסכם בטומאת צרעת שהיא עונש על לשון הרע ואותו השינוי מתחיל בקירות ואם עשה תשובה הוא המכוון ואם עמד במריו יתפשט השינוי לכלי ביתו ואם עמד במריו יתפשט אל בגדיו ואחר כך לגופו. וזהו מופת מקובל באומה כמו סוטה, ותועלת זאת האמונה מבוארת. וכ"כ בהל' טומאת צרעת (טז, י). "השינוי האמור בכגדים ובבתים שקראתו תורה צרעת בשותפות השם אינו ממנהגו של עולם אלא אות ופלא היה בישראל כדי להזהיר מלשון הרע" ע"ש באריכות, וע"ע במשך חכמה (במדבר ה, כז). **נמציינו** למדים שלא רק בהשפעת הטובה אין עמ"י שזה ככל דור אלא אף לגבי העונש [שהרי נגעים ומי סוטה הם סוג

נראה בהבנת דבריו עפ"י משי"כ בפרשת נשא (ה, כ) בענין המים המאדירים:

"והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בגם זולתי הענין הזה שהוא גם ופלא קבוע שיעשה בישראל בהיותם רובם עושים רצונו של מקום כי חפץ למען צדקו ליסר הנשים שלא תעשינה כזמת יתר העמים ולנקות את ישראל מן הממזרות שיהיו ראויים להשרות שכינה בתוכם ולפיכך פסק הענין הזה משעה שנתקלקלו בעבירות כמ"ש בסוטה (מת). משרבו הנואפין במלו מי סוטה וכו'. ואין הכתוב אומר שתהיינה הנשים הנואפות פטורות מן העון בעבור שבעליהן נואפים, רק שלא יעשה בהם הנס הגדול הזה שהוא נעשה להם לכבודם ולהיותם עם קדוש והם לא יבינו במובהק הזאת ולא יחפצו בה וכו' הכלל שהוא גם וכבוד לישראל".

ומבואר דהמים הם לנס לישראל לנקותם מעון, וכענין זה כתב הרמב"ן הנ"ל בפר' תזריע "והטעם (שנגעים נהגים רק בארץ) כי אז נתישבה דעתם עליהם לדעת את ד' ותשרה שכינה בתוכם". וכ"כ הראב"ע (יד, לד) "וטעם כי תבואו אל ארץ כנען כי זה (נגעי בתים) נהוג בארץ לבדה בעבור גדול

הטבע וצריך לזה זכות גדולה ביותר דוקא לעם הנבחר ובארץ הנבחרת.

ונמצא לפ"ז, ש'הן הן גבורותיו הן הן נוראותיו, היסודים באר"י (שהיא אחת משלושה ה'נקנים' ביסורים) נובעים מחמלת ה' עלינו, לנקותו במקום קדשו זה מכל מום, וכלשון הפסוק 'את אשר יאהב ה' יוכיח' כגדול האהבה שמראה לנו הקב"ה באר"י, כן גודל התוכחה, והבן.

וע"פ דברי הרמב"ן נסביר משרכו הרצחנין בטלה עגלה ערופה שאף זה נס לברר מהיכן הרוצח, ומשרכו רוצחים אינם ראויים לו. ואמנם יל"ע מהו נס שהיה בע"ע, וברמב"ן (דברים כא, ד) כתב בשם הראב"ע ענין העריפה, כי לולי שעשו עבירה כדומה לה לא נזדמן שיהרג אדם מהם, ומחשבת ה' עמקו לאין קץ אצלנו. אבל הרב אמר במו"נ כי הטעם לגלות על הרוצח ולבער דמו בעבור שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר אשר סביבות החלל וכשיצאו הזקנים להתעסק במדידה ההיא וזקני העיר ההיא יעידו לפני הבורא שלא התרשל בתקון הדרכים ושמירתם ושאינם יודעים מי הרג את זה, וכשיחקר הענין יאספו הזקנים ויביאו העגלה ירכו בני"א לדבר בו אולי יגלה הדבר, וכבר אמרו שאפי' תבא שפחה ותאמר פלוני הוא הרוצח לא תערף ואם יודע הרוצח ויחרישו ממנו ויעידו הבורא על נפשותם כי לא ידעוהו והוה בזה זדון גדול וכל השומע שמץ דבר בענין ויתפרסם הדבר". מבואר לכאור' שאין בו כלל ענין של נס וכמו שמסים הרמב"ן "לפי הטעם הזה יש תחבולה הזו תועלת וכו' ולפי דעתי יש בו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ ע"ש.

אמנם בפסיקתא זוטא איתא שהיו תולעים הולכים מן העגלה ערופה אל הרוצח בכל מקום שהוא ומהם היתה באה נקמתו,

של עונש כלפי החוטא כמש"כ בערכין (טז). בעוון לשה"ר נגעים באים וכד' אין מצבו של עמ"י שוה, לקבלת עונשים מסוימים צריכים להיות ברמה רוחנית גבוהה, מכיון שתכליתו של העונש הוא החזרה בתשובה מן החטא והשראת השכינה בעמ"י ולכן רק כאשר הגיעו למצב ודרגה של "ונתישבה דעתם עליהם לדעת את ד' ותשרה השכינה בתוכם" מכאן ימשיך מהלך של המשך השראת השכינה ע"י הנס של הנגעים אולם כאשר "לא יבינו בטובה ולא יחפצו בה", וא"כ מטרת העונש שהיא השראת השכינה אינה מתקיימת כאשר ישראל במצב של "נתקלקלו בעבירות ורבו הנואפין" דאין החטא יוצא דופן וממילא ע"י הנס הגדול בעונש לא יתעורר האדם לשוב לבורא, א"כ אין תכלית בעונש מסוג זה וע"ע בכלי יקר יד, ב' המצורע בא אל הכהן שיראה את נגעו וממילא לומד ממנו דרכי התשובה ועי"כ מתרפא).

ובספורנו האריך בתכלית הנגעים "בחמלתו עליהם כשהיה רוב מהם לרצון לפניו אמר לעורר היחידים מהם ראשונה בנגעי הבגדים וכשלא יספיק זה יעוררם בנגעי בתים אשר בהם ג"כ לא בא נגע צרעת בטבע כלל. וכאשר לא עלו הדורות למדרגה ראויה למעלה זו אין זכרון לראשונים שנמצאו לעולם נגעי בתים עד שאמרו קצתם ז"ל שלא היו לעולם", ומאידך "הנרדמים אשר לא התעוררו כלל לדעת דבר מזה הם כלי ספק תחת הנהגת הטבע והגרמים השמימיים", ועפ"י דבריו ביאר בס' אור יהל את המאמר כל הגדול מחבירו מתייסר ונענש יותר מחבירו, ומדוע כך הוא, כי מי הוא הזוכה לחמלה יתירה החביב יותר והוא נעזר מן השמים ומיסרים אותו במוסר היסורים שלא ירדם בתרדמת המוות, ולכן כתב הרמב"ן שענין הנגעים הוא למעלה מדרך

וכ"ה בת"י שופטים כא, ח) ומן יד נפקין נחיל דמורנין -תולעים) מגו פרתא דעגלתא נגדין ואזלין עד אתרא דקטולא תמן וסלקין עלוי ואחדין בי דינה יתוה ודיינן יתיה. וראה ברבינו בחיי "ושמעתי כי בנבלת גוף העגלה נעשה תולעת בדרך הטבע שהולך והורג הרוצח כאשר הוא שם, והנה זה מאצילות הנחל והיא מנפלאות סתרי הטבע". נמצא דפליגי הת"י דס"ל דהתולעים היו הולכים עד לרוצח, ואז תפסו אותו כ"ד ודנו אותו, ואילו לרבינו בחיי התולעת עצמה הורגת את הרוצח וע' בריקאנטי "ואתה תבער דם הנקי" ס"ת רימה. וע' ס' נחל איתן לגר"ק ס"י יב ס"יג באריכות.

אמנם רש"י סוטה מז. פירש דמשרכו

הרוצחים בטלה עגלה ערופה, שהרי מכירין בהן מי הרגיל בהן להרוג, וכדבריו משמע כגמ' משרכו הרצחנין בטלה עגלה ערופה לפי שאינה באה אלא על הספק משרכו הרוצחנין כגלוי בטלה עגלה ערופה. וצ"ב וכי יהרגו את הידוע לרוצח ללא עדים שהוא הרוצח. דליכא למימר דמיירי בעדים, דא"כ אינו כלל אופן של "לא נודע", וכן מגוף לשון לשון רש"י "הרגיל בהם להרוג, משמע אף דלא ראוהו כעת). ובתוספתא פ"ד איתא "משרכו הרצחנים בטלה עגלה ערופה לפי שאין ע"ע באה אלא על הספק עכשיו רכו ההורגים כגלוי". ולפ"ז כונת המשנה שאין היכי תימצי של "לא נודע מי הרגו" דהורגים כגלוי.

ולא מצאה היונה מנוח

ההשגחה בגלות

יושב תבל כי יתקיימו באופן נפלא אשר לא ישער מחשבת אדם משכיל היודע קורות הימים והמצולות אשר שטפו ובאו לפי שנים על עם המעט והרפה וחדל אונים [אשר זה לבד ג"כ מופת נפלא וגדול על קיום האומה למטרה נשגבה אלקית אשר נתנבאו עליה הקדמונים]. הנה דרך ההשגחה כי ינוחו משך שנים קרוב למאה או מאתים ואחר זה יקום רוח סערה ויפרץ המון גליו וכו' ככה יחליף מצב הישראלי וקיומו בעמים כאשר עין המביט יראה בספר דברי הימים, וזה לשני סיבות לקיום הדת האמיתי וטהרתו ולקיום האומה, ע"ש בכ"ד באריכות.

והוסיף המשך חכמה בפר' קדושים (יט, יח) ההשגחה דבוקה בכל מצעדינו באומה זו מאבותינו, אשר קורתם מסופר בתורה איך ההשגחה האלקית דבקה בהם אשר המה כגולה עם לכרד ישכון נרדפים

במדרש (כ"ד לג, ו) "ולא מצאה היונה מנוח וגו' אילו מצאה מנוח לאהיו חוזרים, ודכוותיה היא ישבה בגויים לא מצאה מנוח, אילו מצאה מנוח לא היו חוזרים, ודכוותיה ובגויים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח, הא אילו מצאה מנוח לא היו חוזרים".

וביאור הדברים הוא ע"פ מש"כ המשך חכמה בפר' בחקתי עה"פ ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים, וז"ל: נתבונן קצת בדרכי ההשגחה העליונה מה שנוכל להבין, כאשר גזרה החכמה העליונה אשר ישראל יתנוודדו בארצות שנים רבות מאד מאד עד זמן אשר חקקה המטרה האלקית - חשבה אופנים והתכולות אשר ישראל יתקיימו לגוי ולא יתבוללו בעמים וכו' והנה מעת היות ישראל בגויים ברכות השנים אשר לא האמינו כל

מכל צד ופינה והאושר האלקי דבוק
 בנפשותם, אשר אם ירווח להם מעט יתנשאו
 על כל העמים ויתקנאו בהם כל הגויים והמה
 נעלים במידותיהם בתכונותיהם, ואינם
 נרחקים מיחס מחצבתם וקורות הוריהם
 הנכתבים בספר התורה אשר ע"ז אמר הן הן
 גבורותיו הן הן נוראותיו שה אחת בין שבעים
 זאבים. ויותר לפלא כי בגירושים הרבים
 נתקיים כי אם המה נגרשים ממקומם אז המה
 כנס שנעשה במקדש שאפילו כל רוחות
 שבעולם אין מזיזות אותו ממקומו, נהי דאזיל
 ואתי כדיקלא אכדורי לא מיכדר, כן הוא
 בישראל בגולה דאם כי נגרשים המה
 לאמריקא וכו' בכל זאת איכדורי לא מיכדר
 ובכל מקום המה מתאחדים ונעשים קהלות
 ואגודות לתורה ולעבודה כרבו צדקות
 ומעשים טובים וזה מורה על ההשגחה
 הפרטית שהשכינה שורה בתוך בני ישראל.

ועוד כתב בפר' עקב (ח, י) הטוב והמטיב
 תקנוה על קיום האומה הבודדת
 במועדיה להיות הולכת בגולה זה אלפים שנה
 והיא קיימת ברותה וכבודה ותפארתה וכל
 כלי יוצר עליה לא יצלת. והנה אחר התרכן
 חשבו כי קיומה בלתי אפשר ועתידה לכלות
 ולנרוד כהצוענים בלא תפארת אדם, כאשר
 ראו כי בכיתר לא נושע ע"י מטרות כן כוכבא
 שגדולי עולם היו מוטעים בו. אמנם כאשר
 ראו כי עמד מלך חסד אחד ונגזר עליהם
 קבורה, הבינו כי ישראל שה אחת בין שבעים
 זאבים ובחסד ה' ע"י מלכי חסד יחליף כח
 ויוסיף דעת, וכאשר יהמיון גלי הים לשוטפם
 יבוא הרוח וישקיטם ע"י מושלי ויועצי ארץ
 אשר לבכם ביד ה' המלאה חסד, לכן תקנו
 הטוב והמטיב על קיום האומה. וע"ע בסוף
 פירושו לאיכה.

הג"ר מאיר שמחה הכהן – ה'אור שמח

לימוד התורה והחזקת לומדיה – קודש קדשים

שאלתני יקירי, והערת על דברים, לחוות דעתי על התנועה החדשה, אשר נתהווה בזמננו. והמכתב והמפעל יצאו כרוכים ליסוד מושבות, וליטע כרמים בארץ צבי, והמתייחסים לזה, בשם "חובבי ציון" יקראו. ובקשת לעמוד על השקפתי בזה.

הנה דע יקירי, כי להראות גודל מצוה הזאת, ומעלתה, הוא אך למותר. כי מי הוא האיש הישראלי, אשר יסתפק בזה? הלא מיום קרוא ד' לצור מחצבתנו, הבטיח לו בארץ חמדה. ושלוש מתנות נתנו לישראל: תורה, ואר"י ועוה"ב כולם כאחד (ברכות ה.). וכל פרטי התורה, מתאימים עם הבטחת הארץ וישובה. מצוות רבות לא יוכלו להתקיים רק בארץ. אף מצוות שהן חובות הגוף, ואינן תלויות בארץ, כתוב בהן, "כי יביאך", לאמור: "עשה מצוה זו כדי שתכנס לארץ" (ע' קידושין לו: ותוד"ה הואיל). ואחרי שהכעיסו בחורב, ועשו עגל מסכה, נעתר ד' והשיב חמתו מהשחית, ובמאסם בארץ נשא ידו להפילם כמדבר כו', ובהוציאם דיבה ודברי נרגן על הארץ, החמיר מאשר חטאו דברים עליו יתברך. וכן תורתנו המסורה, מלאה בשבח הארץ, ושקלו רבותינו מעלת ספר יהושע, במעלת התורה, לפי שהוא ערכה של אר"י (נדרים ככ.).

ורבי יוחנן התפלא, כי שמע, כי איכא סכי בבבל - למען ירכו ימיכם כתיב (ברכות ח.). התבונן, איך שקל מצות ישיבת א"י בזמן חורבנה, עד כי חש פן יעלה בלבב אחד לאמר: "הלא בחוץ לארץ, אקיים מצוות יתרות, וזה - יו"ט שני של גלויות, ושתי חלות בסוריא, קרי ר' יוחנן ע"ז "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים, ומשפטים בל יתו בהם". שיותר טוב להיות בארץ לשמור רק יום אחד (ע' ירושלמי עירובין פ"ג ה"ט).

ופרקים שלמים בתוספתא, ובספרי דבי רב, ובתלמודים, שמפליגים בשבח הארץ, עד כי המלקט אגלי טל מני ים. כלליות תורתנו והמסורה, היא מקושרה במעלות הארץ. וגם כבקורת על אנשים פרטיים, הבדילו בין חכמי ארץ ישראל - מקל נועם, לחכמי בבל - מקל חובלים (סנהדרין כד.). כמו על רב זירא ועל רב נחמן אמרו: "מה בין תקיפים דא"י, לחסידי דבבל? (חולין קכב.) והנה גם בתכונות רעות, אצל אנשי בליעל, הבדילו בין ארץ ישראל לשאר ארצות. "ונתן לך לב רגז". בבבל כתיב (נדרים ככ.), ומה בין גנבי בבל, לליסטים דא"י? (ע"ז כו.) וחכמי בבל אמרו: "חד מינן דסליק כו' כתרי מינייהו" (כתובות עה.). לכן, לעורר רבים למצות ישיבת ארץ ישראל, היא אצלי משנה שאינה צריכה. כי היהדות היא מעטה תהלה להארץ, ותזכיר להישראלי, ג' פעמים בכל יום, בהתפללו דרך ארצם. בכל ברכת המזון, יברך וידוה על הארץ הטובה.

אמנם בכל זה, אם כי מצות ישיבת ארץ ישראל, היא שקולה ככל המצוות, מצות תלמוד תורה, שקולה כנגד כולם. ויוצא אדם מא"י לחו"ל, לתלמוד תורה (ע"ז יג.). ובפרט ללמוד התורה בארץ ישראל, אשר אין תורה כתורת ארץ ישראל (ויק"ר פי"ג, ה.). וחד מינן כי סליק להתם, עדיף

כארבעה מינן (כתובות עה.). וחד מינן כי סליק להתם, עדיף כארבעה מינן (כתובות עה.). ואין ממנין זקנים בחור"ל, ואפילו אם הסומכים בארץ, והנסמכים בחור"ל, אם לא שיהיו ע"מ שיחזרו לארץ (ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג). ולדעת הרמב"ם (סה"מ מ"ע קנג), חשבון המועדים וקיומם, תלוי בהסכמת חכמי ארץ ישראל. וזוהו נתקיים "קרא תקראו אתם". ואמר הקב"ה: חביבה עלי כת קטנה שכא"י, יותר מסנהדרין גדולה בחור"ל" (ירושלמי נדרים פ"ג ה"ד).

והארץ אשר אלקים דורש אותה (דברים יא, יב), לא נדרשת אלא בשכר דרישה. שנאמר: "ויתן להם ארצות גויים, ועמל לאומים יירשו. בעבור ישמרו חוקיו, ותורתיו ינצורו" (תהלים קה, מד-מה). הלא מובן, שגדלה מעלת העוסק בתורה בארץ ישראל, והמחזיקים הלומדים בירושלים עיר קדשנו. 44מלבד שהמה חובבי ציון, עוד יקראו אוהבי שערי ציון. שערים המצויינים בהלכה (ברכות ח.).

אולם את זה ישפוטו בצדק, כי היושבים על התורה מעטים. לא כן לנטוע כרמים, ולייסד מושבות, וזה יקחו חלק כל קהל עד ד', ונטעם ישגשגו ויפּרוּחו נטעי נעמנים, ויביאו ברכה לבעליהם, עד כי בהמשך הזמן, בהצליח ד' דרכם, כל ייחלו לבני אדם, ולא יקוּו לאיש, ויהיה תועלת להאומה בכללה. אכן לנגוע בהספקת החכמים אשר שמים לילות כימים, ועל קופת רמבעה"ן, על כל פרוטה ופרוטה, מתני רבנן מאה פרקי, הוא עוון פלילי וגדול מגשוא.

הנה כל אחת בפני עצמה, היא פעולה קדושה לה', ואשה לא תצור את רעותה, אם ישוב ארץ ישראל קודש הוא לה', למוד התורה והספקת החכמים בארץ הוא קדש קדשים.

דרשו את הארץ ושלומה, ירושלים תעלה על לבבכם, ולמורת רוח כל איש נלבב המחזק לרכבות אלפי ישראל, הניזונים מקופת רמבעה"ן בחיי צער, או רב אחד, אשר לפי עיונו בתלמוד ופוסקים, להחמיר במלאכת שביעית, קהל הסופרים קראו אחריו מלא, וחיצו לעג ומשטמה יטילו, וכשם שונא ציון יתארהו.

התבונן ידידי, לו היה חי עמנו בתקופה הזאת רב יהודה, שלדעתו היה איסור לעלות מבבל לאר"י עד יום היפקד (כתובות קיא.), למה חשבוהו? והגם כי החכמים שבדרורו, לא הסכימו עמו, לא יצעו לקראתו בקול חירופים וגידופים, רק כי סלקו לאר"י הוו מימטמרו מיניה (שם קי:), ואמרו עליו (ברכות מג.) "שאני רב יהודה, דחביבא עליה ארעא דישראל", והיא הנסיכה כי אחרי שלא היה היכולת בידו, לפי שיטתו בהלכה, לעלות לארץ, השתוקק תמיד להגות בארץ, ולשים זכרונה על לבבו, ואולי משום זה אמרו (חולין צד.) שאני עולא דחביב עליה רב יהודה, משום דעולא, הוי סליק לארץ ונחית לבלב, עד כי קראו לו עולא נחזתא, והיה רב יהודה שומע מפיו מה בארץ וכל מפעלותיה, אשר זה יהיה משושש נפשו כל הימים, כמו שאמרו (יומא יח:): "אינו דומה מי שיש לו פת בסלו", ולכן היה חביב עליו ביותר.

והנה מידי דברי בזה, לא אוכל להתאפק מלגלות אשר היה טמון בלבבי, וגלוי למתי סודו, כי המביט בעין פקוחה בספר דברי הימים להיות ישראל בגולה, יראה פעמים לא ספורות, עמדו בעמנו משתגעים ובעלי דמיון, אשר חש עתידות למו, זה בזרוע ימינו, וזה במופתים בדויים וכזבים, וזה בתשובה ותענית, הוליתו את העם שולל ויאמינו כי הגאולה קרובה לבוא. ובהיות דבריהם כמסוס נוסס (ע"פ ישעיה י, ח), וכל מעשיהם הרסו כקורי עכביש, יצאו רבים מקהל

עדת ה' מהדת והאומה, וכיחשו בתקוה העתידה והיה לפורקה ולמכשול לבית ישראל. ועם כל האזהרות שהזהיר רבינו משה בספר שופטים (ע' כהלכות מלכים פי"א ה"ג, פי"ב ה"ב) ואגרת תימן, לבלתי הטות לרעיון כוזב, ולכלי חשוב אודות פעולות ודרכים להגאולה המקווה, לא הועיל לרכי הלכב ונדכאי רוח, אשר בהריחם ממרחק דמיון להתנוצצות זר, אודות התקוה הנועדה מפי ה', הלכו ככהמה בבקעה ויהיו למרמס בשכחם דברי ה' על יד נביאו (מלאכי ג, א) "ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים".

הנה מה נורא היה המתחה, עת יצאו הנלהבים לאמור: "זה הדרך המביאה להגאולה העתידה", ומהם חכמי וחסידים אשכנז, כדמיונם אמרו, כי אין לך קץ מגולה מזו וכו', וסמכו כמאמרים אשר מצאו לעזר. אז כל נכון דעת, הביט על זה, כאשר הביטו גדולי החכמים על התקופה הנוראה, בשנת ת"כ, אשר כמאה שנה עכרו רוח ישראל, ולכב חכמיו, אשר היה אז הדמיון, יציר שבושים, אשר בספרי החכמים האלוקיים.

כן היה כתמונה הזאת יצר ההשכלה הלאומית לאמור: "זאת הגאולה, וזאת התמורה", ובשמות קראו לזה "עזרא השני" כו'. ועוד מעט היה סכנה נוראה להדת והאומה בכלל נשקפת, כי אם חלילה, לא תצליח, אז יפלו מאה מעלות אחורנית מהדת והעיקרים המקובלים.

תורה להשגחה העליונה כי נתנה בלבב רבני וחכמי הדור, לעמוד מרחוק, וברוח כהה הביטו על מפלגות נלהבים, וקיבלו חיצים ובליסטראות שהשליכו עליהם הסופרים, עד כי הדבר התלבש צורה אחרת, למרכז מסחרי לעשירים ונכבדי ארץ. ומה הדבר הזה, דבר מסחרי, אשר פריו יוצאי הלולים לבעליו, וגם הוא קדש לד' ? אם לא באתם ליישר דרך להגואל צדק, כי אם יתמהמה חכה לו. ולא יבקש עזר מכן אדם, ובנין העתיד, ירד בנוי ומשוכלל, בלא עמל בן תמורה (רש"י סוכה מא ע"א. ד"ה אי נמי, ותוס' שבועות טו: ד"ה אין בשם תנחומא). ולא תאמרו, כי זאת הכנה להתקוה העתידה, כי הסכנה גדולה להדת והאומה. ואף אם יעלה רעיון מוטעה בלבב איש, הלא מדת קונו יהי בו, ליכא לפומא לא גליא.

אחת היא לנו, אם קלענו אל המטרה, או לא. על עשירינו וגדולינו, מוטל להרחיב גבולות הארץ, כרשיון הממשלות הרוממות. וכאשר בני נכר, גרי אשכנז, יטעו כרמים כשדמות הארץ, מדוע יגרעו בית ישראל מעשות דבר הנכון, לפי הליכות הזמן, ומאושר מהממשלה הרוממה יר"ה. ועל כל צעד ומשעול, ימצאו מצוות רבות, וקדושת הארץ, ואהבת האומה.

אכן לא ירבו לדבר גבוהה, וכל ידברו עתק, אלה מפה לא יזכירו העתידות והדמיונות. ואלה מפה, כל יפתו לכב העניים והאומללים, אשר בין המצרים והלחץ גדול מאד, גדר מזה, וגדר מזה, לא יתעו העניים לבוא להר הקודש, כי אם זהב, כאפר יפוזר להם, הימצא למו להספיק די מחייתם ? הנסיון מורה כי בנסעם לארץ מרחק, כמו ערי קווקז וקצות רוסיה, יצליחו וישלחו אחרי עולליהם. ומה יעשו המון אדם כזה, בארץ החורבה והשוממה ? אם כי טובה היא מאד, הוא רק לבעלי ההון והעושר, וסביבותיהם יתיו העניים, אשר כבר מצאו מפלט למו בארץ ד' שמה. אכן אחי, אל נא תרעו להגוי כולו ! חכמים הזהרו בדבריכם ! ואבירי הסופרים כל יתנו מכשול לפני עבדי ד' המשולים כעוור בדרך. ואל יהיו לכם העניים ונמוגי לב למשחק. כי כנפשם דברתם !

עוד אחת אמרתי להודיע דעתי בזה. כי נפש הישראלי קשורה בהארץ אשר בה היו כל

התקשרות האומה לאלוקי שמים, ובה יושקפו כל העתידות. והפליגו חכמינו ונביאנו בהמתהלך בארצות החיים ד' אמות, אז מוכטח שהגיע לשלימות אשר תביאנו להאושר הנצחי, (אשר זה עוה"ב) (ע"י כתובות קיא ע"א). וכן לא כאשר יאהב הצרפתי את ארץ מולדתו, ויכבד בירת ארצו פאריז, כי זה רגש לאומי, ואהבת ארץ מולדת, אשר הוא יציר האנושית והנימוסית. לא כן אהבת ארץ ישראל, דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה (כתובות קיב ע"א). והעם היושב בה, קודש לד', לא יעבור בה זר, ולא יבוא מחזה אשר לא מעם ה' יסודה, ונשף חשק, ומחזה על הבמה, לאסוף מהם מעשה הצדקה, יציר הבלי אירופה כל יעברנו.

וזה מכוון מאמרם ז"ל (ירושלמי שבת פ"א ה"א, ושקלים סוף"ג): "המהלך ד' אמות בארץ. ומדברי כלשון הקודש", שאהבת הארץ לא תהיה יסודה ברגשות האנושית, רק יסודתה בההרי קודש.

אם כה יעשו, יצליחו במשלוח ידם. ויהי נועם ד' עליהם. וגפנם יפריח בהר הקודש, ועץ יתן פריו, וערי ענפיהם יתנו וישאו פרים, לעם ד'. ועיניהם ועינינו תחזינה בהרמת קרן ציון וירושלים ובתשועת ה'.

הנה מטרדותי הרבים אצלתי רגעים אחדים לחוות לך את דעתי, ולגלות לך מעט מהרבה מהרעיונות הממלאים חדרי לבבי באהבת עמנו ובחיבת ארצנו הקדושה, אשר היא משובש חיינו וכוסף רוחנו.

א' אדר ב' תרנ"א לפ"ק

הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל

תורה וארץ ישראל

א) ארץ ישראל תופסת מקום עיקרי בתורה. שלשה סדרים בש"ס קשורים בארץ ישראל: זרעים, קדשים, טהרות. חלק גדול של שלשה הסדרים הנשארים אף הוא קשור בא"י. בס' מועד יש מסכתות אחדות: יומא, שקלים, חגיגה, החלק האחרון של פסחים, פרקי סוכה האחרונים, תענית. בסדר נשים: נזיר, סוטה. בנוזיקין: סנהדרין, מכות, הוריות. הסכום מראה כי כמעט שני שלישי הש"ס תלויים בארץ ישראל. אותו יחס מספרי גם בתומש. מוכן על כן כי ארץ ישראל היא צורך חיוני לישראל. מלבד זה, הרי ישוב ארץ ישראל הוא מצות בפני עצמה. עובדא היא מאידך גיסא, כי זה אלפיים שנה אנו קיימים בתוך לארץ. אמנם בתנאים קשים ומרים, אבל למרות הכל לא תמנו ולא כלינו גם בלעדי ארץ ישראל. מתעוררת השאלה אם נתאר לעצמנו כי היהודים נשארו בלי תורה, האם היו מתקיימים אלפיים שנה או לא. ברור כי אפילו מאה שנה לא יוכל ישראל להתקיים בלעדי תורתו.

עובדה איומה נצבת לנגד עינינו במדינה האדומה [רוסיה]. זה עשרים שנה משהחלו היבסקים עוכרי ישראל לעקור את זכר התורה שם באמצעות גזירות שמד וכבר נמחק זכר היהודי מהמדינה הזאת. רק בני הדור הקודם נשארו עוד בבחינת יהודי, הדור הצעיר אין לו מושג גם

קלוש ביותר על היהודי. נוכחנו לדעת כי בלעדי התורה אין בכוחנו להתקיים אפילו עשרות שנים ובלעדי ארץ ישראל התקיימנו אלפיים שנה.

נמשול משל: לקיום האדם דרוש אויר לנשימה ולחם לסעוד את לבו. מה לעשות בשעה שהאדם חסר את שניהם ומה יש להספיק לו מקודם? אויר או לחם? ברור כי בלי אויר לא יהיה את מי להאכיל לחם. ארץ ישראל דרושה לעם היהודי ועוד טרם זכה לה, התורה דרושה לישראל ואנו עדים לחזיון גסיסת התורה, משום שרוב הדור הצעיר מנותק ממנה. נשאלת אם כן אותה השאלה, למה יש לדאוג קודם כל, לתורה או לארץ ישראל? ארץ ישראל דרושה לנו אבל בלעדי התורה לא נתקיים כיהודים. יש על כן לדאוג ראשית כל ליהודים ושנית לארץ ישראל בעדם.

מה עושים אנחנו? הופכים את הסדר. אין פוסקים לצעוק 'ציון ציון' כמקום לזעוק 'תורה תורה' מה תהא עליה? בלעדי התורה אנו מחוסרי עזר וישע, עם התורה אנו הכבירים בעולם. אין זו מליצה גרידא, אמת היא שדברי העולם אשרוה. קנין ארץ ישראל אינו תלוי ברצוננו, "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו" (תהילים קכז, א), אבל להפיץ תורה ברבים בידינו הוא, בנו תלוי הדבר, "והבא ליטהר מסייעין אותו" (שבת קד.).

ב) בערך לפני חמש עשרה שנה, כשראה החפץ חיים שהתחילה תנועה בקרב היראים לעלות לארץ ישראל, אמר הח"ח: מה זה נטפלו למצוות? שיפעלו למען התורה. עם התורה כל המצוות הן מצוות, בלעדי התורה הכל אשפה. כדי להסביר את דברי קדשו נביא דוגמאות. ישוב ארץ ישראל מצוה היא, אבל הושבת קבוצות של מומרים להכעיס, עבירה גדולה היא ולא מצוה, אין זה כנין אלא חורבן הארץ. "לית אינון נטורי קרתא אלא חרובי קרתא" (איכ"ר פתיחתא ב'). קשה ומסוכן חורבן זה מכל חורבנות שהמיטו הגויים על ארץ ישראל. החורבנות הראשונים היו מכפרים על כלל ישראל, אבל חורבן זה שבא ע"י משומדי יהודים הוא קטיגוריא קשה על כלל ישראל הנותן להם מיליונים ומעניק באותה שעה לתורה פרוטות. לייסד תלמוד תורה בטח למצוה יחשב. מייסדים הם תלמוד תורה, אלא כשנוי פעוט, במקום שילמדו בהם תורה מלמדים שם כפירה בתורה. המורים מדקדקים אמנם שאף זו תהא נלמדת על טהרת השפה העברית. כך נהפכת הת"ת לבית מסיון. מצוה על כל קהלה לקחת לה רב מורה דרך והנה בותרים ברכנים שאינם בקיאים בשולחן ערוך. אבל בקיאים למדי בספרות הלאומית החדשה. אלה הן תוצאות קיום "מצוות" בלי תורה. את המצוות האלה מקיימים בהתלהבות ומסירות מיוחדת. 'אכן השכימו השחיתו' (צפניה ג, ז) - אמר ר' חייא בר אבא כל השחתה שהיו עושים בהשכמה בזריזות היו עושים אותה" (ריש שקלים). מה יצא לנו מהמצוות החדשות, מהתורות החדשות? נטשנו את תורת רבותינו הקדמונים קדושי עלין והנה ספקו לנו מן השמים "רביים" אחרים, את המן [היטלרן] וחכריו המלמדים אותנו לפי השיטות החדשות שבחדישות. הם יוסיפו ללמדנו עד שנפלוט את ה"תרכות" וה"השכלה" גם יחד. אז יבא השלום על ישראל.

ג) נמסור כזה מימרא כשם הקדוש בעל החפץ חיים ז"ל. נאמר בפסוק: "רבים מכאוכים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו" (תהילים לב, י). לחולה מעים נותנים רפואה למחלתו והרפואה מרה ומרירה בטעמה אבל מעלה ארוכה. התחכמו לשים את התרופה בתוך מכסה וכך כולעים

אותה מבלי להרגיש במרירותה. הוא הדבר, המכאובים לרשע רפואה הם לפשעיו אמנם רפואה מרה כלענה, אבל לכוטח בה' מסוככים את התרופה כמעטה של חסד וכך הוא כולע אותה. הבטחון בה' מועיל לו שלא ירגיש במרירות המכאובים.

את הפסוק "אתם נצבים היום" (דברים כט, ט) מפרש רש"י (שם) "היסורין מציבין אתכם ומקיימין אתכם". הביאור הזה מתאים כנראה לפסוק "לא הביט און ביעקב" (במדבר כג, כא) וכפירוש רש"י (שם) "הקב"ה אינו מתבונן באוניותיהן של ישראל". איכה נוכללהבין את כונת הדברים? חז"ל אומרים: "כל האומר הקב"ה ותון הוא יותרו מעוה"י" (כ"ק נ.). והרי כאילו סתירה בין שתי המימרות. אלה ואלה דברי אמת הם, הקב"ה אינו מחפש למצוא את עוונותיהן של ישראל אבל סדר קבוע קיים גם בשמים "כל העובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד" (אבות ד, יא), והקטיגור אינו מתריש, הוא מספר ומוכיח בעובדות. לדחותו בקש אי אפשר כי "מלך במשפט יעמיד ארץ" (משלי כט, א).

וכדרך מלכותא דארעא, שאין השופט רשאי לשחרר את הנאשם גם בהיותו ידידו, אם הקטיגור מביא הוכחות ברורות, כך גם דרכה של מלכותא דרקיעא. בשעה שהקטיגוריא מתגברת נגד ישראל ח"ו ותובעת כליון גמור ח"ו ומוכיחים כי ראוי להיות כך על פי דיני שמים ואין כמה לדחות את טענותיהם. מה יעשה הקב"ה? מחד גיסא יש לשים לב לטענות המקטרגים ומאידך גיסא יש הבטחה "אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם" (מלאכי ג, ו). מעמיד הקב"ה המן על ישראל, הרודפם באף וחמת זעם, ומשבאים ישראל לכלל נרדפים באה גם הצלתם. ממדותיו של הקב"ה "והאלקים יבקש את נרדף" (קהלת ג, טו) - אפילו צדיק רודף רשע" (ויק"ר כז, ה). והנה יש תשובה כפי הקב"ה לטענות הקטיגורים, ישראל נרדפים הם ויש לעמוד לימין. במידה שהרדיפות הולכות וקשות באותה מידה גדלים גם הסכויים להצלחנו. אם הגיעו יסורנו לממדים כה נוראים היום, מן ההכרח שהקב"ה יבקש נרדפים כמונו היום.

ד) נאמר "האני אשכיר ולא אוליד אמר ה'" (ישעיה סו, ט) כלומר, בתקופה הקשה ביותר של הגלות, תבא גם שעת הלידה. ברור כי ברגע זה עוכר עלינו המשבר, ברור גם כי גם הלידה קרובה לבא אמן ואמן.

אל רודפינו נאמר: "אל תשמחי איכתי לי כי נפלתי קמתי, כי אשב כחשך ה' אור לי זעף ה' אשא כי חטאתי לו, עד אשר יריב ריכי ועשה משפטי, יוציאני לאור אראה בצדקתו. ותרא איכתי ותכסה כושה, האמרה אלי איו ה' אלקיך עיני תראינה בה עתה תהיה למרמס כטיט חוצות וכו' יראו גויים ויבשו מכל גבורתם ישימו יד על פה אזניהם תחרשנה וכו'. ילחכו עפר כנחש כוחלי ארץ, ירגזו ממסגרתיהם אל ה' אלקינו יפחדו, ויראו ממך" (מיכה ז, ח-יז).

עזיבת התורה וקיום עם ישראל

א) דברי חכמים בנחת נשמעים (קהלת ט, יז). הכתוב הזה יש לו שני פנים: א) דברי חכמים - בנחת נשמעים (מובנים, מלשון כי שומע יוסף) לומר כי אם ישמעו אותם בנחת יבינום, ואם

לאו לא יבינום. ב) דברי חכמים בנחת נשמעים (מתקבלים, מלשון אליו תשמעון) שאם החכם ישמיע דבריו בנחת יתקבלו, ואם לאו לא יתקבלו. כותב הדברים האלו איננו מכלל החכמים ובכל זאת ישתדל הפעם לנהוג במנהג החכמים להתאפק ולהשמיע דבריו בנחת כפי האפשרי מצד טבע הענין, והקוראים מתבקשים לקרותן ג"כ בנחת כי לא בדה הכותב את הערותיו מלבדו, כי אם שאב אותן ממקורי התורה המחכימת פתי.

ב) ידוע כי בזמן שהיתה נבואה בישראל היו לעומתם גם נביאי שקר אשר עבודתם היתה להחליש את השפעתם של נביאי האמת, והאמצעי למטרה זו היתה - חנופה! בעת אשר נביאי האמת הרעימו "הוי גוי חוטא זרע מרעים בנים משחיתים" (ישעיהו א, ד), "הודע את ירושלים את תועבותיה" (יחזקאל טז, ב), בה בעת החליקו נביאי השקר בלשונם כי הכל כהוגן אלא שהנביאים הם עוכרי ישראל אשר לא יתנבאו טוב כי אם רע (עיין מלכים ב כב, ירמיהו כח ועוד). הטקטיקה הזאת מובנת כאשר נזכור כי נביאי השקר היו מאוכלי שולחן איזבל בעת אשר נביאי האמת היו מוכרחים להתחבאות במערות ולהיות מוכנים תמיד לקיים בנפשם "גוי נתתי למכים ולחיי למורטים" (ישעיהו נ, ו). ההבדל בקצרה: אלו עוררו את העם משנתו, ואלו להיפך, הטילו שינה ותרדמה. תוצאות הפטורטיזם של עדת חנפים הלזו היו: הצרות הוכפלו ונשתלשו, כי על העונות הקודמים ניתוסף העון היותר מסוכן של ההטעאה לומר: 'צדיקים אנחנו ולא חטאנו' [וממילא] "הנני נשפט אותך על אמריך לא חטאתי" (ירמיהו ב, לה), "נאמנים פצעי אוהב ונערתות נשיקות שונא" (משלי כז, ו).

ג) כעת אין נבואה, אבל המצפים לשולחן איזבל ישנן לרוכ, והם אווזים ג"כ באותה הטקטיקה כי אין כדאי לשחות נגד הזרם בעת אשר אפשר לשחות עמו, וכבר קדמה תורה להודיענו כי בעיקבתא דמשיחא פני הדור כפני הכלב (עיין סנהדרין צז). היינו שמשכתלים להיכן הדור רוצה לילך ושמה הם רצים לפני הדור כמנהג הכלב עם בעליו. הבה נשמעה מה בפייהם.

ד) מי האשם בפרעות התכופות בארץ הקודש? תשובת השאלה הזאת ידועה לכל קוראי מכתבי העת העברים. אשם המופתי, אשמה הפוליטיקה קצרת הראות של הנציב [הבריטי], אשמים הסוכנים האיטלקים, אשמים הכל, ואילו אנחנו חפים מפשע.

זהו בארץ הקודש. ובמדינה פלונית ופלונית יש ג"כ לכל אחת מעין מופתי וסיעתו, וע"פ המקרה נולדו כל המופתיים בעת ובעונה אחת בכל המדינות השונות. הדעה הזאת המאושרת ע"י כל כותבי מכתבי עת שלנו, נעשה למושכל ראשון שאין להרהר אחריו, והיוצא מזה כי צריך לחפש תחכולות להלחם נגד כל מקרה ומקרה בפני עצמו. להסיר את המקרים האלו ישנן עצות שונות מיועצים שונים, אבל הכל מודים בעיקר כי צריך לדרוש לתת שקלים, לתת ולחזור ולתת.

ה) אבל הלא המקרה לא יתמיד [ע' אברבנאל, יהושע כג, יד], כי הדבר שהוא מקרה איננו תמיד והתמיד אינו מקרה, ואם נסתכל בהתמידיות של כל מקרי העת האחרונה על כרחנו נצטרך להודות כי ישנה איזה יד נעלמה המסבכת את גלגל המקרים האלו עלינו במהירות נוראה ע"י דחיפה עצומה, אבל כבר כתוב (משלי כז, כב) "אם תכתוש את האויל בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו", כי ידמה שכונת העלי לכתוש את הריפות ולא אותו, כמאמר העולם אם תכה את הטיפש על ראשו, יאמר, כי קול רעם הוא.

ו) אחרי שדעת כותבי מכתבי עת ידועה לנו, ננסה נא לחפש בתורה ונשמע מה כפיה אודות המאורעות באה"ק. וכאשר רק נתחיל לעיין בזה נראה מיד כי דעתה של התורה היא לגמרי אחרת מדעת כל כותבי מ"ע שלנו, ולזה די להעתיק גם מעט מהרכה ממאמרי התורה בנדון זה. איתא בכתובות (סו:): "בכה ר' יוחנן בן זכאי ואמר אשריכם ישראל בזמן שעושיין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם ובזמן שאין עושיין רצונו מוסרין ביד אומה שפלה" (ערביים קרי אומה שפלה ששוכני אהלים הם במדבר, רש"י). הכונה ב"אשריכם" מאופן האחרון היא, כי ההשפלה איננה באופן רגיל אבל באה נגד כל החשבונות האפשריים, למען לא יהא מקום לטעות (למי שאינו רוצה לטעות) כי מקרה הוא. כאב המיסר את בנו שצריך להודיעו כי אביו מייסר אותו, ואילו בא העונש בדרך נקמה ח"ו היה אז באופן שלא תהא ניכרת ההשגחה כמ"ש (איוב יב, כג) משגיא לגוים ויאבדם. עוד: כך שיטת הפרשיות. צריכים אתם לשמור את מצות ה', כי הארץ הזאת טובה מכל הארצות לשומרי מצותיו ורעה מכל הארצות ללא שומרים (רשב"ם פ' עקב, יא, י). ועיין ברמב"ן בס"פ אחרי בכתוב ותטמא הארץ. ז) והנה שם בפרשה (אחריו) נזכר עון ע"ז עם עון עריות אשר בעבורם תקיא הארץ את יושביה, ואל נתברך בלבבנו לומר כי העון הזה אין אתנו. כל האומר כן אינו אלא טועה, כי עון הכפירה חמור יותר הרכה מעון ע"ז כידוע ממשפטי התורה על שני העונות האלו. ועוד כי עובדי ע"ז בימים ההם עשו כן לתיאבון כמאמר הנשים הארורות (ירמיה מד, יח) "ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים וגו' חסרנו כל", ואילו הכופרים בימינו עושים להכעיס אשר ע"ז כתוב (דברים לב, יט): "וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו". והמורדים במלכותא דרקינא מקימים עליהם מורדים במלכותא דארעא שנמשלו כנחשים "יראו גוים ויבושו וגו' ילחכו עפר כנחש" (מיכה ז, יז), כשאיין אתם עושיין רצונו, כשם שנתגרה הנחש באדם וחוה לאבדם מן העולם כך אני מגרה ככם את הכותים שנמשלו כנחשים שנאמר (ירמיה מז, כב) "קולה כנחש ילך", וכן הוא אומר (קהלת י, יא) "אם ישוך הנחש בלא לחש" (מדרש ילמדנו).

ח) והנה אילו היה עכשיו נביא אמת הלא היה צווח: הודע את תל אביב את תועבותיה, זאת העיר ה"יהודית" אשר תחזיק בתי-ספר המחנכים את תלמידיהן בחינוך בלתי דתי או אנטי דתי, זאת אומרת שמגדלין מומרים או לתיאבון או להכעיס, לפחות לתיאבון. והקרנות ה"לאומיות" מגדלין בנחלותיהן יעווסעקעס המכריזין בקול רם "תורתנו היא לעקור את היהדות", והאגענץ [הסוכנות] "שלנו" עסוקה בתפלות ובקשות - במקומות הדרושים - למלאות את פגימתה כי יחסר לה השלטון על העליה מבעלי ההון, וקרו לה מלכותא קטינא (ע"ז י:): כי אי אפשר לבודקן שמא יש להן תפילין ככיסן, ע"כ צריך שתהא היכולת לנפות גם את בעלי ההון בנפת האגנץ, נפה הקולטת את הפסולת ומשלכת את האוכל.

ט) והנה מהפרעות של הערכים נהרגו בעו"ה עשרות נפשות מאחינו אבל לא אלפים ח"ו. אמנם, הלא מהחינוך ה"לאומי" נאבדים לנצח רכואות נפשות מישראל. ומי הם המתחייבים בדמי נקיים אלו, לא הנכרים כי אם אנחנו בעצמנו המחזיקים את ידי המסיתים ככל תפוצות ישראל, אשר עשו להן קרני כרזל לנגח בהן את ישראל ותורתה. ובמה נוכל להצטרך על הבגידה הנוראה הזאת לחזק ידי זרע מרעים במלחמתם נגד הקב"ה. ושמעתי מפה קדוש בעל חפץ חיים ז"ל כי הלימוד זכות האמיתי על כלל ישראל הוא הכתוב "לכל העם בשגגה"

(במדבר טו, כו) וכמאמר אליהו (מלכים א, יח, לו) "אתה הסכות את לכת אחורנית", כי נותרנו כצאן בלי רועה ונתקיים בנו "ותעלולים ימשלו בם" (ישעיה ג, ד) עכ"ל. אבל איככה נהיה כן להעם החכם והנבון לתת האפשרות לקשר בוגדים של פועלי און להיות מנהיגי הדור, אין זאת אלא שנתקיים בנו הכתוב (דברים כח, מח) "ועבדת וגו' בחוסר כל - מאי בחוסר כל שנטלה דעת מהן שיהיו חסרים מתלמוד תורה" (מכילתא יתרו), כי ע"י עזיבת התורה הננו מחוסרי דעה, ומי שאין בו דעה כל אחד יוכל לעשות עמו מה שלבו חפץ.

אבל כבר הוכחחנו (יחזקאל כ, לב) "אשר אתם אומרים נהיה כגוים היו לא תהיה כי ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם", ומהחמה השפוכה הזאת באים הרעמים והברקים עלינו בעת האחרונה, ואינן נפסקים עד שישמעו החרשים והעורים יביטו לראות. וכל זמן ששורר אצלנו מצב מלחמה עם מלכות שמים לא נצליח בכל אשר נפנה. ואל נשלה את נפשותיהו בתקות שוא על חסד לאומים, שאין מקרבין לו לאדם אלא בשעת הנאתן, ולב מלכים ושרים כיד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו (משלי כא, א). ואין לפנינו שום דרך להצלתנו זולתי להתפייס ולעשות שלום עם הקב"ה ותורתו, ואז תתקיים ההבטחה (ויקרא כו, ג-ו) "אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחירי".

וז"ל הזוהר [פ' ויקהל] כד קוב"ה אית רעותא קמיה למבני קרתא איסתכל בקדמיתא בההיא רישא דנהיג עמא דקרתא, ולבחר בני קרתא ומייתי לעמא ביה הה"ד (מלכים א', ח, טז) לא בחרתי בעיר עד דאסתכלנא כרוד למהוי רעיא על ישראל בגין דמתא וכל בני מתא כולהון קיימין ברעיא דנהיג לעמא, אי רעיא איהו טבא טב ליה טב למתא, ואי רעיא איהו בישא ווי ליה ווי למתא ווי לעמא וכו' עכ"ל.

י) במאמר הזה נזכר הכיטוי "לאומי", והקורא יבין כי הכונה בזה איננה לשבת. ובימינו ימי בילבול המושגים וטירוף הדעות דבר זה צריך ביאור. הנה שיטת הלאומיות בישראל נולדה זה כששים שנה ע"י בעל השחר הידוע, אשר כל ימיו היה אחד מראשי הלוחמים נגד התורה, וכדי למלאות את החלל הריק הנשאר אחרי חורבן התורה - כפי מחשבתו - המציא תחליף. לאומיות לירש את התורה בחייה. והנה באמת לא היתה זאת המצאה אוריגינלית ממנו, כי אז כימי מלחמת עמי הבלקן נולדה התנועה הזאת בין אומות העולם, והוא מצא לפניו נטיעה מן המוכן ויטעה על אדמת ישראל. תוך תוכה של התורה החדשה הזאת היא: כדי להיות יהודי אין צריך אלא להיות לאומי במחשבה, וכזה יוצאים ידי חובת "יהדות", והבאים אחריו הוסיפו על תורת רבם כי גם מי שהמיר לדת אחרת אפשר לו להיות יהודי לאומי כשר.

נניח את הצד השלילי שבשיטה הזאת ונסתכל רק בצד החיובי שבה, אם היא מתאימה לדעת תורה. וכאשר רק נתחיל לעיין בזה נמצא הלכות גלויות ע"ד יחס התורה לעקרון הלאומי בישראל. כל המקבל עליו עול תורה אף אם הוא מבני בניו של המן כתוב: "תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם" (במדבר טו, טז), "ואהבתם את הגר" (דברים י, יט). וכל הפורק מעליו עול תורה, יהיה מי שיהיה דינו ידוע. הננו רואים כי השיטה הזאת אין לה מקום אצלנו והיא באה במחותרת על התורה ואיננה אלא ע"ז, ואחותה הצעירה ממנה היא "הלאומיות הדתית", היא ע"ז בשיתוף המשתפת שם שמים וכפירה יחד.

יא) והנה הרמב"ם באגרותיו (אגרת תימן) כותב כי מעת מתן תורה קם כל העולם להלחם

נגדה, ואופני המלחמה היו: א) בחזקת היד ע"י גזירות ושמדות, ובאה ההבטחה (ישעיה נד, יז): כל כלי יוצר עליך לא יצלח נהרות לא ישטפוך. ב) בפה רך ע"י פיתוים והסתות, וע"ז הובטחנו (שם, שם): וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי. וברכות הימים המציאו עצה שלישית, לא להלחם בגלוי רק להוסיף תורה שניה על הקודמת, עכ"ד.

והנה כל אופני המלחמה שהזכיר הרמב"ם באו מאז ומקדם מבחוץ, אבל בימינו ימי עיקבתא דמשיחא נמצא כל שלשת הדרכים האלו אצלנו מבפנים. ביד חזקה במקום שאפשר כמו במדינה האדומה, ובאה"ק עד מקום שידם מגעת לפי תנאי המצב. כפיתוים והסתות בפה ובכתב ככל אתר ואתר, ובהוספת תורה חדשה והיא הלאומיות הדתית, כי הדת לכדה איננה מספקת ואיננה לאומית כל הצורך, וצריך להשלים את חסרונה בלאומיות מודרנית לפי רוח הזמן. אבל כבר קדמתם תורה להכריז: כל המוסיף גורע (סנהדרין כט.), ותוצאות הגרעון הבאה מהמשלימים האלו מורגש אצלנו באופן נורא. הם המה שהרימו למעלת "גדולי האומה" את אלו ששאפו ושואפים לעקור את התורה, וכתוב (משלי כז, כא) "מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו", ופירש ר"י בשע"ת כי הכחינה על אדם היא לראות את מי הוא מהלך ומזה תדע מה הוא בעצמו, כי אם תראה אותו מהלל את הרשעים תדע כי שורשו רע, וע"י בחינה זו נכיר היטב את בעלי השיטה הנ"ל.

יב) בחתימת הדברים ראוי להזכיר את מאמרם "אתם נצבים היום וגו'" (דברים כט, ט) היסורים מציבין אתכם ומקיימין אתכם לפניו", והנה פנים הרבה לכיזור דברים אלו, אבל אחד מהאופנים הוא כי בעת שהקטיגוריה רבה על שונאי ישראל והקטיגורים דורשים לעשות כליה ח"ו, וכביכול תש כח של מעלה לסתום פיותיהם אז מקימים עלינו רודפים כנחשים צפעונים, ומכיון שישאלם הם נרדפים הלא היא מדת ההנהגה העליונה: והאלקים יבקש את נרדף (קהלת ג, טו), אפילו צדיק רודף רשע. ולא תוכל מדת הדין לטעון נגד זה, וכזה ישראל ניצלים מכליון ח"ו. מזה נבין כי כל כוחנו וקיומנו הוא בהיותנו נרדפים, וחלילה לנו לבקש להיות רודפים, ואחת משלש שכונות שהשביע הקב"ה לישראל: אל תמרדו באומות (כמבואר בכתובות קיא.). כי אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלקינו נזכיר (תהלים כ, ח).

יג) וכן כותב רש"י בספרו "פרדס הגדול": "הודיה גדולה מבקשים ישראל להודות להשי"ת על שהטיל ביניהם לבין אוה"ע שנהא ותחרות. שאילולי כן היו מתערבין בגויים ולמדים ממעשיהם כמו שנאמר ויתערבו בגויים וילמדו מעשיהם. לפיכך הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו".

בעיתון "מארגען זורנל" נדפס מאמר מאת מר ... בו הוא מותח עלי בקורת. מאמרו של מר ... מסתיים בשאלה רצינית ביותר אודות דברים העומדים ברזומו של עולם, ביחס לדברים שאמרת, אולם מכיון שהדיעה אותה הבעתי איננה דעה עצמאית משלי - של אדם מהשורה כפי שהנני, אלא שהיא מביעה את היסודות היותר עיקריים של דעת-תורה, יוצא-איפוא, ממילא, כי קושייתו של מר ... איננה קושייה עלי אלא על דעת-תורה. אשר על כן מוצא אני לנכון לתת הסבר מפורט כדי שלא תוותר שאלה על התורה ללא מענה.

כבר אמרתי, והנני חוזר ואומר, כי רוח-התפשיות השורה בישוב החדש בארץ הקדושה, הוא

הגורם הראשי לכל הצרות שהתרגשו וכאו עליהם. ההשקפה הזאת מקבלת אישור מלא בכל התורה כולה, ובכדי למצוא אותה אין צריך להיות דוקא כקי בש"ס, מספיק אם למדו חומש עם מפרשים; ואפילו אם שכחו את החומש - די בפרשה שניה מקריאת שמע. בקיצור, כפי שאומר רשב"ם בפרשת עקב (דברים יא, י'), "הארץ הזאת טובה מכל הארצות לשומרי מצוותיו ורעה מכל הארצות ללא שומרים". אם עוברים על מצוות התורה ארץ-ישראל היא המקום המסוכן והאיום ביותר בעולם.

כאשר גירש סנחריב את עשרת השבטים והושיב בא"י את הכותים, עובדי עבודה זרה, התנפלו עליהם האריות. אותם כותים השתחוו לע"ז גם בעבר, בארץ מולדתם, ושמה לא באו עליהם לטרפם - מה נשתנה עכשיו? הכתוב מבאר: כי "לא ידעו את משפט אלקי הארץ" (מלכים ב' יז, כו), הם לא ידעו שבא"י ההנהגה העליונה אחרת מבשאר ארצות, כי ארץ ישראל היא פלטרין של מלך ואינה מקיימת עובדי עבירה. הרי עובדה: באשכנז חלפו קרוב למאה וחמישים שנה - מאז התחיל תהליך הטמיעה וההתבללות - עד להופעת ההיטלרזים שדוחף את היהודים המשומדים וכמעט-משומדים בחזרה לצור מחצבתם; ובא"י עוד לא חלפו שלשים שנה מהשתלטות הכפירה על הישוב - אך כבר אין נותנים להם מנות.

אודות דעה זו שואל מר ... קושיה גדולה: מדוע התרחשו גזירות ת"ח ע"י חמלניצקי בדור של צדיקים וקדושים? ניתן היה להקשות קושיה קשה יותר: מדוע נגזרה הגזרה על עשרה הרוגי מלוכה, שבוודאי היו קדושים וטהורים? טרם אבוא לתרץ את קושיותיו של מר ... יורשה לי לשאול את השואל: מה היתה מטרתו בקושיא כזאת? האם יבקש להוכיח בכך כי "לית דין ולית דיין" ויכול האדם לילך בשרירות לבו? אני מניח שלא התכוון חס-ושלום לומר כאילו "עזב ה' את הארץ".

אלא מאי? - בכדי שהדבר יהיה ברור לקוראי העיתון ושיבינו את המדובר, עלי להתחיל מהיסודות. עלינו לזכור ש"בכל הארץ משפטיו", כל המתרחש בעולמנו אינו מקרה - וכדברי הרמב"ן בשלהי פרשת בא כל שאינו מאמין כזה אין לו חלק בתורת משה - אלא הכל ממשפטי ה' המבוססים על חוקי התורה.

שופט המוציא פסק דין מבסס את הפסק על סעיף מסויים בספר-החוקים. גם משפטי ה' פועלים כך. הם מבוססים על ספר-החוקים של ב"ד של מעלה, היא התורה בה כלולים הדינים בין-אדם-לחבירו ובין-אדם-למקום. אמור מעתה, כל קורות העתים הם משפטי ה', ז"א משפטי התורה, וכשם שמוטל עלינו ללמוד ולהבין את התורה כן עלינו להעמיק ולהתבונן בכל קורות העתים והתרחשויות העולם ולמצוא את ביסוסם במשפטי-התורה.

והנה בתורה אנו תכופות נתקלים בדברים שתומים, שאיננו מצליחים להשיג ולהבין אותם. אולם הוזהרנו (דברים לב, מז): "כי לא דבר ריק הוא מכס, ואם ריק הוא - מכס הוא ריק" (ירושלמי פ"א, ה"א). ביאורו של דבר הוא שאם איננו מבינים מאמר בתורה - אין האשמה במאמר אלא בקוצר-השגתנו. זאת מפני שכמו שיש קצבה לחושי האדם, לא ניתן לעבור אותה, כך גם השכל האנושי שלנו מוגבל "עד פה תבוא ולא תוסף". לעומת זאת התורה האלקית מכילה דעת עליון שאין לה קצבה. כמוכן, אין בכח שכלנו להשיג ולהבין דעת-תורה. גם הלומד גמרא, נתקל לפעמים בבעלי התוספות שמקשים קושיא, ומניחין אותה בלא תירוץ.

מה בכל-זאת הוא התירוץ? התירוץ הוא שאיננו מבינים את כוונת חכמי הגמרא. מעתה אם יאמר אדם: "אחרי שמצינו בגמרא פה ושם דברים בלתי מובנים, אי-אפשר בכלל להסתמך עליה, מוטב לגנוז את ספרי הגמרא במוזיאון, כלום יתכן שלא הבינונו בגלל קוצר שכלנו?" אין חולק על כך שדעה כזאת היא דעה כוזבת ואף שמץ של הגיון לא נמצא בה. לאמיתו של דבר אלו שני דברים נפרדים: "הנסתרות לה" - והגלות לנו". כל מה שקצרה דעתנו מלהשיג בתורה, לה' הוא, "אלקים הבין דרכה" (איוב כח, כג). ואולם בכל מה שמובן לנו, הנגלות, חובתנו לילך ע"פ הנחיות התורה.

והוא הדין ביחס למשפטי ה'. למרות שיש דברים אשר לא נבין את פשרם, הרי כאשר עומדים בפני עובדות שנוכח עליהן מראש בתוה"ק במפורש, ובמלים ברורות, אסור לנו לעצום את העינים ולומר: "איננו רואים". ויש על כך התראה מיוחדת: "אם תלכו עמי בקרי", שתאמרו מקרה הוא ולא יד ה' עשתה זאת, ילך המצב ויחמיר "והלכתי עמכם בחמת קרי" - ה' ישמרנו. עד כאן דברים שיכולים להתפרסם אפילו מעל טורי העתון. אך באמת יש בתוה"ק תשובה גם לשאלות כאלה, ואין מקומה לפרסום בכתב-עת, מכיון שהיא תלויה בהקדמות רבות. ובכלל יש לזכור את מה שה"חפץ חיים" צוק"ל היה רגיל להטעים, כי באין אמונה אין תירוצים, ועם האמונה אין קושיות. ובאשר לקושייתו של מר ... אורות עמדותי הנחרצת בנוגע לעיר ת"א, היות ואין כאן קושיה ביחס לדעת-תורה, אלא קושיה ביחס אלי אישית, אינני מוצא לנכון להתפלמס בה במציאות העכשווית, עקב רגישותה. בהזדמנות ראויה אומר בע"ה דברים ברורים גם בנוגע לקושיה זו.

הדברים הנ"ל באים כתגובה וכיישוב על ההשגות שהופיעו בעיתון אודות דברי.

הג"ר אלעזר מנחם שך שליט"א

ואבדיל אתכם מן העמים

בס"ד, ו' עש"ק ויצא י' בכסלו תשל"ו בני-ברק
הנה יחודו של עם ישראל התחיל מאבינו הראשון הוא אברהם, שלו ניתנה הברית "לזרעך אתן את הארץ", והוא היה היחיד בכל העולם עד שהתורה קראה אותו בשם "העברי" (בראשית יד, יג) - שכל העולם מעבר אחד והוא מעבר השני (מד"ר פרשה מ"ב), ולו ניתנה ההבטחה "והקימותי את בריתי לדרתם ברית עולם להיות לך לאב ולזרעך אחריך ונתתי לך ולזרעך את ארץ מגורריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלקים" (בראשית יז, כה). ומאברהם עבר הברית ליצחק בנו, ורק עבור "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא הה על אברהם את אשר דיבר עליו" (בראשית יח, יט) ותנאי מפורש הותנה, "ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", ואין ספק שהכוונה שאם תהיה הארץ לזרעך, שתהיה מדינת הלכה ומשפטי ה', ולא מדינת חוקי ומשפטי העמים אשר כדו להם מלבם. וזכה אברהם בקיום ההבטחה ע"י עמידתו בעשרה נסיונות, ובנסיין העקידה שוב אמר לו ה', "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר בקול" (בראשית כב, יח).

וליצחק גם כן היתה הבטחה "כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות וגו' עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת מצותי חקותי ותורותי" (בראשית כו, ה), ועיין ברש"י שזה כולל כל המצות ואפילו הגזירות דרבנן, ומיצחק עברה ההבטחה ליעקב, וגם תנאי הותנה מפורש "והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צואריך" (בראשית כו, ה), ובמ"ר (פרשה סז) אר"י בר חלפתא אם ראית אחיך פורק עולה של תורה מעליו גזור עליו שמדים ואתה שולט בו. ויעקב אבינו אחרי שעמד בנסיונות אצל לבן כפי שאמר עם לבן גרתי ותר"ג מצות שמרתי והקים י"ב שבטים, למד אותם וחינך אותם שלא יתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם, ושיהיו מצויינים בלשונם ובלבושם ובשמותם, ושלח לפניו לפני בואו גושן את יהודה, לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה (בראשית מו, כח ברש"י שם).

וכן היה בכל העבר של עם ישראל, כאשר סרו מן הדרך הקים ה' עליהם מלחמות, וכשצעקו אל הה הושיעם, כמסופר הכל בכתבי הקודש, וכן מפורש בפה כי תבוא, והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלקים לשמור לעשות ונתנך ה' אלקים עליו על כל גויי הארץ - והיה אם לא תשמע בקול הה וגוה", וזאת היתה דרך ישראל סכא משנות דור ודור, כל איש ואשה ידעו זאת והאמינו באמונה שלמה שאנו עם ישראל אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים, כי אנחנו עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. חוק הוא מהקב"ה, "ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי", וה' בחר בנו, ובזמנים הקשים ביותר ידע והבין עמנו כי אתה בחרתנו מכל העמים, ורק הודות להבטחה ואמונה זאת הגענו עד היום שלא התכוללנו בין הגוים, כי לימוד התורה ושמירת המצות וגזירות חז"ל היו תריס מול כל קירוב להאומות. כי לכל הפחות בשבת קודש מצא את עצמו כל יהודי מרום, כי בכתי המדרש שמע ולמד באיזה חברה, כגון חברת ש"ס

משניות ועין יעקב, או ששמע דברי מוסר מדרשן פלוני. ועל דרך זה חניך הכנים שהלכו בדרכי האבות, וראה את עולמו בחייו ככל צאצאיו, ואמונתו היתה טהורה בלי שום תערובת רעיונות זרים, כי אשרינו וטוב חלקינו הוא רק בזה שאנחנו יהודים שומרי תורה ומצות, והם חכמתינו ובינתנו לעיני העמים.

אולם כל זה היה עד מלפני מאה שנה בערך. אבל לדאבונינו, הרבה נשתנו העיתים ורוחות זרות חדרו גם באלו הנחשלים שבעמינו, ובתערובת רעיונות שהם מגודדים לגמרי לרוח התורה ורוח ישראל סבא. באמרם היה נהיה ככל הגויים בית ישראל, ובידינו ובכוחינו הוא, אם נתקרב להאומות תסור השנאה מאתנו, להיות שוים בשוים, וכל צפצוף קל מאיזה גוי שהיה לטובתינו, ובפרט אם איזה שר ממדינה פלוגית אמר משהו לטובתינו היו בזה מאושרים. ולא ידעו ולא הבינו כי הלכה היא שעשיו שונא ליעקב, וכל מה שאורמ מתכוין טובתו הוא. והיום אומר כך ומחר אומר כך. ואין שום בטוחות לקיומינו, וכל זה אף אם יתאספו כל היהודים מכל העולים כאן בארץ ישראל. כי הלא אנחנו המעט מכל העמים ועדיין לא נתקיים נבואת הנביא "וכתתו חרבותם לאיתים", והאומות מתגרות זו בזו, ואיזה יתרון יהיה לנו נגד עשרות מליונים, משוכללים בכל מיני נשק. וח"ו במצב זה איזה מטען רוחני יהיה לכל אחד שיוכל להחזיק מעמד, אם לא יהיה לו המטען הרוחני מהתורה והמצות וההבטחות מהקב"ה.

והלא הנה לפנינו שהתאספו אומות העולם וברוב קולות החליטו נגדינו, ואין לי ספק שגם אלו האומות שהצביעו נגד החלטה זו לא מאהבת ישראל הוא, אלא רק בפיהם ובשפתם הוא, אבל לבם לא איתנו הוא, כי אי אפשר אחרת הלא הלכה היא שעשו שונא ליעקב. אבל האמת היא כי לא הם האומות ההם מסכנים קיומנו כלל וכלל, כי עם ישראל מלומד ועמד בנסיונות על הרבה גזירות וטביחות והריגות, ועם ישראל חי וקיים, אבל המסכנים האמיתיים לקיומו של כלל ישראל, הם הם אלו אשר נתנו מושג חדש שאפשר להיות יהודי בלי תורה ומצות, ואפשר אפילו להיות נשוי לאשה נכרית והוא ישראלי, לאומי ציוני. ובדרך זו מחנכים הרור הצעיר בכתי ספר שלהם. והשלטון בידם לעשות תעמולי להעלים את האמת בכוננתם כי רק ככל הגויים בית ישראל, אומה כמו רומניה יגוסלכיה וכיוצא"ב, בלי תורה ומצות, וזוהי סכנת כליה ח"ו לעם ישראל.

ולכן אחים יקרים, עלינו להתחזק בכל כוחינו להיות נאחו כארצינו הקדושה אך ורק על ידי שמירת התורה והמצות להקרא יהודי בלי שום שמות לווי. ואז יהיה מובטח קיומינו כפי שהבטיחה לנו התורה ובכל שאר ספרי הנביאים, ואין לנו להשען על שום משען ומשענה, אך ורק בצפיה לישועת ה' בתקוה לביאת משיח צדקנו ונזכה לשוב אל ה' בתוך כל כלל ישראל בלב שלם.

ולהשואלים איך להתייחס להפגנות ולהמחאות והכינוסים, והלדביק על דש הבגד המילים אני ציוני, התשובה היא, יהודי השומר תורה ומצות, בכל חזותו היא היא המחאה היותר גדולה שהוא יהודי, והוא המתפלל בכל יום שלשה פעמים ביום ואומר ותחזנה עינינו בשוכך לציון ברחמים, הוא יותר קושר לארצינו הקדושה, בכל מקום שהוא נמצא, ואינו צריך לשום סיסמא להודיע מי הוא, ולרעיון הציונות החילונית, כבר הוזהרנו מגדולי הדור הקודם, שאין לנו חלק בזה, והרי רואים בחוש איך שרעיון הזה פשט את הרגל, מה שחשבו שעל ידי זה יתגדל כבוד

ישראל אצל האומות ולא יהיה כבר אנטישמיות והרי זה להיפך, השנאה גברה עוד יותר, וכל המחאות וההפגנות הם ללא תועלת כלל וכלל, כי למי שולחים המחאות לאלו השונאים אותנו, כי כל עשו שונא ליעקב, ולכן אנן כדידן להתחזק באמונה בה' וכישועתו ואל לפנות לדברים הכלים, כי קרובה ישועתי לבא אמר הנביא.

הכותב מתוך צער וצפיה לישועה
אלעזר מנחם מן שך

ב"ה, יום ג' לסדר ולהורות נתן בלבו כ"ג אדר תשכ"ג, בני ברק
הנה אם כי לא באתי למדה זו לעמוד בשער, אבל יען כי זהו ענין הנוגע לקיומה של תורה, החלש יאמר חזק אני, ומחויבים לצאת ולהודיע דבר אמת, ועל כן באתי בדבריא לה הקצרים. הנה ידוע מאמר חז"ל בילקוט שמעוני (ירמיה ט), מצינו שויתר הקב"ה על עון ע"ז גילוי עריות ושפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה, על מה אבדה הארץ על ע"ז ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתיב כאן אלא על עזבם את תורת, ועוד שם איתא, ואותי עזבו שמא תורת, שמרו הלואי אותי עזבו ותורת, שמרו, שאילו תורת, שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה היתה מחזירין אצלי ע"ש, והדבר יפלא, וכי לימוד התורה מאלו המלוכלכים בחטאים גדולים כאלו, ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים, סגולה היא להחזירן למוטב, והלא ע"ז נאמר "אכתוב לו רובי תורת, כמו זר נחשכו", והם טמאים ותורתם טמאה, ואם אין יראה אין חכמה אמרו חז"ל באבות (ג, יז), וכן אמרו (שם) כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת, ונמצא שבכלל אין תורה בלי יראת חטא, ואיך אפשר שיתגאלו בחטאים של ע"ז וגילוי עריות ושפיכת דמים, ויהיה להם תורה שתחזירן למוטב, וכן נאמר "למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולכן אין". וכן נמצא כזה הרבה פסוקים ומאמרים בענין זה, ותכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, "ולרשע אמר אה מה לך לספר חוקי וגו'", ואיך אפשר שיש חשיבות להתורה שלומד רשע המלוכלך בחטאים גדולים, וזה פלא.

אבל האמת הברור בזה, שמדובר כאן על הכלל כולו, ועל תורכן הארץ, שעל זה טובב והולך הפסוק בירמיה ט, "מי האיש החכם ויבן זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה, על מה אבדה הארץ וגו', ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו'", והיינו שהכלל כולו נידון אחר רובו כדאיתא בקדושינ ד"מ וברמב"ם בפ"ג מהל' תשובה, ואז בעת החורבן היה ככיכול השקול בדעתו של הקב"ה ומצא שעונותיהם רבו על הזכויות ונחתם דינם, והצדיקים לא יכלו להכריע לכף זכות, אם כי בודאי היו גם צדיקים וחסידים, והרי היה בדור של נביאים, אבל לפי שקול דעת ושל ה' לא הכריעו בצדקתם לכף זכות כמו שכתב שם הרמב"ם, וזהו שאמר הנביא כשם ה', שאף שהיו בהם חוטאים שחטאו בחטאים של ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים ככ"ז היה מותר עליהם, אילו היה במדה מספקת עוסקים בתורה, שהמאור שבתורה מאלו הלומדים היה משפיע להחזירן למוטב גם אלו החוטאים, כי המעט מן האור דוחה הרבה מן החושך, וסוף האמת להבקע כשחר, וכולם יכירו את האמת, ואף רשעים מלאים חרטות, אלא שלבם קשה,

וע"י אור התורה מאלו שלומדים בקדושה וטהרה, יש תקוה לכולם, "ונר מצוה ותורה אור" כתיב, ומטבע האור שהוא מאיר לאחריים וכל מה שיגדל האור מאיר להרחוק יותר, והתורה שארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים אורה מאיר להרחוקים ביותר.

והנה ברוך המקום שקיים הבטחתו שלא תמוש התורה מפין ומפי זרעך, ומימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם וכוה, אברהם זקן ויושב בישיב, יצחק זקן ויושב בישיבה, יעקב זקן ויושב בישיבה, אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה וכוה כדאיתא ביומא (כת:) וכן היה משנות דור ודור, וזו היא שעמדה לנו והצילנו מכל מה שעבר עלינו, מכליה ח"ו, ומי שיש לו מוח בקדקדו יבין וידע כי כל קיומנו בכל שנות הגלות המר הזה, שלא התערבנו בין האומות היא רק ע"י התורה ולומדיה, והרי עמים רבים גדולים ועצומים אין זכר להם ואנחנו המעט מכל העמים ב"ה חיים וקיימים, וכל מדינה שנתלדלה מלימוד התורה התבוללה, וסוף היה שאפילו שומרי מצוה לא היו, וכל מדינה שהחזיקה בלימוד התורה ויסדו ישיבות, החזיקה מעמד בזמנים הקשים ביותר תחת גזירות, ומעשה ארכעת השבויים יוכיחו שכל אחד מהם בהמדינה שגלה, היה למרכז התורה, ובעינינו ראינו בדורותינו שכל מדינה ומדינה שהיו בהם ישיבות והרבו בתורה היא היתה הערובה לקיום העם בצביונה ובדמותה, האמיתית, ובמקום שפסקה ישיבות אין תורה ואין יראה, ועם הארצות מתגרת, ואין זכר אפילו להיהדות כמוכן הפשוט.

והנה אין קנין התורה כמו שאר חכמות, ויש לקנין התורה תנאים מיוחדים, וכמו שמנו חז"ל באבות פ"ו, מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, ואין הלימוד בזמן מסוים ובדרך עראי דרך לקנין בתורה, ובאבות פ"ה אמר בן בג בג הפך כה והפך כה דכולה כה, וכה תחזי וסיב וכלה כה, ופירש שם הרמב"ם שתתעסק בה עד עת זקנה, ותדיר צריכין ללמוד. והחסיד ר' יוסף יעב"ץ פירש באבות פרק א' מה שאמר והעמידו תלמידים הרבה ולא אמר תלמידים רבים, שהכוונה היא שיעמדו זמן הרבה בישיבה וזה מפני שהתורה נקנית רק ביגיעה ועמילות ככל זמן ובכל עת, ויגעת ומצאת אמרו חז"ל, ואין גבול וקצבה להיגיעה, וכפרט בדורותינו מחמת מצוקת הזמן וטרדות ועול הפרנסה, אין לקוות שמי שהוא יוכל לעלות במעלות התורה ושיהיה עליו גם עול הפרנסה.

ועל כן מצאו לנכון גאוני הדור שלפנינו ושלפני פנינו, ליסד כוללים בשביל אברכים שיוכלו להמשיך בלימוד התורה בחבורה ובדיכוכן חברים ולעלות במעלות התורה והיראה, וכן היה שהרבה גדולי תורה ויראה מהם רבנים מורי הוראה ראשי ישיבות עלו וגדלו בהכוללים, ובהם היה תפארתנו, והיה זאת לתועלת גם להצעירים הלומדים בהישיבה שראו הדרך הסלולה לפנייהם להתחזק ולעלות במעלות התורה. וכאז כן עתה, יש ב"ה כוללים שהם לפאר ולתפארת, אברכים גדולי תורה ויראה חוברי חבר, וכעת שמצוקת הזמן וטרדת הפרנסה היא פי כמה מכפי שהיה פעם, אלו הכוללים נחוצים לעם ישראל כמו אויר לנשימה, ושתייהן ביחד הישיבות והכוללים משלימות אחת להשניה, והן צפור נפשנו ומעוז קיומנו, וגם כהיום שרבים הם המפריעים והמהרסים והמסיתים מה נחוץ הן הפינות הללו קיבוץ של גדולים שביחד ובחבורה לומדים ואיש את רעהו יאמר חזק.

וכואו ונחזיק טובה לאלו המוסרים נפשם והעמלים להחזקת הכוללים כי היא קיומה של תורה, ויתברכו העושים והמעשים והמחזיקים בהם, ונזכה לראות בהרמת קרן התורה ובבנין אריאל, ומלאה ארץ דעה כמים לים מכסים.

הכותב והחותם לכבוד התורה ולומדיה.

אלעזר מנחם מן שך

מי האיש החפץ חיים

טבעו של הכלב כי אם יכו אותו במקל מיד הוא מונק על המקל לנושכו ואין הוא מבחין כי יש אדם המניף את המקל להכותו. כך הוא הביאור "פני הרור כפני הכלב", על עם ישראל לדעת כי אין שום טעם להלחם עם המקל, כי הלא הרבה שלוחים למקום, ויש לנקוט באמצעים מתאימים בהם נמנע את המקלות הקמים עלינו. אולם בימי עקבתא דמשיחא האמת תהיה נעדרת, והמנהיגים יראו רק את המקל ויקומו לנושכו ומסרכים הם להכיר את המכה במקל. [הג"ר אלחנן וסרמן בשם החפץ חיים]

התורה שלנו היא נצחית, ואם היא אומרת על ישמעאל "והוא יהיה פרא אדם", המשמעות היא שהוא ישאר לנצח פרא אדם, ואפילו אם ישכיל ישמעאל להיות עו"ד או פרופסור, או יהיה עו"ד פרא אדם ופרופסור פרא אדם, כי הפראות שלו לא תסור ממנו לנצח, ומי יודע מה הפרא אדם הבה עוד עלול לעשות לישראל באחרית הימים.

[ספר נאות דשא ששמע מהחפץ חיים בשנת תרצ"ג]

הנה זה מקרוב נבהלנו ונרעדנו לשמע השמועה הנוראה על דבר רעידת האדמה בירושלים עיה"ק. אף שבמשך הרבה תקופות שעברו היו כמה רעידות בארץ, אבל מ"ם רעידה כזו לא היתה כמותה, ובפרט בירושלים עיה"ק לא קרה מעולם רעידה לכד מימי עזיהו מלך יהודה כשנכנס למקדש להקטיר קטורת, וכן נשמע מהרבה מאורעות נוראים המתהווים בעת האחרונה בעולם אשר הלילה לנו לומר כי יד המקרה היתה פה, כי עלינו לדעת שהקב"ה הוא מלך ארון על כל הארץ ואפילו הרעות המתהוות בעולם ח"ו, מיד ה' הנה. וא"כ תמיה גדולה היא מפני מה הוריד ה' עונשים נוראים כאלה על הארץ, ומה גם הרעש הנורא בירושלים עיה"ק שהרבה נפצעו ונהרגו, והמבין יבין שלא דבר פשוט הוא ולא במקרה כמות הצרות והעונשים אלא התראה משמים היא לבני האדם אשר בארץ המה שישונו מדרכיהם הרעים וממעיהם אשר לא טובים, כי אין אנו בטוחים מצרות כאלו וכדומה. והחובה על כל אחד ואחד מי שיראת ה' נגע בליבו להוכיח ולהזהיר את ההמון הפשוט על כל אלה הדברים, כי בודאי יהיו נתבעים מרוע לא הוכיחו אותם.

אב תרפ"ו [מכתבי החפץ חיים י].

הרעש הגדול שהיה ברוסיה שנהרגו ונפצעו מאות ואלפים אנשים נשים ונפך ובהמה רבה, וכמה מהם שנעשו בתייהם קבריהם, בודאי תאחו פחד ורעדה לכל איש מבין, מה זה עשה ה' לנו, הלא הוא טוב ומטיב לכל ורחמן על כל מעשיו ולא חפץ אפילו כמות רשע כי אם בשונו מדרכו וחיה. אלא המבין יבין שמזדו אותנו הקב"ה לתשובה ומראה לכל כי בידו לעשות מה שירצה ומי בכל מעשה ידיו בעליונים או בתחתונים שיאמר לו מה תעשה ומה תפעל, וברור לי שאם היו נביאים מה' בודאי עמדו על המשמר לזרז את ישראל לתשובה לאבינו שבשמים, ובאשר בעוה"ד אין לנו בימינו נביאים ושלוחים הוא מורז לעולם ע"י שלוחים אחרים, כדכתיב עושה מלאכיו - רוחות, משרתיו - אש לורט.

ערב יוה"כ פ"ה תרפ"ח [מכתבי החפץ חיים יב]